

UDK 808.1 + 881.09(05)

ISSN 0350-6894

ISBN 86-377-0522-7

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

SRL 1990
3

IZDAJA - ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

SRL	LETNIK 38	ŠT. 3	STR. 177-310	LJUBLJANA	JUL.-SEP. 1990
-----	-----------	-------	--------------	-----------	----------------

VSEBINA

RAZPRAVE

IVANA POVŠE, Govor na Žusmu	177
BORIS PATERNU, Prijateljeva zasnova moderne literarne zgodovine (Ob njenem jubileju 1919–1989)	191
TOMO KOROŠEC, Časopisni nadnaslovi v sodobnih slovenskih dnevnikih (Tipološka razvrstitev)	209
MARIJA PIRJEVEC, Slovenistika v Italiji (1921–1951)	221
MARJA BEŠTER, Vplivajska vloga v besedilih partizanske publicistike	233
ADRIJANA ŠPACAPAN, Voduškova poetika pesniške besede	253
TATJANA SREBOT-REJEC, Zveze dveh zapornikov v slovenščini in angleščini	265

OCENE – ZAPISKI – POROČILA – GRADIVO

MATEJA HOČEVAR, Nadiško narečje (glasovje in besedje) v humorističnih sestavkih <i>Doma</i>	285
IGOR MAVER, Ob izidu knjige Ilije M. Petrovića o Byronu pri Jugoslovanih	294
MARTA PIRNAT-GREENBERG, Bibliografija jezikoslovnih člankov v Bleiweisovih <i>Novicah</i>	300
VILKO NOVAK, Pripombe k madžarski slovenistiki	309

CONTENTS

STUDIES

IVANA POVŠE, The Žusem microdialect	177
BORIS PATERNU, Ivan Prijatelj's conception of modern literary history	191
TOMO KOROŠEC, Overlines in contemporary Slovene dailies; A typological classification	209
MARIJA PIRJEVEC, Slovene studies in Italy (1921–1951)	221
MARJA BEŠTER, The affective function of texts in the partisans' press	233
ADRIJANA ŠPACAPAN, The poetic of Božo Vodušek	253
TATJANA SREBOT-REJEC, Occlusive-occlusive clusters in Slovene and English	265

REVIEWS – NOTES – REPORTS – MATERIALS

MATEJA HOČEVAR, The Nadiža dialect (phonetic and lexical) features as evidenced in humorous articles in the newspaper <i>Dom</i>	285
IGOR MAVER, <i>Bajron kod Jugoslovena</i> , by Ilija M. Petrović	294
MARTA PIRNAT-GREENBERG, The bibliography of linguistic articles in Bleiweis's <i>Novice</i>	300
VILKO NOVAK, Notes to the article on Slovene studies in Hungary	309

Uredniški odbor – Editorial Board: France Bernik, Varja Cvetko-Orešnik, Aleksandra Derganc, Tomo Korošec, Janko Kos, Boris Paternu (**glavni urednik za književne vede – Editor in Chief for Literary Science**), Aleksander Skaza, Jože Toporišič (**glavni urednik za jezikoslovje – Editor in Chief for Linguistics**), Franc Zadravec.

Odgovorni urednik – Executive Editor: Franc Zadravec.

Tehnična urednika – Technical Editors: Velemir Gjurin in Miran Hladnik.

Naslov uredništva – Address: Slavistična revija, Aškerčeva 12/II, YU 61000 Ljubljana, Slovenija.

Časopisni svet – Council of the Journal: Martin Ahlin, Drago Druškovič, Janez Dular, Andrej Inkret, Carmen Kenda-Jež, Boris Paternu, Jože Puhar, Jože Šifrer (**predsednik – Chairman**), Alenka Šivic-Dular, Jože Toporišič, Franc Zadravec.

Naročila sprejema in časopis odpošilja – Subscription and Distribution: Založba Obzorja, Gosposka 3, YU 62000 Maribor, Slovenija.

Natisnila – Printed by: Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana.

Naklada – Circulation: 1100 izvodov – 1100 copies.

ISSN 0350-6894. – ISBN 86-377-0522-7.

GOVOR NA ŽUSMU

Govor na Žusmu spada k srednještajerskemu narečju. Govori se na njegovem skrajnem jugu ob stiku s kozjansko-bizeljskim narečjem in kaže značilnosti prehodnih govorov. V oblikoslovju so zlasti značilni: izguba dvojine ter formalna izguba srednjega spola, daljšanje osnov m. sam. z *-ov-*, širjenje pripone *-ek* pri pridevniku, nedoločniška pripona *-ni/-na-* za knjižno *-ni*, raba predpreteklika, močna redukcija nenaglašenih obrazil v op. del. za m. ed. Skladenjske značilnosti t. i. prostega govorjenja ponazarjata odlomka besedil.

The Žusem microdialect of the Middle Styrian dialect is spoken in the extreme south of the region, on the border with the Kozjansko-Bizeljsko subdialect, and evidences features of transitional dialects. Most characteristic of its morphology are: loss of the dual and the formal loss of the neuter gender; stem lengthening in masculine nouns with *-ov-*, spread of the suffix *-ek-* for adjectives, use of the infinitive suffix *-ni/-na-* in place of the standard *-ni-*, use of the pluperfect, and radical reduction of unstressed endings in the masculine singular *l*-participle. Excerpts from texts show syntactic characteristics of spontaneous speech.

0 Uvod

0.1 Žusem je bil do zadnje vojne samostojen kraj z bogato zgodovinsko preteklostjo, danes pa je zaselek Dobrine, ležeč 18 km jugovzhodno od Šentjurja in 4 km zahodno od Loke, ki ga je sedaj gospodarsko in kulturno zasenčila. V srednjem veku je bil na gradu Süssenheim sedež fevdalnih gospodov¹. Grad je stal tam morda že v času grofice Heme. Pozneje je bil to krški fevd. Več kot pol stoletja so ga imeli v posesti celjski knezi, te pa so l. 1456 zamenjali najemniki deželnega kneza; zadnji, Fieglmühler, je dal l. 1876 grad porušiti, ostal pa je toponim Na Turnu. V srednjem veku so področje »Urwalda«, kamor je spadal tudi Žusem, večkrat prizadeli turški vpadi, epidemije kuge in kmečki upori; 6. maja 1635 so uporniki žusemski grad oplenili in zažgali.

Prebivalce samotnih malih kmetij je v govoru združevala ne le pripadnost istemu fevdalcu, ampak tudi srečevanje pri farni cerkvi sv. Jakoba, ki je bila od 1394 sedež vikariata² s katastrskima občinama Dobrina in Loka.³ Danes je življenje na Žusmu manj razgibano, kot je bilo nekoč, ko so imeli tu celo sodišče. Šolo so dobili l. 1854 in po prvi svetovni vojni je sto otrok v dveh oddelkih učil en sam učitelj. Med okupacijo je bila šola požgana, po vojni so zgradili novo v dolini na Dobrini, a tudi to so po potresu na Kozjanskem opustili, šolarje pa odtlej vozijo v Loko in Slivnico⁴. Stiki kočarjev, ki so se po vojni začeli zaposlovati v Šentjurju,

¹ Kos v Gradivu za zgodovino Slovencev v srednjem veku, V., Lj. 1928, str. 897, piše, da se kot priče omenjajo v raznih listinah od 1203 do 1478.

² Ignacij Orožen, Das Bistum und Diözese Lavant VI, Das Dekanat Drachenburg, Marburg 1887, str. 536–549.

³ Prim. besedilo J. Peniča v 4.2.

⁴ Podatke o Žusmu sem dobila v Župnijski kroniki in Krajevnem leksikonu Slovenije III, DZS 1976, str. 325.

Štorah in Celju, z ljudmi iz drugih krajev, pa tudi radio in TV hitro brišejo tipične značilnosti žusemske govornice.

0.2 Žusemski govor je nastal na področju, kjer se stikata srednještajersko in kozjansko-bizeljsko narečje, zato ima mnoge značilnosti prehodnih govorov. Pričujoča razprava je nastala na osnovi gradiva, ki sem ga 1982 zbrala na Žusmu za SLA, letos pa sem ga temeljito dopolnila za proučevanje oblikoslovja in skladnje⁵. Pregledala sem tudi zapise T. Logarja za SLA v Loki pri Žusmu in Pilštanju (1953) ter v Kozjem (1954)⁶. Temeljitejšo obravnavo⁷ žusemski govor doslej ni doživel.

Zbrano gradivo, tako moje kot Logarjevo, kaže, da spada govor na Žusmu še k srednještajerskemu narečju⁸, čeprav je (verjetno) zaradi ohlapnosti na Karti slovenskih narečij zapisan pod namesto nad črto, ki razmejuje srednještajerske in kozjansko-bizeljske govore.

1 Glasoslovje

1.1 Naglas in prozodija. – Govorni temperament, padajoča stavčna intonacija, barva in dolžina samoglasnikov kažejo, da žusemski govor spada k srednještajerskemu narečju. Ta govor je odpravil tonemski naglas in ga nadomestil z jakostnim. Ker so se dolgi naglašeni samoglasniki razvijali drugače kot kratki, je postalo sčasoma tudi razlikovanje med dolgim in kratkim naglašanim zlogovnikom fonološko nepomembno in je bilo odpravljeno: kratki naglašeni samoglasniki so prek nadkračin postali dolgi, in to razmeroma zgodaj, saj so današnji odrazi zanje že dvoglasni: *īē < i, ūē < u, īē < o* itd. Tako so vsi naglašeni samoglasniki sedaj dolgi, kratki pa le nenaglašeni.

Skrajšani praslovanski (psl.) akut se je tu zgodaj podaljšal, zato imamo zanj isto zastopstvo kot za stalno dolge samoglasnike. Skladno s težnjami srednještajerskega narečja je tudi na Žusmu izpeljano in ohranjeno podaljšanje /^ː/ > /^{ːː}/ s pomikom na naslednji zlog (*senōu, okōu*). Drugi naglasni umik in daljšanje predhodno nenaglašanih samoglasnikov v tipih *ženā, nogā, tāmā* sta morala potekati časovno blizu daljšanja novega akuta, zato imamo danes po obeh potekih enake odraze. To velja za *o* v celoti (*nūōga = būōtar = nūōš*), za *e* pa le delno (*žīēna = kmīēt*), medtem ko se je verjetno v nezadnjih zlogih novi akut tu podaljšal prej in imamo danes zanj široki odraz (*sédn, zéle*), ki je komaj za spoznanje ožji od odraza za jat ali dolgi etimološki *e* (*strāha, pāč*); oba današnja enoglasnika imata gotovo kot

⁵ Glavni informatorji so bili Janez Penič (66 let, Dobrina 35), Justina Šarlah (73 let, Dobrina 28) in Angela Vrhovšek (68 let, Hrastje 16).

⁶ Gradivo hrani SAZU.

⁷ Osnovne silnice razvoja vokalizma v južnostaj. govorih je nakazal Tine Logar v razpravi *Karakteristika štajerskih govorov južno od Konjiške gore in Boča*, v: *Pogovori o jeziku in slovstvu*, Maribor, 1955, str. 61–65, ter v razpravi *Štajerska narečja*, JIS 13 (1968), 171–175.

⁸ Za srednještajerski značaj govorijo poleg prozodičnih lastnosti še: široki odrazi za nosni *e* v dolgih zlogih, razvoj nenaglašanih *e*, ki so vselej široki, na Kozjanskem pa ozki; nenaglašeni *i* se tu nikoli ne reducira do *o*; za psl. *o* imajo na Žusmu *ou*, v kozjansko-bizeljskih govorih pa *o/uo*, psl. *r* in *th* sta se na Žusmu vselej razvila v *ar* in *tout*, na Kozjanskem pa je potekal razvoj v naglašanih zlogih drugače kot v nenaglašanih (*ār : or* in *tōut : tut*).

predhodno stopnjo dvoglasnik tipa *ei*. Nasprotno pa sta *ie* in *úo* mlada, nastala iz ozkega *e* in *o*. Zanimivo je, da tudi pri nosnem *e* in *o* razvoj ni potekal vzporedno, saj imamo za prvega sedaj široki novi *é*, za drugega pa *úo*. Razlago za to je treba najbrž iskati v izpraznjenem mestu pri *u*-ju, ki se je v sistemu pomaknil nekoliko naprej (*ü*), medtem ko je *o* težil navzgor in se ožil. (Prim. moščanski govor.)

Cirkumfleks (ckfl.) je v žusemskem govoru praviloma ostal na svojem mestu; metatonijski umik ckfl. z nezadnjega na predhodni zlog je le redka izjema (*múotka*, *úotavič*, *šívanĵka*), pogostejši je umik z zadnjega zaprtega zloga: *ziĵelen*, *šúrek*, *úotrek*, *vúsek*, toda tudi *advént*, *žüpán* (za zadnjega ima moščanski govor novi akut: *župán*).

1.2 Fonološki sestav⁹ žusemskega govora je naslednji:

Naglašeni samoglasniki

í [ü] *ú*
 ü *úu* [úu]
 ie *úe* *úo*
 é *óu*
 ä *á* + *ár*
 á

Nenaglašeni samoglasniki

i *ü* *u*
 e *o*
 a

Zlogovniki so tudi: *ar*, *l*, *m*, *n*

Zvočniki: *v* *m*
 l
 l *r* *n*
 j *ĵ*

Nezvočniki: *p* *b* *f*
 t *d*
 c *s* *z*
 č *š* *ž*
 k *g* *h*

1.2.1 Naglašeni samoglasniki.

í je redke fonem; zastopa psl. dolgi *i* v položaju pred *r* ter v redkih posameznih besedah: *fírma* 'birma', *krõmpír*, *võdir* 'čepur', *blís*, naglašeni *i* pred istozložnim *u*: *bíuši*, *díuĵi*, *gníu*, *kríuĵc*, *síu(ka)*, *žíuĵĵ*; tretjeumično naglašeni *i* (*cígán*) ipd. (*písanĵka*, *šívánĵka*); slovenski kratki naglašeni *i* v izglasju: *žgí*, *spí*, *šlí*; redko tudi psl. staroakutirani *i* in *y* v končnem zlogu *bík*, *dím* (za prvega prim. moščansko *bík* iz novega akuta).

Tudi *ú* je zelo redke fonem. Na Žusmu ga slišimo predvsem v ekspresivnih in onomatopejskih besedah ter, zlasti pri mlajših, v knjižnih ali še redkih posameznih besedah: *kúrba*, *kúrc*; *kúkat*, *kúkuca*, *šúm*; *Jústa*, *Šentjúr*, *võhún*; *múrke* 'kumare', *túrscá*.

⁹ Iz tehničnih razlogov je zapis skrajno poenostavljen: poševni oklepaj označuje fonem (npr. /a/), oglati varianta fonema ([u]). Ostrivec nad samoglasnikom označuje naglašeno dolžino, dvočrka diftong, *e* in *o* s piko spodaj (*e*, *o*) sta ozka, brez nje široka; *e* in *o* v diftongih *ie*, *úe*, *úo* in *óu* sta vselej ozka, vendar tega nadalje ne bom več posebej označevala; dve piki nad *u* (*ü*) pomenita nekoliko naprej pomaknjeni zaokrožen *u*, krožec nad *a* (*ä*) zaznamuje zaokroženost, krožec pod *l*, *m*, *n* (*l*, *m*, *n*) zložnost, *ĵ* je trdi (velarni) *l*, *ĵ* pa rahlo nazalizirani *j*. Svetli drsnik *j* se izgovarja enako kot v knjižnem jeziku, zato ga v vseh položajih tudi jaz zapisujem z *j*, izgovarja pa se kot *i*.

Fonem *ü* je odraz za psl. stalno dolgi ter staroakutirani *i* in *y* v slovenskih nezadnjih zlogih. Je zelo pogost, možen v vseh besednih zlogih; v vzglasju lahko dobi protezo *j*: *brüje*, *družüina*, *garmüi*, *glüista*, *hrüibar*, *kopüšüna* 'robida', *nüzek*, *sestrüčna*, *sün*, *špüčke* 'ošpice', *velükrat*, *vün*, *žüt*, *jüskatlüskat*.

üü je visok, zadnji, labializiran (zaokrožen). Njegovo izgovorno mesto je glede na u pomaknjeno nekoliko naprej. Zastopa psl. dolgi *u* v nekončnih zlogih ter je eden najizrazitejših razlikovalnih znakov nasproti večini drugih srštaj. govorov (ti imajo v teh primerih refleksa *üü* ali *öu*). Žusemčanom se zdi, da po tem »glasu« najboljši odstopajo od drugih, zato ga skušajo najprej »poknjižiti«. Tako ni nepričakovano, da namesto *üü* večkrat slišimo prosto varianto *üu*, zlasti pri mlajši generaciji. Starejši namesto *üü* dostikrat govorijo *lül*, ki je obvezen, če je tretjeumično naglašen, pogost, vendar nedosleden, tudi pred šumevci, mehkonebniki in *r*. Ta fonem je mogoč v vseh besednih zlogih, v vzglasju dobi protezo: *vüha* 'uho', *vüura*, *vüjste*, *vüjš*. Gradivo: *büukva*, *bükuca* 'bukov žir', *cüukar*, *füüres*, *glazüüta*, *hrüška*, *jüutar* 'jutri', *ktabüük*, *klüč*, *körüundača* 'krastača', *körüühat*, *küuga*, *kriüšna máť* 'mačeha', *künštü/küünštü*, *küuralküra*, *tüüšü*, *mačürek* 'močerad', *plüče*, *püükl/püüükl* 'griček', *kühja* – *küüham* – *küühat*, *smüüčel/smüüče*, *sküüpt* 'skubsti', *zgüüble so*.

ię med drugim srečujemo povsod tam, kjer je sedaj v knjižnem jeziku naglašeni široki *e*. Zastopa: drugo- in tretjeumično naglašeni *e*: *čięšü*, *čmüevac* 'čmrlj', *müetta*, *nüesem*, *prievüč*, *süestra*, *tüebe*, *tüeta*, *žüelot*, *žüena*, *žrüebe*; drugotno naglašeni polglasnik: *čiębar*, *düeska*, *müegla*, *tüema*; podaljšani polglasnik v končnem zlogu: *düeš*, *pües*, *tüeš*, *vües* zaim.; novoakutirani *e* v končnem zlogu: *kmüet*, *žüep*, *žrüem*; staroakutirani *i* v zadnjem zlogu: *klüen*, *nüeč/nüeč*, *rüet*, *šrüek*, toda *bük*, *düm*, *müš*, *nüt*, *ptüč*.

üę je sicer zelo redek fonem v žusemskem govoru, nastopa pa v zelo pogostnih besedah, zato se pri starejših dobro drži. Je odraz za psl. staroakutirani *u* v zadnjem besednem zlogu: (*f*)*küep*, *glüeh*, *krüeh*, *plüek*, *tüe*.

üö je dokaj pogost fonem, mogoč v vseh besednih zlogih; v vzglasju dobi protezo samo, če je nastal iz nekdanjega nosnega *o*. Je odraz za psl. stalno dolgi in staroakutirani nosni *o*: *düoga*, *güoba*, *güodec*, *gohüop*, *küot*, *müoš*, *nüotar*, *süoset*, *tüoča*, *züop*; *vüogu*, *vüozek*, *vüozu* 'vozel'; drugo- in tretjeumično naglašeni *o*: *čtüovek*, *düobra*, *küoga*, *küonec*, *küotu*, *küoza*, *rüosa*, *šrüoka*, *t(v)üoja*, *(v)üoda*, *üokü*, *üotrek*; novoakutirani *o* v nezadnjem besednem zlogu: *büole*, *büotar*, *cüokle*, *cüota*, *düobar*, *küokla*, *küole*, *küoza*, *tüomim*, *müokar*, *rüoza*, *svüora*, *šküoda*, *üosm*, *vüozim*; novoakutirani *o* v končnem zlogu besed: *büop*, *grüost*, *hlüot*, *knüof*, *küof*, *küoš*, *krüop*, *müort* 'malta', *nüoš*, *strüop*, *stüou*, *šküof*, *štüor*; treba pa je zapisati, da sem v teh primerih nekajkrat slišala tudi naglas na 2. mori in srednje širok *o*: *muoš*, *nuoš*, *šnuöps*.

é je v žusemskem govoru zelo pogost, saj zastopa kar celo vrsto psl. fonemov: stalno dolgi in staroakutirani nosni *e*: *dütela*, *glédam*, *grém*, *jéza*, *pét*, *pléšem*, *prédem*, *seména*, *teléta*, *véžem*, *vnét se*, *žétva*; polglasnik v slovenskih dolгих zlogih (*ë* in *ö*): *dén*, *lén*, *méhü* 'mah', *vés*, *fséhne*, *génem se*, *méša*, *péhüem*, *pésji*, *séše* 'sanje', *véški*, *vnéme se*, *vzémem*; novoakutirani *e* v nezadnjih zlogih: *cékmoštar*, *méžnar*, *pérje*, *pogréba*, *sédü*, *zéle*, *žégü* ter op. del. za m. sp. ed.: *nés*, *pék*, *rék*, *srék*; staroakutirani *a* v končnem besednem zlogu: *brét*, *enkrét*, *gréh* 'grah', *kéj*

poljubn. zaim., *ném, vé m 'vam', mrés, péu 'padel', séj* členek, *tém, té 'tja', zdréu, znéu*.

óu ima ozki *o*. Lahko stoji v vseh besednih zlogih; v izglasju se zlasti pri prislovih kaže težnja po omenitvi *u*-ja (*takóultakó*). Ta fonem zastopa: psl. ckfl. etimološki *o*: *bóuk, dóu 'kdo', dóum, gardóu, góut-, kólóu, móuč, nóuft, nóus, nóuč, plóut, spóuвет-, stóu, šóuštar*; psl. (dolgi) samoglasniški *ǫ*: *bóuha, čóun, dóuk, póuhi, póunim, póuzek, sóunce* (prim. moščansko *bòha < buhá, dòg-, poh, pòn, spòzki*)

á je za spoznanje širši od *é*. Nastal je iz *eiai*, kar je pravzaprav pričakovati na stičišču dveh narečij. Vmesne stopnje se morda kažejo v prostih variantah *á*-ja, največkrat sta to *é* ali *éi*, v Loki celo *áe*. Vendar pa nasprotje *gráh 'greh' proti gréh 'grah' ali pá t nedol. proti pét* števn. opravičuje fonološki status *á*-ja. In končno se je govor z *á* izognil prevelikemu spopadu fonemov, ki jih zastopa *é*. Vse primere tu zapisujem z *ä*, v besedilih tudi z variantami. Fonem *ä* zastopa: psl. stalno dolgi in staroakut. jat: *dát 'delo', dráta, kádñ, lát 'leto', pláve, rápa, vávvarca*, op. del. tipa *cvetáta, gorál* mn., *báta, besáda, cvát, črás, gnást 'gneздо', mlák, pòndálek, rás, sláp, žláp*, dalje končnice *daj. in mest. mn. : túdám, túdäh*; pridevniška pripona *-en*: *aržán, ledán, vòdán*; psl. ckfl. etimološki *e* (prosta varianta je *é*): *čebála, drevása, kólása, lát 'led', páč, pepéy, šást*.

á je zelo pogosten fonem, možen v vseh besednih zlogih. Zastopa nekdanji stalno dolgi in staroakut. *a* v nekončnih zlogih ter dolgi *a* v starejših prevzetih besedah: *áhtat, čòmpáti, fásnga, glán 'dlan', hrást, jábòček, káča, kmát, kòmár, pádem, svát, tráñk 'travnik', teptá* 3. os. ed., *žláhta*.

á ni prav pogost, saj se je psl. staroakut. *a* v končnem zlogu, ki se je v večini drugih štaj. govorov samo podaljšal, ohranil pa svojo barvo, na Žusmu razvil v *é* (*déj, znéu...*). Tako zastopa tukaj samo psl. dolgi *a* pred istozložnim *i* ali *u*: *ájbeš, brájda, jájca, mlájši, nájgl, srájca, šnirláj p 'nedrc', bezgáuke, kazáuc, páuc, predáulem, áftre < avtre*; tretjeumično naglašeni *a*: *kák < kakò, láhk, ták*; zvezo *ar*, nastalo iz zlogovnika *r*, kar je širši štajerski pojav: *òbárva, čárn, gárm* (enako tudi v nenaglašenem zlogu: *garmóuje*), *kárst, sárna, smárt, žár 'žrl'*. – V zadnjem času se položaj *a*-ja krepi z vplivom knj. jezika, že prej tudi kulturnih izposojenk: *òltár, káncl 'prižnica', kráncl, lás, miličárski; vás* (mladi) : *vés* (starejši).

1.2.2 Nenaglašeni samoglasniki so v primerjavi z naglašenimi številčno skromni. Razen fonemov *i, ü, u, e, o* in *a* so lahko nosilci zlogov še *ar, l, m* in *n*, nastali po modernem samogl. upadu *i* in *o* ter končnice *-o* za s. sp. ob zvočnikih *r, l, m, n*. Posamezni samoglasniki se v pred- in ponaglasni legi ne razlikujejo. Visoki *i, ü* in *u* so nekoliko oslabljeni (*i, ü, u*), vendar tega ne označujem posebej.

Nenaglašeni *e*-ji so široki, *o*-ji pa se izgovarjajo više in jih slišimo kot zelo ozke, *o* pred *m* ali *n* lahko celo kot *u*: *kòmár, tòpáta, jábòček, jávor, is stinòmlstinum*. Popolni upad izglasnega *-o* je morfonološki pojav, saj gre za težnjo po odpravi srednjega spola: *kòrit, pòlán, víin*.

Zanimivo je, da za nenaglašeni knjižni *u* slišimo delno *ü*, delno *u*: *kòžüháči, zgúbím, žúpàn; kúkuca, lubázñ*. Predponski *u*-izgovarjajo ko: *v-* ali *f-*: *vmrát, vlo-viit, fiárgat*.

Nenaglašeni *i* je moderni samogl. upad prizadel najbolj. Vzglasni *i*- se je po možnosti reduciral: *mām* < *imam*, *zvírek*, *zliút víen*; v prednaglasni legi se je *i* v posameznih primerih znižal do *e*: *lestica*, *lesják*, *dehúr*, včasih pa se je povsem reduciral: (*žvát*, *žvíim*, *žvíina* < *živina*). V ponaglasni legi je upad najmočnejši, zajel je kar cele oblikoslovne in besedotvorne kategorije, in sicer: nedoločnik (*dát*, *vzét*), velelniški *-i* (*níes*, *níeste*), nedoločniško in (nedosledno) sedanjiško pripono *-i* (*cápt*, *cápm*, *mláimō*); op. del. za m. sp. mn. (*so písal*, *dátal*), dalje končnico *-i* v mest. in daj. (če je pomen razviden iz sobesedila) ed. sam. m. in ž. sp. ter os. zaim. za 1. in 2. os. ed., navadno tudi končnico *-i* v im. mn. sam. m. in ž. sp., če je pomen razviden iz sobesedila ali kako drugače, npr. *bík* ed. : *búik* mn., enako *míš*, *ptíč* : *múiš*, *ptíič*. Besedotvorni obrazili *-ina* in *-ica* > *-na* in *-ca*: *govédna*, *teléna*, *parjálca*, *kúsčca*, *jásčce*, *tráuca*.

Nenaglašeni *a* se dobro drži v obeh položajih, omeniti je le premene *a* > *e* za *r* v končaju *-rat*: *fúngret*, *púungret*, *vinúogret*; *-au* > *-ou* pri prid. in pri op. del. za m. sp. ed., kolikor se tu obrazilo popolnoma ne reducira: *škltempou* 'šepav', je *zategn(ou)*, *se je zúogn(ou)*; izglasnega *-aj* > *-ej*: *tíedej*, *kóumej*, *kúostej*.

Zlogotvorni *l* je nastal iz zvez *-alj*, *-li* in izglasnega *-lo*: *kášl*, *párkl*, *žrábl*; *márzčca*, *tárčca*; *díebl*, *stíebl*, *zébl* ga je; *n* < *-en*, *-ni* *-no* za soglasnikom: *táčn* < *lačónllačni*, enako *jážn*; *úokn* < *okno*; *m* < *-em*, *-im*, *-mo* za sogl.: *pásm*, *úosm* štev., *núosm*, *vúidm*, *púism* < *pismo*; *ar* < *r* ali zveze *-ri*: *ardéč*, *vrtnár*, *par* < *pri*, *parjálca*.

1.2.3 Soglasniški sestav se od knjižnega znatno manj razlikuje kot samoglasniški. Nekaj razlik v primerjavi z zborna izreko je pri zvočnikih in soglasniških sklopih, nezvočnike obravnavajo enako. Zaradi omejenega prostora navajam samo odstopanja od knjižnega jezika.

Iz naštetih zvočnikov (gl. 1.2) vidimo, da imajo na Žusmu dva fonema, ki ju v knj. jeziku ni: *l* in rahlo nazalizirani svetli drsnik *ʃ*. Potrditev fonološkega statusa obeh najdemo v nasprotjih *kráta* : *krála* za knjižno *kradla* : *kralja* ter *brúije* : *bríije* za *brinje* : *brije* 3. os. ed.

Fonem *ʃ* je nastal iz nekdanjega palatalnega *n* ter sklopa **-nʃj-*. Je sicer le rahlo nosen, vendar je nosni izgovor v nasprotju z mnogimi drugimi štaj. govori ohranjen ne le (zlasti) v položaju med dvema samoglasnikoma, ampak tudi v vzglasju in v izglasju, samo v težjem sogl. sklopu je mehka prvina opuščena (*kúhnski*, *svínšek* 'lonec za svinje'). Pri mlajši generaciji je opazna težnja prehoda *ʃ* > *j*. Gradivo: *jíega*, *ž jōj*, *jíva*; *bráje*, *kłáteje*; *črášja*, *kúhja*, *súkja*, *vúožja* 'vožnja' : *vúožja* 'ožja'; *kúoj*, *kúostej*, *sěj* 'sanj'.

Trdi *l* izgovarjajo pred zadnjimi samoglasniki ter na koncu besed, če se je *l* znašel v izglasju po odpadu končnice *-o*, ker je ta mlajši od prehoda *-l* > *u*. Primeri: *líušn* je *blō*, *líušalíušja*, *glúeh*, *člúovek*, *túoj*, *zúiomim*, *lōvít*, *žletot*, *koťou*, *plout*, *láčn*, *tážem*, *dála*, *riekla*; *diebl*, *ophajít*, *stíebl*, *rásťje* : *rásťso*, enako *márzť* : *márzť*. – Psl. palatalni *l'* se je razvil v srednji *l*: *klúč*, *Lúblána*, *vúola*.

v se pred vsemi zvenečimi soglasniki izgovarja kot [v] – s tem da je pripora tu intenzivnejša kot pred samoglasniki, kjer je pred *úo* lahko celo opuščena: (v)*úoda*, (v)*úoca* po metatezi iz **ovčca*; pred nezvenečimi se preimenjuje s [f], na koncu zlogov in besed pa z [u]. Enako se izgovarjata tudi predlog v in predponski u-. Kot

proteza stoji v samo pred *ü* oz. *u* in pred *o* < *o*. Gradivo: *vdârt*, *vliit*, *vmâzat*; *fsâk*, *ftârgat*; v *nedâlô*, v *zêle*, f *hüšô*; *vûhaluhôu*, *vûjš* 'uš', *vúogu* < **oγt̪t̪*, *vúozek* < **oγt̪k̪*.

Končni *-m* se premenjuje z *-n* samo v števniku *sédn*, drugače ostaja (*úosm*, *püism*).

Med premenami sogl. sklopov so najbolj značilne naslednje: prvotni sklop *dl* ter drugotna *tl dl* v op. del. so dali *l*, sicer pa sta *tl dl* prešla v *kl gl*, *in dn dn* pa v *kn gn* gļ: *molitva*, *šil*; *plêta*, *poġmêta*, *pâta*, *prêta*; *posklât* 'postlati', *gârklc*, *glân*, *glêsne*; *knâl* 'tnalo', *gnâr*, *pougnelpoudne* (pri mladih tudi sicer slišimo neasimilirane oblike), *zâgji*, *prâgji*, *spuogji*. Kolikor so naštetih sogl. sklopi nastali šele po upadu, so ostali nespremenjeni (*klâtla*, *vüidla*). Pri 'danes' in 'današnji' je *dn* > *n*: *nes* < **dnæs*, *nêšni*.

Za sklopa *bt ht* imajo *ft* (*droftina*, *nouft*), za *nt* v *šent* pa *jk* (*Šeġkjúr*, *Šeġkjânš* – zelo staro); *tj* > *k* (*kâdn*, *trêki*); *mn* > *un* (*spounat se*); *šč* > *š* (*klâše*, *kûšar*, *spûšen*, *šetina*); *sk* > *šk* (*škúorja*, *zaškaliit*). Sogl. skupini *čre-žre*-sta ohranjeni (*črás*, *črásġa*, *čráva* im. ed., *žrábec*, *žrábl*). Prehodni *j* je samo sporadičen, pred njim pa ne more stati *ü* (*grúojzdje*, *púojstla*, *hújt* 'hud', *vújste*, *vújš*).

2 Oblikoslovje. – Opis omejujem na tiste slovnične kategorije, ki odstopajo od norm knjižnega jezika. Razlike se kažejo predvsem v oblikotvornih in oblikospreminjvalnih vzorcih pregibnih besed, pri slovničnih besednih vrstah so zanemarljive.

2.1 Samostalniška beseda.

2.1.1 Pri samostalnikih je prisotna močna težnja po maskulinizaciji srednjega spola. Izgubili so dvojino, razen v I/T m. sp. Pri pregibanju je opazno opuščanje nenaglašene končnice *-i* v vseh sklonih, če je pomen razviden iz predložne zveze, sobesedila ali kako drugače (prim. 1.2.2). Morfologizacija naglasa je manjša kot v drugih štajerskih govori: poleg nepremičnega poznajo tudi mešani in (pri m. sp.) premečni naglasni tip. T. i. ničtih sklanjatev ne poznajo.

(1) Vsi sam. m. sp. se sklanjajo po 1. sklanjatvi po vzorcu *mlün-ø -a -(i) -ø -(i) -om; -a; -(i) -ou -am -e -ah -am*. Upoštevati je treba podspol živost/nezivost. Za mehкими sogl. poznajo preglas *o* > *e* (z *núožem*, *kúoġeu*). V D in M ed. je *-i* nastal iz *-u* preko *ü*; v D, M in O mn. so se posplošile ž. *a*-jevske končnice, po onemlitvi končnega *-i* v O se je le-ta izenačil z D. V R mn. – razen pri *úotrek*, *vieč otróuk* – ne poznajo ničte končnice. Končnico *-je* v mn. ima le sam. *tüdġállġjä*, ki se sklanja po nekdanji *i*-jevski sklanjatvi, le O je izenačen z D (*tüdâm*).

Sam. na *-l* osnovo podaljšujejo z *-n*: *kâmplna*, *nâġġna*; lastna imena na *-i* podaljšujejo osnovo z *-j*, vsa ostala na samoglasnik pa s *-t*, pri čemer se tip *-e* prevaja v *-a*: *Rúġija*, *Tiina-t-a*, *Júozata*, *Túonata*, *Stâġkota*. Lastna ter ljubkovalna imena z *e* < *ə* v zadnjem zlogu imenovalniške osnove ohranjajo *e* tudi v odvisnih sklonih: *Júožeka*, *zâġčeka*.

Zanimivost predstavlja podaljševanje osnov z *-ov-*, kar je precej redek pojav

v štaj. narečjih, tu pa se je razširilo prek »knjižnih okvirov« na samostalnice kot *možúovi*, *psúovi*, *boťruóva* (I dv.) poleg običajnih *bregúovi*, *godúovi*, *móstuóvi* idr.

(2) Sam. 1. ženske sklanjatve gredo po vzorcu *húš-a -e -(i) -o -(i) -ej*; dv. = mn.: *-e -ø -am -e -ah -am*. Sem se uvrščajo tudi vsi množinski sam. ž. in knjižno s. sp.: *hláče*, *jásle*, *párse*, *vráte*, *dárve*. Sam. na *-ev* dobivajo končnico *-a*: *búukva*, *žétva* z R mn. *búuku*, *móliitu*. Sam. tipa *črášja vúzja* imajo R mn. *črášji*, *vúožji*.

Sam. 2. ž. sklanjatve se pregibajo po nepremičnem in mešanem naglasnem tipu. Nenaglašena končnica *-i* onemi vselej, če zaradi tega ni prizadeta pomenska jasnost oblike (*míš*: *h míš*, *par míš*, *míš* mn., *víeč míš*). Sklanjatveni vzorec za mešani naglasni tip je: *kóust kóstí kúost kóust kúost kóstjúoj*, *kóstí kóstí kóstám kóstí kóstáh kóstmí*. V O ed. dobi končnica *-jó* še poudarno členico *-j*, ki se nato posplošni tudi k nepremičnemu naglasnemu tipu, kjer pride do premene nenaglašene končnice *-joj* > *jej*. Sam. *kri* se sklanja: *kréu karví krévi krévi karvjúoj*.

(3) Na izgubljanje srednjega spola pri sam. v okolici Šmarja pri Jelšah je opozoril že Ramovš¹⁰, konkretno za to področje tudi Logar v zapisu za SLA. V primerjavi z nekaterimi drugimi štaj. govori, npr. šmarskim¹¹, ki so s. spol ohranili v ed. po zaslugi sam. tipa *zelje*, *drevje*, *klanje*, je na Žsumu maskulinizacija nevtter močnejša, saj je prišlo tu do popolnega upada nenaglašene končnice *-o*, kar pa ni rezultat glasoslovnih potekov, ampak oblikoslovne nalike. Četudi nam zveze sam. s prid. kažejo, kot da s. spola ni (*láp zéle*, *súh senóu*, *vrúoč mlák*, *vmázan dát*; *me-sóulkrúeh je dúobar*, *grúojzdje je státk*), nam po drugi strani ujemanje osebka s. spola s povedkom v pretekliku priča, da se s. spol izgublja predvsem formalno, psihološko, globinsko pa je v mnogih primerih še prisoten. Primerjaj: *tíele se je pásť* < *pasťo* proti *bík se je pás* > *pasəl*; tako še: *dréujeldrevóu je zrást*, *póule je obródiúť*, *predíu se je tárgat*, *sóunce je márknať*, *zéle je kíúst*, *vestéle je blóť*. Toda tudi: *zéle je zrásulzrásť*, *dát se je ustávu/ustául*. Zadnje dvojnosti govore, da gre za potek, ki še ni dokončno izoblikovan, ali pa za stanje, ki je preseženo, in se srednji spol zdaj na novo vzpostavlja pod vplivom knj. jezika, saj je pri mladih več zvez os. s pov. s. sp. kot pri starejših.

2.1.2 Med samostalniškimi zaimki so najpogostnejši osebni: *tesljés*, *tí*, *óun -a*; *múdv -a -e*, *vúdv -a -e*, *óunadvá óunedvá*; *mí*, *ví*, *óuni*, *óune*. Dvojina se dobro drži. Sklanjajo se tako kot v knj. jeziku, le v ustrezni narečni uglasitvi (*nj* = *ĵ*, onemitev končnice *-i* v ed. in *-u* v dv. idr.). Pri 1. in 2. os. dv. se je M izenačil z O. Zaimki za 3. osebe se sklanjajo tako: *óun jtega jém R jém ž jeim*; *óuna jé jėj jő jėj jőj*; *óunadvá óunihdváh* . . . ; *óuni jih* . . . ž *jim*. Navezne oblike se uporabljajo samo za 3. osebe: *zájgalzájnga*, *zájo*, *záje*. *Mí* (enako *ví*) doživlja naslednje premene: *mí nés ném R ném nám*.

Vprašalni zaimke za osebe se glasi: *dóu kúoga kúom R kúom kúom*, za stvari pa *kálkúoga kúoga kúom čám čám*. Po človeškem osebku se pogosto sprašujejo tudi s posamostaljenim *dér* < **kъteri*, analogno po *dóu* < **kъto* s križanjem *-d-* iz vpraš.

¹⁰ Morfologija slovenskega jezika, DZS, Lj. 1952, str. 36.

¹¹ Žusemski govor primerjam s šmarskim ne le, ker ga dobro poznam (prim. moja razprava Oblikoslovje v govoru Šmarja pri Jelšah, SR 36 (1988), str. 251–266), ampak tudi zato, ker je šmarski govor eden najbolj tipičnih predstavnikov srštaj. narečja.

prislovov tipa **kъda*. Funkcijo oziralnih zaim. opravljajo konverzno rabljeni vpraš. zaimki. Med ostalimi zaimki so zanimivi še: *dō* in *kej* (poljubn.), *nāt* 'nekdo' in *nākej* (nam. *nekdo* rabijo največkrat nedol. števniki *jédŋ*), *mársdōu*, *māldér*, *márskéj*, *núešar* 'nihče' in *núeč*.

2.2 Pridevniška beseda vključuje pridevnike, pridevniške zaimke, štev-nike in deležnike.

2.2.1 Pridevniki so zaradi močne maskulinizacije nevtar praviloma samo m. in ž., nekaj izjem pa vendarle obstaja: *bābje pšén*, *kozŋije mlāk* (zanimiv je tudi vrstni pridevnik *oučŋiji sír*), *nāše póule*, *nāše úotrek*. Pridevniška sklanjatev odstopa od knjižnega obrazca v ed. m. sp., kjer dobiva končnice *-ø* *-(i)ga -em IIR -em -em*. Vidimo, da sta se z M izenačila O (analogno po zaim. *ta*) in D (analogno po sam.). V I mn. *-i* lahko upade, če sam. ohrani končnico: *múoj brāti*. Po onemitvi končnega *-i* v O mn., se je le-ta izenačil z D.

Najpogosteje rabljene pridevnike stopnjujejo z obraziloma *-š(i)* in *-ji*. V presež-niku zelo pogosto vrinejo določni člen *te* med predpono *nér-* in podstavo: *nérte-lāpš(i)*, *nértebúolš*. Vsi nekdanji *u*-jevski pridevniki imajo na Žusmu pripono *-ek*: *krātek krāčji*, *léhek léžji*, *núzek núžji*, *šúrek šírš*, *tének ténš*, *vúilek véči*, *vúozek vúožji*. Analitično se stopnjujejo še: *dóuk délš*, *mlāt mlājš* in *stér stárji*, vsi drugi pa opisno z *búol*, *nérbúol*. Obrazila za stopnjevanje so v posameznih primerih drugače razvrščena kot v knj. jeziku. Zanimive so tudi narečne premene osnov pri tvorbi različnih oblik: *glúobek glóbuoka*, *súeh súuha*, *šúrek šruoka*, *vúsek vesúoka* idr. Za 'majhen' in 'drobčen' imajo čínek, *drúonček*.

Določnost izražajo z nesklonljivim členom *te*: *te mlāt*, *te stār*, prid. sam po sebi je nedoločen; člen *en* pred njim se pregiba, označuje pa nedoločnost samostalnika: *sréčala je níga fást člōvāka*.

2.2.2 Med prid. zaimki so najpogostnejši osebni svojilni zaimki: *múoj -a*, *nājín nājna*, *nēs nāša*; podobno kot za prve se tvorijo zaimki tudi za 2. osebe, za tretje pa: *ŋégúou ŋégúova*, *ō óunih dvāh*, *ōd óunih*. – Kazalni zaimek *túot* je nastal iz podvojene psl. oblike **totъjъ*, iz nepodvojene **tъjъ* je nastal sedaj nesklonljivi člen *te*. Vsi kaz. zaimki (in iz njih tvorjeni prislovi) lahko imajo poudarno členico *-le*: *tŋistle*, *úonle*, *tākŋle*. Vprašalni (sprevržno tudi oziralni) zaimki so: *dér -a*, *kúou kúova* 'kakšen', *kakóul/kák vúilek* 'kolikšen', *čigáu*. Nedoločni: *nōbén*, *nākou* 'nekak'; v pomenu 'neki' se rabi nedol. števniki *jén -a*; vseobsežnostni so *fsāk*, *vies fsá fsé*.

2.2.3 Od števnikov uporabljajo glavne: *ien -a*, *dv-ā -ā*, *tarjāl/trijā*, *trūi*, *štŋri štŋr*, *pét*, *ednājst*, *ienandvājst*, *trúideset*..., toda *sédnset* ter *úosŋset*, *stóu*, *táužŋt*...; ter vrstilne z določnim členom *te*: *te párv*, *tréki* < **trētъjъjъ*, *štárti*... Ločilne uporabljajo samo za vrednosti 1–3(4), z njimi pa le štejejo množinske sam., za različnost vrst dodajajo sam. *súorta*: *Kúuŋpla je dvúojel/trúoje*, *čtvérō grābŋ/grāble*; na *mŋis je bló trúoje súorte mesóu*. Za množilne števnike *enojen*, *dvojen* imajo *ájŋfah*, *túoplŋt*, drugih ne uporabljajo, *trikraten* je npr. *trúikrat vŋeč*.

2.3 Glagol. – Pri spreminjanju in tvorbi glag. oblik prihaja do premen korenskih samoglasnikov zaradi metatonij, naglasnih premikov in nalik. V rabi so

vse glag. kategorije razen deležij in deležnikov, od katerih so poleg opisnega deležnika pogoste le še oblike na *-n* ali *-t*, včasih z drugačno razvrstitvijo obrazil kot v knj. jeziku.

Žusemski govor ima dolgi nedoločnik brez *-i*, ki sovпада z namenilnikom; *-t* kot tipično nedol. obrazilo je analogno vneseno tudi h glagolom tipa *reči*, *vreči*: *riéčt*, *vráčt*; včasih je, da bi se izognili sovpadu z drugimi oblikami, nedoločnik tvorjen iz sed. osnove: *nájdít* (: vel. *nájt*), *râstít*, *pâdít* (: *pâst pâsem*); *prúdíť*, redno tudi pri knj. tipu na *-ovati* *-ujem*: *kúpúvat kúpúujem*, *poškôdúvat*, *sprašúvat*... Pri opisnem deležniku so naglašeni sklopi *-at*, *-it*, *-ut*, *-et*, razen *-rt*, v m. ed. ohranjeni, upošteva je narečni glasoslovni razvoj: *znéú*, *riú*, *čúú*, *páú*, *vzéú*, toda *zapár*, nenaglašeni pa se – razen *-at* > *-ou*, ki je lahko včasih tudi ohranjen – popolnoma reducirajo, četudi v mnogih primerih prihaja do izenačitve z drugimi oblikami: *múisl* je, npr., del. za m. ed., 3. os. sed. in vel. za 2. os. ed. Še nekaj primerov op. del. za m. in ž.: *nés níesta*, *rék riékta*, *múok múogta*, *pléú pléta* 'pletla', *kréúlkrâť krâta*, *grúis grúizta*, *prevárk prevárgta*, *zaklén zaklénata*, *vgén -ata*, *ftúihñ ftúihñta*, *lât látata*, *ponúou ponúvúta*, *vát vádta*, toda *piisou piisala*.

Nepričakovano zanimivost predstavljajo glagoli z nedol. pripono *-ni-* v knjižnem jeziku. Ta je v večini štajerskih narečij nadomeščena z *-na-*, v žusemskem govoru pa se to zgodi le, če je naglas na korenu, pod naglasom pa *-ni-* ostane: *ftúihnat ftúihnem*, *otárpnat*, *pokléknat*, *piúoknat*, *stúisnat*, *vgénat*, toda *parpognúit*, *naklenúit telége* 'vpreči', *sklenúit*, *zategnúit*, *zognúit* – vsi z op. del. *sklén(ou) sklénata*. Nekajkrat sem slišala tudi dvojnice (*spoteknúit/spotékнат*) s pripombo, da so oblike z *-ni-* starejše.

Osebnе glag. oblike so tvorjene enako kot v knjižnem jeziku. Sedanjšiška osebila za dv. so: *-ma -ta -ta*, enaka za oba spola. Nenaglašena sed. pripona *-i-* je razen v 2. os. ed. upadla: (*óun*) *vúos*, *vúozma*, *núosta*, *múislmo*, *gúonte*... Za 1. os. ed. so po različnih zaselkih v rabi oblike z *-i-* ali brez njega: *núosim/núosim*, *prúosim/prúosim*. V velelniku je edninska oblika posplošena v dv. in mn.: *nies -ma -ta -mo -te*. Brezpriponski glagoli *grém*, *jám*, *vám* imajo v dv. in mn. ohranjene posebne končnice *-sta*, *-ste*. Pom. glagol *búit* ima oblike: *šom/sñ si je*, *sma sta sta*, *smo ste so*; *boj boš bo*, *boja boja boja*, *bojo boje bojo*; *búú blá*, *blí blé*. *Hoteti* ima le kratko obliko sed. *čám*, *čáš*..., op. del. *htéú htáta*. – V nasprotju z drugimi narečji je na Žusmu še slišati predpreteklik: *Šom se rás velúkrat smejáta tém*, *ko so mi tóu razlágat*, *ká so napráúle blé z menój*.

2.4 Prisolvi so nepregibne, toda polnopomenske besedne vrste. So zelo pogostni in zanimivi, ker je v njih ohranjenih veliko arhaizmov, sklonskih okamenin, ki so jih v sedanjih sklanjatvah zamenjale druge končnice. Najpogostnejši prislovi odgovarjajo na naslednja vprašanja:

K é ?: *túe*, *tém*, *úont/úondle* 'ondi' (zelostaro), *vúen(ih)*, *núotar*, *đomâ*, *blúis*, *déleč*, *črás* = *prák*, *nikír*, *fseposúot*, *gúor*, *dúol*, *zât*, *sprét*.

K á m ?: *siém*, *té* 'tja', *vúen*, *núotar*, *prúoč*, *nazâj*, *đomóu*, *drúugam*, *nákam*, *nikámar*, *okúol*, *te dúol te núotar*, *te gúor te núotar*. (Žusemčani so zelo natančni glede na višji ali nižji položaj od govorca.)

K í e d e j ?: *túedej*, *nés/níes*, *fčérej*, *júútar* 'jutri', *vjúútar* 'zjutraj', *zvečér*, *ponúoč*,

dāve, dréve, ŋcúoj, látos, tǎn, predlǎnskem, pretščérašnem, pozúim, polát, vjésen, zmarláta, opouǵne, púozn, ŋkúol, zmírej.

Kak óul kák?: takóulták, drúgáč, nǎgl, počás, lepóu, gardóu, smášŋ, glásŋ, pámetŋ, zǎdŋsk, poštrǎn, narázŋ, fkúep, narúobe, práu, pókúonc, fštrfíc, počrás, rás, ztój 'zelo'.

Kúolk?: túolk, máł, méj(i), veliik, víeč, prieveč, dúost, nákej, níueč.

Kúolkrat?: túolkrat, fsákokrat, viečkrat, nǎbǎjkrat, dúojstkrat.

Zakáj: zatóu, zapstúoj, néleš.

3 Skladnja. – Ker se narečje sedaj le govori, ne pa tudi piše, so za ubesedovanje značilne prvine t.i. prostega govorjenja. To so predvsem ponovitve vseh vrst, povezovalni členki, izpuščanje pomožnega glagola ali postavljanje le-tega na začetek stavka, nepopolnjeni skladijski vzorci, pretrganost, preskakovanje iz ene skladijske oblike v drugo, drugačen besedni red v naslonskem nizu. Stavki so kratki, večkrat enodelni glagolski in neglagolski. Več je priredij (vzročnega ne poznajo) kot podredij. Zelo pogosta so brezvezja, sicer pa je skoraj univerzalni veznik v priredju *pa*, v podredju sta taka *de* in *ko* (za pomene 'ki', 'ko', 'ker') poleg *če*, stavke pa lahko vežejo tudi vpraš. (ozir.) zaimki in prislovi. – Kratki izbrani besedili skušata ponazoriti glavne značilnosti žusemske skladije.

4 Besedila.

4.1 Pripoveduje Justina Šarlah:

Blá som stára póu láta. Púol so me pa nésle h kúozam. V Lúokǵ. Púol so pa šlé bǎbnce v gostílnǵ pa so se fájn napiúle. Púol so me pa nésle damóu v déknǵ zavíúto. Púol so blé pjǎne, níisǵ véidle, gréjǵ fkúep damóu pa so míene zgúuble. V narvéčem grǎbni som na hárt ležǎta, te dúol... v nǎkǵvem grǎbni. Púol prídejo v Brúode pa se fsédejo té za múizǵ. So pa ríekle: »Ójh, túe jo bǵm dáta zrám siebe léžat na klóup.« Pa so me dále na klóup, pa sámǵ práznǵ déknǵ. Jes som pa pádla vzǎd dúol, pa níisǵ vádle, pjǎne so blé pa obǎ. Póul prídejo pa glédajo: »Kǎ pa de je díekle takóu prídn, de je takóu tíih?« Tíuplejo tíuplejo, pa je blá práznǵ dékna. Jés som pa v grǎbnah ležǎta, áaj. So ríekl máma: »Jézas, ja dekléta pa níimamǵ níuotar! Ké pa je díekle?« So ríekl tíeta: »O gróumska strǎla! Kǎ pa če smǵ jo zgúuble? Dáj pa púojdmǵ jo pa ískat!« Púol so šlé pa (dáleč) te dúol po cást nazáj. Pa som ležǎta na sréit cáste na kléih. Nerbúol je še btǵ tóu... jih je btǵ strǎh, de b me bíu dóu povúos, de bi dóu príš is kóuvim áutǵom al iz onéim, is kóuvim vúozǵom. Pa sŋ ležǎta na klǎh pa takíist náǵa karpéilla 'brcala' pa mígala po cá:st, na sréit cáste.

»Ó,« so ríekl: »Tóule je! Pǵglédaj, Marjétkǵ! Túule díekle ležú! Já, na múormǵ pomǎgat. Pjǎne smǵ blé, pa níismǵ vádle.« Razvídnǵ je tóu, de me lá:hk zgúbújo, né? Oúne so píúle, pa so zgúuble míene. Pa so me pǵbrǎle pa so me nésle gúor f tíisto gostílnǵ, kǵ so práú... so sedǎle. Púol so me pa kúupǵ víina pa nǵ žémǵo pa so me takíist namǎkale pa píúale, de sŋ h stǵp príšta, kǵ me je zébl. Púol so me pa nésle dǵmóu.

4.2 Pripoveduje Janez Penič:

Váste, Žúsan má véč táh krájeu. Túe se rieče Karnúca, na naspróutnem hrúibi, fštríc tága Žúsana riečejo Raúne níve. Tém je bló čas zló lápō posástvo. Tém so redíl pō sédn, úosm, devét gláu žvúine. Kō je bló štírnōštardesédga láta tōu pōžgānō, (potām) je ta kmetúja čúst prepádlá. Takōu de sō pōtām tíist raspredāl, sō (tám) sōsádi pōkúupl fšák pō nō parcéitō, gōspōdār se je pa preselítu u Vróunca. Vróunca, tōu je én dél Hrástja. Za búšo Jugōstávijō sō blé tōu štír takōu zvāne okúolice: tōu se rieče Lúoka, pōtām Dobrúina, tōu sō gláuine dvéi, pōtām pa Hrástje pa Oslešúca. Tōu sō dvá katastrálne ópčine. Hrástje spáda pōt katastrálnō ópčino Dobrúina, h Lúoki spáda pa Oslešúca. Túista Oslešúca je zdáj ispádlá, je tíist zdáj pō vúojni fsé Lúoka.

Bōm máł povádu, kák je bló za Námčije. Tíedej se je múoral fsé spremenít, té iméne. Hrástje je bló Ájhendórf, Dobrúina je blá Gútendórf, Lúoka je blá Lák, sám de Lúoka ní blá, kō ní smál bít pō stōvénsk pōvádan.

Pōtām pa Oslešúca. Púol pa tíist odbúorniki, kō sō múogl néimšk znát, so se pa fkúep zbrál, kakōu bōjō prekárstl te iméne, de se na bō véč stōvénsk slúšal. Múoj stríc je bú žúpán tíist čas. Je znáu dúobarnámšk. Jepaan stér odbúornik pōgrúuntou: »Váste, mí na múormō drúugga riečt ko Ájsldórf.« Se pa drúuk oglási: »Já, hudlíča, takōu ga pa na bōmō srál, de bōmō oslōuskō véš zdáj máł túe, né? Pōtām pa níšō múogl práuga iména nájt, je bú pa Klájnvált, néika táksniga, Máli góust, takōu nákak sō púol tōu napravl.

SUMMARY

The Žusem microdialect, in accordance with the development of the Central Styrian dialect, lost its tonemic stress and later also quantitative oppositions. The morphologization of stress is pronounced, especially in verbs.

Diphthongs predominate in stressed vowel positions (see the phonological system in 1.2), the monophthongs *é* and *ā* are more recent, having arisen after the transformation of diphthongs into monophthongs. The greatest deviation from other Central Styrian microdialects is /*üu*/ < Proto-Slavic *ū*, and therefore (especially young) speakers attempt first to replace it with variants that are closer to the standard language. Modern reduction of unstressed vowels is very strong; in the case of /*i*/ it has encompassed entire morphological and lexical categories; connected to it is the appearance of the syllabics (vocoids) *ar*, *l*, *m* and *n*.

The microdialect has two phonemes in its consonant inventory that do not exist in the standard language: velar *l* < Proto-Slavic *l* is pronounced before back vowels and in word-final position where it originated from *-lo* after the reduction of the ending *-o* because the latter is more recent than the *-l* > *-u* shift (*stopál*, *stíebł*); the moderately nasal *ĵ* < Proto-Slavic *ń* is preserved in all positions, in contrast to other Styrian microdialects.

There is a noticeable loss of the dual of nouns except in the masculine nominative and accusative. Ramovš (and Logar) have pointed out the masculinization of the neuter in this area; on the basis of broad, newly gathered material I attempt to prove that this is primarily formal (*vín*, *mást* < *vino*, *mesto*), while the neuter is still present psychologically. In contrast to other Styrian microdialects the Žusem microdialect still widely preserves *-ov-* stem lengthening in masculine nouns together with the mixed stress type (*píes*, *psá* – *psúovi*, *múoš*, *mōžā* – *mōžúovi*). The *a*-declension endings *-am*, *-ah* and *-am* have been generalized to the dative, locative and instrumental plural.

All Proto-Slavic *u*-stem Žusem adjectives have the suffix *-ek* (*šúrek*, *vúsek*). Only the

masculine singular, with the genitive ending *-iga* and the coincidence of the instrumental and locative cases, distinguishes adjectival declension from the standard model. Analytic gradation by means of *-š(i)* and *-ji* is preserved only in the most frequent adjectives, otherwise synthetic gradation has prevailed: *búol*, *nérbúol*. The prefix *nér-* is usually added to the superlative, and the undeclined definite article *te* to the comparative; *te* also expresses definiteness because adjectives themselves cannot accomplish this with their forms (e.g., *te mlât* (for the standard *mladi*). In place of relative pronouns, both adjectival and noun, converted interrogative pronouns are used. There are no multiplicative numerals; the distributive numerals 1–4 refer only to plural nouns and cannot express internal differentiation.

The long infinitive without *-i* is preserved in verbs (e.g., *dálat*, *piečt*), and has even coincided with the supine. Verbs having the infinitive suffix *-in-* in the standard language present an unexpected feature: in other Styrian microdialects it is replaced with *-na-* but in Žusem this has only occurred in the unstressed position, while stressed *-ni-* is preserved (e.g., *vgénat: zaklenūt*). The present tense dual endings *-ma*, *-ta* and *-ta* are identical for both genders; the special endings *-sta* and *-ste* are preserved in the dual and plural of athematic verbs. The pluperfect is still in use, more widely than elsewhere. Only the *-n* and *-t* participles are used and, of course, the *l*-participle for expressing tense and mood, the masculine singular endings of which, however, underwent complete reduction in unstressed position, except in part where *-ou* < *-al* obtains.

Adverbs of place, time and manner are very common and interesting because of their archaic forms. Features of spontaneous speech are present in the syntax.

UDK 82(091):929 Prijatelj I.
Boris Paternu
Filozofska fakulteta, Ljubljana

PRIJATELJEVA ZASNOVA MODERNE LITERARNE ZGODOVINE (Ob njenem jubileju 1919–1989)

Ivan Prijatelj je ob ustanovitvi slovenske univerze v Ljubljani leta 1919 razvil prvo moderno zasnovo literarne znanosti na Slovenskem. Literarno zgodovino je osamosvojil iz konglomerata filoloških ved v samostojno znanost. Njen glavni predmet naj bi bila literatura kot »umetnost, ki uporablja za izrazilo jezik«, in njen najvišji cilj »zgodovina umetniškega izražanja« (paralele R. Jakobson, B. Croce). Poleg tega se je osvobodil akademske »teorije distance« in v obravnavo vključil tudi sodobno moderno književnost, še posebej simbolizem in ekspresionizem. V filozofijo in estetiko modernizma se je spustil skozi Dostojevskega in Nietzscheja.

Upon the founding of Ljubljana University Ivan Prijatelj developed the first modern design for literary scholarship in Slovenia. He established literary history as an independent scholarly discipline within the amalgam of the humanities. Its principal object was intended to be literature as "an art employing language as its means of expression" (cf. R. Jakobson and B. Croce). In addition he freed literary history from the academy's "theory of distance" and brought contemporary literature into consideration, in particular symbolism and expressionism. He encountered the philosophy and esthetic of modern literature in Dostoevsky and Nietzsche's writings.

Nastanek slovenske univerze v Ljubljani leta 1919 in začetek akademskih predavanj na njeni odlično zasedeni slavistiki (Nahtigal–Ramovš–Prijatelj–Kidrič) se ujemata tudi z nastankom prve celovite zasnove literarne znanosti na Slovenskem. Formuliral jo je Ivan Prijatelj decembra 1919 v svojem nastopnem predavanju *Literarna zgodovina*, potem ko se je po dvajsetletnem znanstvenem delu v tujini in z veliko razgledanostjo po sodobni evropski literarni vedi vrnil v domovino in na novi univerzi prevzel predavanja iz slovenske in iz drugih slovanskih književnosti, predvsem ruske, poljske in češke. Prijateljevo nastopno predavanje vsebuje celovito teoretsko in metodološko strategijo literarne zgodovine, ki jo iz današnje razdalje lahko ocenimo za epohalno v razvoju te stroke na Slovenskem. Vendar se tega Prijateljevega besedila drži nekaj še nepojasnjene tragike. Iz neznanih razlogov je obležalo v avtorjevi rokopisni zapuščini in bilo prvič objavljeno šele poldrugo desetletje po njegovi smrti, v Prijateljevih Izbranih esejih in razpravah, ki jih je leta 1952 in 1953 izdala v dveh knjigah Slovenska matica, uredil pa Anton Slodnjak.¹

Tako je pomemben in izredno tvoren program slovenske literarne zgodovine, ki se je pojavil prav v trenutku, ko se je institucionalizirala na osamosvojeni univerzi, izgubil velik del svojega učinkovanja in postopoma padel v pozabo. Najmanj kar lahko danes k temu pripomnimo, je pomislek, ki se ga ni mogoče otresti: da je za nadaljnji razvoj literarne zgodovine na ljubljanski univerzi in zunaj nje izpad tega temeljnega dela pomenil veliko škodo.

Prijateljeva zasnova stroke je bila po svoji problemski vsestranosti in organski

¹ Izbrani esejji in razprave Ivana Prijatelja, I, Ljubljana 1952, 1–36.

zaokroženosti taka, da je pravzaprav ni dosegel noben poznejši slovenski poskus te vrste. In njena posebna produktivnost je bila v tem, da je kljub svoji vezanosti na pozitivistično in duhovnozgodovinsko tradicijo evropske literarne vede – na črti od H. Taina do W. Diltheyja pa mimo E. Hennequina, Th. Ribota, E. Schmidta in J. Petersena, če izberemo samo nekaj opaznejših imen – zmogla tudi že močan prodor naprej. Iz današnje razdalje lahko trdimo, da ti prodori naprej pomenijo prvo utemeljitev moderne literarne vede na Slovenskem; in da jim v naslednjih nekaj desetletjih slovenska literarna zgodovina ni sledila ali jim je sledila samo epizodno in fragmentarno, ne pa v svoji globinski orientaciji.

* * *

Prvo znamenje Prijateljevega premika k modernemu pojmovanju stroke – v besedilu nekajkrat nastopa v imenu »moderne literarne zgodovine« – je bila njegova odločitev za literarno zgodovino kot osamosvojeno znanost, kot znanost o literaturi. Že prvi stavek njegove nastopne razprave se glasi: »Literarna zgodovina ni seveda nič drugega kot zgodovina literature.« Postavitev tega načela je v takratnih slovenskih razmerah pomenila daljnosežno kretnjo. S pojmom »literatura« je Prijatelj imel v mislih leposlovje v strožjem pomenu besede, »umetnost, ki uporablja za svoje izrazilo jezik«. Vsa druga raziskovanja, ki jih opravlja literarno zgodovinopisje in posegajo čez okvire leposlovnih del samih v čas, prostor in avtorjevo osebnost, so spremljajoča. Hierarhijo znanstvenih opravil je razporedil tako, da je bil vrh razločno viden iz zahteve, ki se glasi: »/.../ literarna zgodovina ne sme izgubiti izpred oči končnega namena, ki je naposled vendarle razumevanje in cenitev umetnin«. Vse drugo, tudi pesnikov duševni svet je »samo »koridor, ki vodi v svetišče literarnih umetnin«.

S tem in takim nazorom se ujema celotna strategija Prijateljeve nastopne razprave, saj je dosledno obrnjena h konstituiranju literarne zgodovine kot avtonomne znanosti. Zato je obsežni uvodni del uporabil samo za to, da je najprej označil njen predmet in ga strogo razmejil, razmejil navzven, do drugih, sosednjih znanosti, in razmejil navznoter, v predmetna področja, razporejena glede na glavni namen stroke.

Razmejitev navzven je opravil tako, da je potegnil meje svoje stroke nasproti vseobsegajoči tradicionalni filologiji 19. stoletja kot konglomeratu ved – jezikoslovja, narodopisja, književnega zgodovinopisja in deloma celo filozofije – v katerem je ostala literarna zgodovina zadušena, nerazvita in omejena pretežno na biografijo in bibliografijo. Kot so se iz filologije ob močni podpori pozitivizma že osamosvojili njeni posamezni deli v samostojne znanosti – kar ni storilo samo narodopisje, ampak tudi jezikoslovje – tako naj bi se po Prijateljevem mnenju osamosvojila tudi literarna zgodovina. Na tej poti k sami sebi pa naj bi se ne podvrгла pozitivističnemu determinizmu, kot se mu je podvrгло jezikoslovje s svojo privezanostjo na fiziologijo. Tudi do Schererjevega pozitivizma je zavzel odklonilno stališče. Literarna zgodovina naj bi se osamosvojila tako, da bi se hkrati pomaknila bliže k filozofiji, estetiki in predvsem poetološki lingvistiki, tako da ne bi čisto pretrgala vezi z nekdanjo filologijo. Skratka, morala bi se »ločiti od matere filologije«, toda »ne kot sprta, ampak kot ljubeča hčerka.«

Prijateljevo osamosvajanje literarne zgodovine iz konglomerata filoloških ved je torej imelo svoje meje in ni šlo v skrajnost. Vendar njegovo osnovno hotenje lahko orientacijsko vzporejamo s sočasnim Jakobsonovim osamosvajanjem literarne vede. Kdo ne pozna Jakobsonove slovite karikature literarne zgodovine, ki si jo je dovolil leta 1919 s predavanjem Najnovejša ruska poezija v moskovskem lingvističnem krožku, ko je literarne učenjake primerjal s policijo, ki hoče aretirati določeno osebo, pa za vsak primer areтира vsakogar, ki ga najde v njegovem stanovanju, pa še vse naključne pasante, ki pridejo po ulici mimo. Jakobsonova zgodba velja za eno najbolj vidnih markacij v osamosvajanju literarne vede iz mešanice drugih. Konča se z mislijo: »Namesto znanosti o literaturi je nastajal konglomerat poenostavljenih disciplin« od filologije in sociologije do psihologije, filozofije in politike. Takemu početju, ki dela vse mogoče, samo bistvenega ne, je postavil nasproti misel: »Poezija je jezik v njegovi estetski funkciji. Torej predmet literarne znanosti ni literatura, temveč literarnost, se pravi tisto, kar neko delo naredi za literarno delo.«² Prijatelj ni šel tako daleč, vendar se je odločil za smer s podobnim končnim ciljem. Odločil se je za osamosvojitve literarne zgodovine, predvsem kot zgodovine literarne umetnosti z estetsko funkcijo v svojem središču in s posebnim jezikovnim ustrojem, ki to funkcijo uresničuje. V slovenskih razmerah je bil to velik korak v smeri moderne literarne znanosti. Toda kot je po eni strani pristal na specializacijo kot na neizogibno nujnost v razvoju stroke, se je po drugi zavedal njene nezadostnosti in že vnaprej potegnil črto nasproti taylorizmu stroke: »Specializacija naše vede pa ne pomeni, da se naša disciplina ograja od drugih ved in od življenja z neprodornim zidom /.../ Morda bi nobeni drugi vedi takšna ograditev ne škodovala tako, kakor ravno nji, ki ima za svoj predmet takšno človeško funkcijo, kakor je literarna umetnost.«

Toda ne samo razmejitev navzven, do filologije in drugih strok, tudi Prijateljeva razmejitev stroke navznoter, v njena predmetna območja, kaže enako strategijo mišljenja. Navznoter je slovensko literarno zgodovino razdelil in hierarhiziral na tri vidnejša predmetna območja, ki so v različnem razmerju do literature kot umetnosti, in jih ločil tudi terminološko: na »pismenstvo«, kamor je uvrstil najstarejše, predknjižne spomenike; zatem na »književnost«, kamor naj bi sodila pisana in tiskana dela, katerih namen ni bil umetnostni; in naposled na »literaturo«, zajemajočo dela, ki po svojem namenu sodijo v umetnost, in sicer v umetnost, ki »uporablja za svoje izrazilo jezik«. Nato je tu še njegov četrti pojem »slovstvo«, ki je skupen in pokriva vse tri našete stopnje in oblike pisne kulture, zraven pa še ljudsko ali narodno oz. ustno ustvarjanje, ki ga imenuje »izročilo samo po sluhu«. To Prijateljevo terminološko razločevanje se v slovenski literarni vedi ni obdržalo, saj so se izrazi »slovstvo«, »književnost« in »literatura« bolj ali manj sinonimizirali in je samo izraz »pismenstvo« ohranil svojo posebno vsebino. Razlogov za poznejše sovpadanje pojmov je bilo več, tudi purizem, med njimi pa kaže pomisliti še na to, da stroka ni šla v smer tako strogega razločevanja književnosti glede na njeno estetsko funkcijo, kot ga je poskušal uvesti Ivan Prijatelj.

Prijatelj pa pri vsej svoji strmi usmerjenosti k literaturi kot umetnosti ni prezrl

² R. Jakobson, Novejšaja ruskaja poezija (izšlo v Pragi 1921); tu iz: *Texte der russischen Formalisten*, Bd. II, München 1972, 30.

historične in organske povezanosti med vsemi naštetimi stopnjami in vrstami »slovstva«. Zapisal je: »Literarna zgodovina brez izčrpane in uporabljene slovstvene ter književne zgodovine bi bila torzo.« Vztrajal je pri potrebi po zgodovinsko povezovalnem in sintetičnem pogledu na celoto. Vendar se mu je glede na temeljno strategijo stroke zdelo nujno razpoloviti predmet na dve osnovni področji: »v starejše slovstvo in novejšo literaturo«. To delitev, pravi, »poizkuša med prvimi uvesti naša univerza«, saj »je po vsem tem, kar smo dosegli doslej, razumna, praktična in ležeča v bistvu stvari«. Delitev je utemeljeval z nujnostjo različnih kriterijev in metod pri obravnavi enega in drugega področja. Pri tej Prijateljevi delitvi literature na novejšo in starejšo je ljubljanska univerza ostala tudi naprej, vse do danes, seveda z zelo različnimi obdobji sreče ali nesreče za eno ali drugo. Znatno pozornost je Prijatelj posvetil tudi primerjalni literarni vedi, pri čemer je vso pozornost usmeril v kontaktno komparativistiko in dolgo vplival na njen razvoj.

Globinsko zaledje in pojasnilo Prijateljevega operativnega razmejevanja slovenske literarne zgodovine na predmetna območja, ki so organsko povezana, hkrati pa postavljena v piramido z vrhom v literarni estetiki, najdemo v eseju *Pesniki in občani*, ki ga je objavil dve leti prej.³ V njem je izvedel strogo tipološko ločitev med dvema vrstama literarnih delavcev, med »pesniki« in »občani«. Eni so umetniki, suvereni in avtonomni ustvarjalci, ki so poslušni samo svojemu naravnemu »umetniškemu nagonu«, samo »svojemu notranjemu demonu«. Podrejeni niso nobenim koristnim merilom, niti moralnim niti kakšnim drugim, ampak so »glasniki višje lepote in višje resnice, porojene iz lepote«. Oni drugi so »občani«, ki tudi delujejo v literaturi ali ob njej, vendar niso umetniki, ampak delujejo po merilih moralnih, nacionalnih in socialnih potreb časa. Natančneje:

Občan je 'popoljudovalec' /literature/ /.../ zanj obstaja samo človeška družba, njeno dobro in zlo. Ako je poet amoralist, se pravi človek, kateremu je samo do lepote ne glede na človeško dobro in slabo, potem je občan samo moralist, ki pušča veljati povesod, torej tudi v umetnosti samo to, kar človeški družbi koristi, in preganja vse to, kar bi moglo škoditi njej.

Prijateljeva strnjena opredelitev obojega se glasi: »Poezija, pa literarna kultura! To dvoje moramo ločiti in dali bomo vsakemu, kar mu gre. Poezija je umetnost in kot taka gre v področje estetike, kakor tvori literatura področje literarne in velik del področja kulturne zgodovine.« Da pa ne bi preučevanje poezije padlo v novo normativno past, poudarja: »In estetika je deskriptivna znanost kakor psihologija, ne pa normativna, kakor etika. Estetik hodi za umetnikom, nikoli pred njim.«

Ob izkušnji s slovensko literarno kritiko, kjer so spričo poudarjene nacionalne funkcije literature že od nekdaj vladala zelo stroga merila nacionalnega, verskega in socialnega moralizma, se je Prijatelj pri izgradnji svoje vede moral opredeliti.⁴ In opredelil se je s pomočjo novoromantičnega modela literarne kritike, ki je zaostrela

³ I. Prijatelj, *Pesniki in občani*, Ljubljanski zvon 1917; tu po Izbranih esejih in razpravah, II, Ljubljana 1953, 1–20.

⁴ Prim. B. Paternu, *Modeli slovenske literarne kritike (Od začetkov do 20. stoletja)*, Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana 1989.

vprašanje subjektivne suverenosti in estetske avtonomnosti pesniškega dela. Prijateljstva dihotomija med »poezijo« in »literaturo« se je na tem mestu očitno opirala na Verlainovo razločevanje med »poezijo« in »literaturo« v delu *L'art poétique* (1884).⁵ Obenem pa ni mogoče mimo nenavadno opaznega vzporedja s Crocejem in njegovo strogo ločitvijo »poezije« in »nepoezije« (»poesia e nonpoesia«) ter »pesnikov« in »piscev« (»poeti e scrittori«). Benedetto Croce je v svoji *Estetiki* (1902) lepoto osamosvojil v avtonomno območje Duha, ki je neodvisno od drugih njegovih območij, območij »resničnega«, »koristnega« in »dobrega«, zato je tudi lepoto v literaturi avtonomiziral in jo ločil od moralnih, filozofskih in socialnih diskurzov. Pri tem je šel v skrajnost in iz območja lepote odstranjal vse, kar ni bilo »čista intuicija« oz. »lirska intuicija«, in celo v Božanski komediji odkril nepesnika z redkimi prebliski poezije. V polemiki s pozitivisti je prav zato, da bi zagotovil avtonomnost umetnosti in utrdil ločevanje med »poezijo« in »nepoezijo«, v knjigi *La poesia* (1936) uvedel še nov razločevalni pojem »literatura«, ki naj bi pokrival širšo, časovno pogojeno književno kulturo.⁶ Torej cela vrsta podobnosti s Prijateljstvi mislimi v Pesnikih in občanih.

Vendar se Prijateljstva dihotomija med »poezijo« in »literaturo« v nečem bistvenem razlikuje tako od Verlainove kot od Crocejeve. Prijatelj je namreč kot povezujoči mislec in še posebej kot literarni zgodovinar našel in obdržal trden most med obema nasprotnima poloma, tako pri opazovanju avtorjev kot v opisovanju literarne evolucije. V Levstiku je na primer odkrival »pesnika« in »občana« hkrati. In v zaledju redkih visokih dosežkov poezije je odkrival pripravljalna tla neke širše literarne kulture, ki so jo ustvarili »občani« kot njeni pisci ali posredovalci in brez katere višja literatura ne bi bila mogoča niti produkcijsko niti recepcijsko, kar je še posebej razvidno v zgodovini slovenske literature. Tu je bil Prijatelj vezan na dve strani. Kot ga je raziskovanje slovenske literature, silovito vključene v zgodovino malega in ogroženega naroda, po eni strani sililo v literarno estetiko, k zaostrenosti zapostavljenih umetnostnih kriterijev, torej k ločitvi »občanov« od »pesnikov«, tako ga je po drugi strani prav ta njena zgodovinska pogojenost prisilila v literarno sociologijo, torej k upoštevanju »občanske« slovenske literature in s tem vrste meril, ki so bila zunaj »poezije« in estetike. Rešitev je našel v povezovanju stvari:

Iz teh primerov se vidi, kako važno vlogo je imel v zgodovini našega umetniškega izražanja občan, organizator kulturnih tal. Pri drugih velikih narodih ta činitelj ni tako važen. Tam se kulturna podlaga ustvarja in širi prirodno, elementarno, tako rekoč sama od sebe. Veliki obrat ustvarja veliko torišče, na katerem se morejo po volji razmahovati velike umetniške potence, kadar jih slučajno dvigne iz mase prirodni val. Mi smo bili navezani na idealizem in srečno naravno nagnjenje posameznih občanov. Da ni bilo teh, bi se ne bila nikdar sama od sebe tako smotrno zrahljala tla naše kulture, iz katerih so potem poganjale cvetke slovenske umetnosti. Naš kulturni obrat je premajhen. Zato lahko pušča zgodovina francoske literature vnevar svoje občane, vbadajoče se s socialnokoristnimi nameni na polju slovstva. Naša jih mora imenovati. In ne samo to, celo podrobno popisati jih mora. Seveda ne tako kakor doslej: priznavati jim ne sme pesniških zaslug, če so se tudi sami ukvarjali

⁵ Prijatelj pravi »literatura v Varlainovem pomenu besede«. Njegovo pesnitev *L'art poétique* navaja v razpravi *Poezija »Mlade Pojske«* v Ljubljanskem zvonu 1923, Izbrani eseji in razprave, II, 291.

⁶ Giuseppe Petronio, *L'attività letteraria in Italia*, Firenze 1987, 713–714.

s pesmijo v teoriji in praksi, zato pa jim mora pripisati tem večje literarne zasluge. In zraven mora še poudariti, da te pogosto niso nič manjše, ampak samo drugačne.

Kako daleč je bilo vse to od Croceja, ki je pravzaprav zanikal možnost literarne zgodovine sploh.

V notranjem jedru Prijateljevih nazorov o literarni zgodovini je torej obstajal izrazito organski, povezujoči pogled, ki ni bil samo estetski, čeprav mu je dajal prednost, ampak tudi sociološki. Zato ni moglo biti drugače, kot da je v svojem nastopnem predavanju zajel slovstveno zgodovino kot celoto, od »pismenstva« in ustnega izročila mimo »književnosti« do »literature« kot občanske dejavnosti pa do literature kot »poezije«. Poleg tega je bil ta njegov pogled v zadnji globini trdno vezan na nacionalno idejo, kar Verlainu ali Croceju ni bilo potrebno. Na vseh stopnjah slovstvenega razvoja je Prijatelj sledil tej svoji ideji in odkrival tisto vsebino, ki jo je imenoval »vsota duševnosti narodove«. Z njo je literarno zgodovino vključeval v narodno idejo in narobe. Vendar tega ni delal na nekdanji, tradicionalni način, ampak tako, da je zmogljivost narodovega duha začel opazovati na neki višji ravnini, v območju umetnosti in lepote, v območju estetske ustvarjalnosti. Tisto, kar je postavil za končni namen stroke, ki bo na svoji najvišji ravnini »zgodovina umetniškega izražanja«, je vprašanje in odgovor, kako se v literarnih delih »v resnici zrcali duševna zmožnost naroda: potencia umetniškega nagona njegovih pesnikov«, ne občanov. V literarni zgodovini naj bi torej imel zadnjo besedo estetik, toda estetik, ki je hkrati zgodovinar lastnega naroda in njegovega slovstva. Iz te podlage, postavljene v Pesnikih in občanih, je nato svojo operativno zamisel stroke razvil v nastopnem predavanju.

Vse, kar je Prijatelj storil leta 1919 pri svojem zunanem in nofranjem razmejevanju stroke pa tudi pri poimenovanju njenih območij, je torej izhajalo iz njegove novodobne strategije literarne zgodovine, ki je temeljila na odločitvi, da je raziskovanju literarne umetnosti treba dati vodilno mesto. To pa je pomenilo postaviti v središče pozornosti literarno delo in uresničevanje umetnostnih funkcij v njem. Pri tem se je natanko zavedal, da se ob taki odločitvi najtežja vprašanja stroke šele začenjajo, ne pa končujejo. Začenjajo se namreč vprašanja, na katera so, kot ugotavlja, »skoraj vsi literarni zgodovinarji najmanj pripravljeni«. Pri tem je takoj in vnaprej zavrnil tisto najbližjo in najbolj preprosto rešitev, ko se razlagalec ob literarnem delu prepusti impresioniranju, se pravi osebnim vtisom in doživljanjem, ki jih nato v podobah in prisodobah sporoča javnosti. Impresionizem kot osamosvojeno metodo kritike je odrival s področja literarne znanosti, kot je odrival tudi osamosvojeno duhovno zgodovino oz. zgodovino »svetovnih nazorov« in filozofij, za katere so bolj primerne druge vede. V središče pozornosti je postavil strukturno raziskavo teksta, pri kateri bi se vse sestavine stekale v presojo njihove umetnostne funkcije. Takole pravi: »Umetnino spraviti v nji pristojno idejno in oblikovno zvezo in jo oceniti iz njenih notranjih stilističnih in idejnih kakovosti, to je ona zadnja in obenem najtežja naloga literarnega zgodovinarja, katere rešitev tako redko zadovoljuje.« In prav na to nalogo, ugotavlja, so bili literarni zgodovinarji najmanj pripravljeni. Tudi sam, kot pripoveduje, se mora razgledovati bolj po sodobni umetnostni kot po literarni zgodovini, da bi našel ustrezne prijeme. Vendar svoje iskanje naposled usmeri na področje poetike. In sicer poetike, ki je

po eni strani del estetike, po drugi pa del jezikovne stilistike, kar je samoumevno, če hoče iz stroke napraviti tisto, čemur pravi »zgodovina umetniškega izražanja«. Tako se poetološki del razprave, ki stoji v njenem sklepnem vrhu, začne s postavitvijo načela, da si pri razlagi dela »moramo najprej ogledati material, ki v njem upodablja pesnik, t. j. jezik«. Nadaljnje razpravljanje pa je zatem naravnal že v konkretno smer, k muzikalni in semantični figurativnosti pesniškega jezika. Med vodilnimi definicijami srečamo tudi tole: »Prispodobne ali metafore so z zvočno simboliko ritma in rim merilo oblikovalne potence jezikovnega umetnika.«

Navsezadnje od te označitve pesniškega jezika ni več tako daleč do mišljenja, ki so ga postavili v ospredje formalisti in strukturalisti, čeprav v nekoliko drugačnem kontekstu. Ti so pesniški jezik in njegovo okrepljeno semantiko utemeljevali s kombinacijo zvočnih in besednih figur, saj so se zbirali okoli mišljenja, da je poezija narejena iz ponavljalnih zvočnih figur in zraven iz manipulacije z besednimi pomeni, kot je to metodo še leta 1966 povzel Gérard Genette.⁷ Prijatelj se je nekje od daleč obrnil celo v podobno smer, kot jo je pozneje do kraja prehodil in izdelal Lotman, ko je moč pesniškega jezika odkrival predvsem v njegovi semantični nabitosti in gostoti ter zapisal znano definicijo: »Lepota je informacija.«⁸ Pri tem je mislil na energijo informacije. Prijatelj pa se že sprašuje in odgovarja: »V čem je bistvo poetične metafore ali figure sploh? Bistvo prispodobnega izražanja je v spretnosti, prisiliti besedo, počasi in malo izražajočo, da pove več in hitreje, nego je v moči opisujoče besede.« Od tega pomembnega razločevanja med referencialno in poetično funkcijo besede je vrgel pogled tudi še naprej k razločevanju med avtomatizmi in inovacijami v pesniškem jeziku. Zapisal je: »A svoj namen dosega metafore samo, dokler so nove, individualne. Kakor citati prehajajo namreč tudi one neverjetno hitro v vsakdanjo govorico in postanejo ne samo kakor obrabljeni citati banalne, vsakdanje, ampak naravnost neme in plehke.«

Toda pri vsem tem premiku literarne zgodovine v smer modernega poetološkega scientizma Prijatelj svoje znanosti ni odtrgal od kreativnega subjektivizma. Prepričan je bil, da literarni zgodovinar kljub znanstvenemu aparatu ne more mimo svojega osebnega doživljanja in spoznavanja niti mimo svojega nazora o svetu pa tudi ne mimo svoje »historične ideje«, ki oživlja literarno zgodovino v razvojni organizem. Tisto, kar pri tem še posebej poudarja, je nujnost osebne intuicije, celo »kongenialne intuicije«, ustrezne oni, ki deluje v literarnem delu. Intuicijo je postavil celo za »zadnji zakrament« svoje stroke, za tisto osebno lastnost, ki se ne da »nadomestiti z nobeno eksaktno metodo«. Gre še naprej in postavlja tezo:

Tu postaja literarna zgodovina *sopoezija*, znanstvenik in pesnik se strneta v tisti točki, h kateri sta stremela, čeprav hodeč po docela različnih potih. Vsa čast intelektualnemu spoznanju filologije in eksperimentom eksaktnih ved, tudi mi stopamo ob njih varni roki, a tu, ko tipljemo in trkamo po vratih zadnje 'zaklenjene kamrice' pesnikove, govori konec koncev samo intuicija.

Tu seveda ni mogoče mimo Bergsonovega pojmovanja kreativne intuicije, ki ga je Prijatelj gotovo poznal, saj francoskega filozofa v nekaterih drugih delih navaja.

⁷ Gérard Genette, *Structuralisme et critique littéraire*, Paris 1966, 152–153.

⁸ Ju. M. Lotman, *Lektsii po struktural'noi poetike*, Rhode Island, 1968, 98.

Ponuja pa se nam spet orientacijska primerjava s Crocejem. Že Prijateljve temeljno ločevanje med pojmovnim in doživljajskim ali intuitivnim spoznavanjem ni daleč od Crocejevih dveh osnovnih oblik spoznavanja. V Estetiki ju je označil takole: »/.../ ena je intuitivna, druga logična; do spoznavanja namreč pridemo s pomočjo domišljije ali s pomočjo intelekta.«⁹ Seveda gre pri obeh avtorjih za novoidealistično spoznavanje Duha, ki ga odkrivata tako umetnost kot znanost, le da vsaka po svoje. Poleg tega je bilo Croceju »intuitivno ali izrazno spoznanje popolnoma identično z estetskim ali umetniškim dejanjem.«¹⁰ Literarnega kritika, ki najprej sledi svoji intuiciji, je postavil ob pesnika in ga imenoval »philosophus additus artifici«. Hkrati je estetiko poenačil z »znanostjo o izrazu«, jo vključil v splošno lingvistiko in gradil na tezi, da »estetika in lingvistika nista dve različni, temveč ena sama znanost.«¹¹ Poeziji oz. besedni umetnosti se je torej bližal po eni strani skozi intuicijo, po drugi skozi lingvistiko, kar je značilno tudi za Prijatelja na skrajnem in najzahtevnejšem položaju njegove literarne vede.

Seveda pa se je Prijatelj na tem mestu tudi bistveno ločil od vseh teh zahodnih estetik. Ni mu šlo, kot že rečeno, zgolj in samo za »zgodovino umetniškega izražanja«, čeprav je leta 1919 sem postavil težišče stroke. Njegovo znanost je od znotraj zmeraj spremljala tudi misel narodne samobitnosti. Njegova sklepna misel nastopnega univerzitetnega predavanja se glasi: »Namen naše vede je, da pokaže umetnost kot organično življenjsko funkcijo naroda, ki narod z njo nekam stremi, nekaj išče. In ta nekaj se imenuje *lepota*.«

Tako se je Prijateljva moderna literarna veda razlikovala od zahodne s podobno lastnostjo, kot se je slovenska literarna umetnost moderne, recimo simbolizma – s svojo vključenostjo v narodno in socialno problematiko – razlikovala od zahodne.¹² Tipološke lastnosti nacionalne literature imajo svoja vzporedja tudi v tipoloških lastnostih nacionalne literarne zgodovine.

* * *

Poleg osamosvojitve literarne vede v samostojno znanost, obvladujočo raziskovalni instrumentarij, ki je usmerjen od slovstvenega zgodovinopisja k umetnostni problematiki literature kot njeni glavni problematiki, pa je Ivan Prijatelj stroko posodobil tudi v njeni tematiki. Literarno zgodovino je namreč odprl tudi sodobni literaturi. Zavrgel je akademsko »teorijo distance« in se odločil slediti književnemu dogajanju v neposredno sodobnost. Ali kot je zapisal leta 1915: »/.../ od Trubarjevega katekizma do tega, kar je včeraj izšlo.«¹³ Na evropskem zaledju pa je v svojem nastopnem univerzitetnem predavanju leta 1919 potegnil črto vse do simbolizma, futurizma in ekspresionizma.

Toda »teorije distance« ni odpravil samo na zunanji časovni črti literarnega

⁹ Benedetto Croce, *Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale*, Bari 1965 (enajsta izdaja), 3.

¹⁰ B. Croce, n. d., 153.

¹¹ B. Croce, n. d., 155.

¹² Prim. B. Paternu, *Problem simbolizma v slovenski književnosti, Obdobja in slogi v slovenski književnosti*, Ljubljana 1989, 114 sl.

¹³ I. Prijatelj, *V zatišju, Izbrani eseji in razprave*, II, 392.

dogajanja, odpravil jo je tudi od znotraj, v svojem dojemanju in razumevanju moderne literature. Ni si namreč mogoče predstavljati moderne literarne vede brez njenega stika z moderno literaturo samo. To se pravi brez neke zmožnosti za notranje poenačevanje z njo, brez zmožnosti za sprejemanje njenih doživljajskih, mišljenjskih in izraznih posebnosti. In prav ta zmožnost, ki jo je Prijatelj imel, je navsezadnje odločala in mu omogočila, da je slovenski literarni zgodovini odprl nove razglede, jo moderniziral in pognal globoko v dvajseto stoletje.

Vstop v filozofijo in estetiko moderne literature je opravil predvsem skozi Dostojevskega in Nietzscheja. To kažeta obe njegovi vidnejši opredelitvi do nekaterih temeljnih pojavov moderne literature. Izpovedal ju je najprej v eseju *Perspektive v Ljubljanskem zvonu* 1906. leta in zatem v eseju *Pesniki in občani* v isti reviji leta 1917. Obakrat je na čelo svojih razmišljanj postavil definicijo lepote iz Bratov Karamazovih: »Lepota – to je strašna in grozna stvar. Strašna zato, ker je neopredeljiva. A opredeljevati ni moč tam, kjer je Bog dal same uganke. Tu se bregovi stikajo, tu vsa protislovja skupaj žive.« Prijatelj je v svoje obzorje sprejel odprto in nenormativno estetiko, estetiko protislovij in ambivalenc, nepreglednosti in nerazrešljivosti, estetiko tesnobe in groze. Lahko bi rekli: estetiko destabilizirane sveta in destabiliziranega subjekta, kar sodi v temelje moderne umetnosti, njene teorije in prakse.

Seveda pa ni naključje, da si je Prijatelj za svoj vstop v estetiko moderne literature izbral prav Dostojevskega in njegovo definicijo grozljive lepote. Ta definicija je kljub vsemu ohranjala pojem Boga, čeprav že problematiziranega Boga.¹⁴ Ohranjala je točko idealitete, čeprav je ta obstajala le kot gibljiva in pogrezljiva in zmeraj nad prepadnimi položaji novodobne zavesti. Prijatelj se je torej s pomočjo Dostojevskega odločal za prepadno estetiko, nihajočo med destrukcijo in idealiteto. Do tu je bilo njegovo izhodišče obakrat, leta 1906 in 1917 enako. Pač pa se je v teh desetih letih, ki so bila vmes, zgodila neka bistvena sprememba v razmerju, ki ga je vzpostavljal med enim in drugim polom svoje estetike, namreč med njeno »grozo« in njenim »Bogom«, med njeno disharmonijo in harmonijo.

V *Perspektivah* je problem postavil in ga razreševal v duhu simbolizma. Izhajal je iz razdrtosti in fluidnosti novodobne zavesti, vendar je večji del svoje volje usmeril k iskanju odrešilne transcendence. Poskušal je slediti Mauricu Barrèsu in njegovi misli, da je treba »ustvarjati soglasje med seboj in svetom, se pokriti s slikami globočin in neskončnosti« (*Sous l'oeil des Barbares*, 1888). In pa Valeriju Brjusovu, ki je v umetnosti in v njenem simbolu kot glavnem izrazilu odkrival »ključ skrivnosti« in vrata v vesoljno harmonijo (Věsy, 1904). Prijatelj je aforistično pisane *Perspektive* pomenijo sprejem in apologijo simbolizma, v katerem je našel sodobno duhovno in estetsko formulo za obvladovanje moderne raztrganosti in groze. Takole je zapisal: »V simbolizmu umetnost odpira nebo in sferska harmonija se izliva na človeštvo, žejno Misterija.« Pri tem je v simbolu odkrival obliko in v obliki, ki ni nič manj pomembna, vsebino, tako da je začel brisati tradicionalne meje med njima. V svojem »estetičnem načrtu«, kot je podnaslovil *Perspektive*, je večkrat posegel po mišljenjskih shemah evropskega in ameriškega

¹⁴ B. Paternu, *Estetika »dveh brezen« v Bratih Karamazovih*, Slavistična revija 1989, 385-401.

novoidealizma, da bi obvladal svoj, v resnici še očitni strah pred prepadno lepoto nove umetnosti. Tako se pojavljajo tudi sheme in formulacije, ki so nekako zunaj njegovega osebnega sloga. Na primer:

Absolut. Enota je končna skrivnost, v sebi najbolj opredeljeni višek vseh naših, se pravi relativnih neopredeljenosti, in zato cilj vsega delovanja človeške zavesti. Ta končni misterij pa je kakor veliko svetilo, katerega žarki so različni v vsej mnogoličnosti, v vseh podkategorijah, podrejenih najvišji in eni.

Imelo pa je Prijateljevo slikanje odrešilnih obrazcev tudi nekaj bolj realnih vsebin v svojem zaledju. Dne 8. maja 1904 je na primer pisal Vidi Jerajevi: »Naša narodna duša še ni našla svojega izraza v umetnosti. Toda, če ga bo našla, ga bo našla v apolinski harmoniji vsebine z obliko.«¹⁵ Njegovo pisanje »estetičnega načrta« se je tudi zaradi narodne misli obračalo k obvladovanju disharmonije.

Toda, kot je Prijatelj v začetku stoletja ujel korak s simbolizmom, tako ga je deset let pozneje ujel z ekspresionizmom. V uvodnem delu eseja *Pesniki in občani* se je povrnil k osnovnemu vprašanju estetike in znova navezal na Dostojevskega in njegovo oznako lepote. Vendar je tokrat prišlo do precejšnjih sprememb v postavljanju razmerja med obema poloma lepote, med njeno destrukcijo in idealiteto. Stvari je obrnil in mnogo močneje poudaril vznemirljivi in grozljivi del lepote. To je storil tudi tako, da je v obravnavo vključil še Nietzschejevo tipologijo dveh osnovnih in nasprotujočih si vrst umetnosti, »dionizične« in »apolinične«, izpeljanih iz stare grške umetnosti v razpravi *Rojstvo tragedije* (*Die Geburt der Tragödie*, 1873). S tem je svojo prvotno dvojnost radikaliziral in jo priredil za obravnavo sodobne književnosti. Za razliko od razmišljanj v *Perspektivah* leta 1906, je zdaj – sredi divjanja prve svetovne vojne – mnogo manj pozornosti posvetil označevanju harmoničnega oz. »apoliničnega« umetnostnega načela, ki se je ravnalo po meri zdravega razuma, reda in skladnosti ter oblikovalo po meri »lepega, jasnega videza«. Veliko bolj in z globljim odnosom se je ustavil ob »dionizični« umetnosti, porojeni iz nasprotnih ustvarjalnih nagibov: iz demonije, ekstaze in kaotičnosti. To ni bilo več oblikovanje smotrnega »makrokozma v mikrokozmu«, ampak stihija osebnega in kozmičnega nereda. Trdna idealiteta, ki jo je še leta 1906 zanesljivo gradil v nekakšen vsepovezujoči »Absolut« ali »Enoto«, se mu je zdaj sesedla v zrelativizirane tvorbe krhke obstojnosti: »A te tvorbe so pogosto papirnate hišice, ki jih odnese in preinači prvi veter, pogosto nastane iz njih nekaj čisto drugega, nego bi imelo nastati.« Ustvarjalnost Duha je »pač eno samo središče sil, okrog katerega deluje vse polno drugih središč v neznanih in nevidnih smereh mistične teme...« Torej ne več nekdanji Misterij svetlobe, kamor se vse izteka in kjer se vse najde, ampak »mistična tema«, kjer se vse izgublja. Razbitju kozmičnega reda sledi razbitje individuma. K utemeljevanju dionizičnega načela je pritegnil tudi Schopenhauerjevo misel o relativnosti človekovega spoznanja, ki je prav tako vir groze: »Ta neizmerna groza prihaja od tod, ker se človek naenkrat zmede nad spoznanjskimi oblikami pojavnosti, ki edine ločijo njegovo osebnost od ostalega sveta«. Prijatelj ni bil ravnodušen do dionizične umetnosti. Njegov zanos

¹⁵ Umetniški cilji, Izbrani eseji in razprave, II, 388.

tokrat ni bil več na strani apoliničnega »lepega videza«, ne več na strani simbolističnega fanatizma lepote, ampak na strani modernih Dionizov. Označuje jih takole: »V njih živi še vsa druga sila, vse čudovitejša, vse skrivnostnejša, vse demoničnejša in strašnejša: oni vedo za začetek in konec vsega lepega videza«. Te misli so že prestopale estetiko lepote in se predajale estetiki intenzitete, ki je bila takrat estetika ekspresionizma.¹⁶

Tej umetnosti, ki je bila »protest proti vsem lepim meram in mejam«, je mimogrede zarisal tudi njeno družbeno mesto, in sicer prostor, ki je bil zunaj zdravorazumarskega meščanskega okusa, okusa »občanov«. Kot so v nekdanjih časih dionizične orgije »skakačev« in »plesačev« krstili za »ljudske bolezni« (po Nietzscheju), tako nekako sprejema novodobni »občan« moderno umetnost. Prijatelj portret »občana« je na tem mestu portret meščanskega razumarja in filistra, ki ne trpi ničesar nezavednega, prvinskega in zato nevarnega: »Glavna lastnost občana je, da se krčevito oprijemlje logične opredeljenosti videza, razumne oprijemljivosti, tistega načela, ki mu pravijo modroslovci ‚principium individuationis‘.« K ilustriranju pritegne še Schopenhauerjevo označitev takega »občana«: »njegova lastna begotna oseba, njegova neraztegljiva sedanost, njegova slučajna udobnost, samo to mu je dejansko: in da to ohrani, stori vse...«. Takemu »zdravemu razumu občana« je tuja in zastrašujoča vsa tista lepota, ki je zunaj »lepega videza« in jo je Dostojevski povezoval z grozo. Seveda je Prijatelj postal do literarnega »občana« in njegove vloge nenadoma drugačen in prizanesljiv, kakor hitro je nekaj strani pozneje obrnil pogled na zgodovinski razvoj slovenske literature, torej v trenutku, ko je prestopil iz literarne estetike v literarno sociologijo in z njo v območje narodne ideje.

Ta idejna določilnica pa je po svoje delovala tudi že znotraj njegove estetike dionizičnega, disonantnega in kaotičnega, ki se ji je tako močno odprl v obdobju ekspresionizma. Razpravljanje o njej je namreč naposled naravnal k spajanju »dionizičnega« načela z »apoliničnim«, torej k urejajočim načelom. Tu je na poseben način sledil Nietzscheju, ki je »dionizično« načelo pripisoval helenistični glasbi, »apolinično« likovni umetnosti, visoki spoj obojega pa atiški tragediji.¹⁷ Prijatelj se je zavzel za to, da »se združita oba principa v en akord, v eno harmonijo«. Genijem je pripisal, da čutijo bistvo, ki se glasi: »Nebo in peklo sta si blizu.« In da se njihova umetnost dogaja »na cvetočih robovih brezen in prepadov«. Torej je njeno estetsko bistvo v napetem protislovju.

Danes lahko rečemo, da je bil ekspresionizem takrat najbližji okvir, v katerem je bila ta dihotomija lepote in groze navzoča, in je tudi sodila vanj. Po drugi strani pa je bila mogoča tudi kot podaljšek že obstoječe slovenske duhovne izkušnje, ki je potekala vse od romantike, se pravi od Prešerna naprej, ki je prvi odprl eksistencialno dramo »pekla in neba« nezavarovane človekove biti, ki se je nato nadaljevala čez vrhove slovenske literature vse do Cankarja in naprej. Torej je delovala tudi že znotraj utrjenega tipološkega ustroja domače književnosti in jo je Prijatelj v svoji

¹⁶ B. Paternu, Problem ekspresionizma kot orientacijskega modela, Obdobja in slogi v slovenski književnosti, Ljubljana 1989, 121–143.

¹⁷ F. Nietzsche, Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik, F. Nietzsche, Werke in zwei Bänden, Leipzig 1930, 3 sl.

estetiki razvil na ravnino ekspresionizma. Nanjo se je povzpел s pomočjo Nietzschejevega »dionizičnega« načela. Nietzscheju je sledil tudi v osredinjenosti na pojem lepote sploh, vendar ne do zadnjih skrajnosti. Namreč do tistih, ko je Nietzsche postavil umetnost za sploh »edino dejansko človekovo metafizično dejavnost«, in da sicer z razlogi, da je »obstajanje sveta utemeljeno samo kot estetski fenomen« in da je potemtakem zadnji »bog« sveta umetnik, ustvarjajoč onkraj dobrega in zla.

Omenjena primera Prijateljevega razmerja do simbolizma in nato ekspresionizma dovolj nazorno pokažeta, kako na tekočem je bila njegova literarna znanost in kako odprta je bila modernim literarnim tokovom. Toda to ujemanje z njo zanj ni bilo samo teoretsko in abstraktno vprašanje, ampak tudi nekaj človeško in življenjsko mnogo bolj neposrednega. Nietzsche bi temu rekel »gledati znanost z očesom umetnika, umetnost pa z očesom življenja«. Celo vrsto zgledov bi lahko našli za to, vendar je morda najbolj razločen tisti, ki se je pokazal ob Prijateljevem razmerju do Ivana Cankarja. Sam ga je opisal v eseju *Domovina, glej umetnik!*, ki je izšel v Cankarjevem zborniku 1921. Iz opisa se dobro vidi, kako so obstajale in kako so padale ograje med znanstvenikom in umetnikom.¹⁸

Iz pripovedi lahko povzamemo, da je bil človeški stik med Prijateljem in Cankarjem vse prej kot preprost in gladek. Njun normalni pogovor je bil že od dunajskih študentskih let naprej kreg. Takole pripoveduje Prijatelj:

Debata med Cankarjem in človekom, kakor sem jaz, je bila na videz kreg, v resnici nesporazum, z njegove strani pa nič drugega kot sijajen umotvor! ... / Človek, kakor jaz, debatira z razlogi, analizira z razumom, razkraja, slači predmete in polaga kost h kosti, da bi postala matematično evidentna resnica, to je: medsebojno razmerje dō abstraktnih likov reduciranih objektov. Cankar je debatiral s prisposodobami, sintetiziral s čustvom, z ljubeznijo in sovraštvom, dvigal in metal iz vseh predalov slečene kosti, jih oblačil, oblikoval, galvaniziral s svojimi paradoksi, da so se! ... / gibali – v pojavnih lepoti. *Épatez le bourgeois!* – dajte ‚filistru pod nos!‘ je bilo geslo Baudelairovo in Cankarjevo. Sploh je sovražil vse predale in dognanosti, tudi vse filozofe in gole ter evidentne resnice. Kot pravega umetnika ga je bolj mikala umetniško plodovitejša *skepsa* nego sistemska misel.

Prijatelj, ki ga je poznal od blizu, ga ni hotel predstaviti kot trdnega narodovega glasnika, postavljenega v svečani okvir osmrtnice, ki jo je pravzaprav pisal o njem, ampak kot privrženca negacije, mojstra paradoksa in demona besede, ki je bila »občanom« vse prej kot varna, prijetna in domača. Cankar je bil zanj umetnik, ki mu je bila tuja vsakršna znanstvena metoda, približujoča se umetnosti, da jo ujame in definira. Še bolj mu je bila tuja vsaka mišljenjska dogmatika sploh. Prijatelj je bil prvi, ki je tvegala sodbo, kakršna ni mogla biti všeč pravzaprav nikomur na Slovenskem: povedal je, da Cankar ni bil konfesionalni vernik niti socialist niti marksist. Veljal mu je za umetnika tiste vrste in tolikšne moči, da v svojem pravem duhovnem jedru ni bil zaježljiv v sheme občanskega načina mišljenja, ampak je zmeraj štrlel čez, tudi če se je komu pridružil. Zanimivo je, da sta se že ob prvem njunem, še dijaškem srečanju v Cukrarni spomladi leta 1898 zapletla v pogovor o Gogolju in Dostojevskem. In njegovo pisanje je Prijatelj tudi pozneje večkrat

¹⁸ I. Prijatelj, *Domovina, glej umetnik!*, Izbrani eseji in razprave, I, 551–579.

meril prav ob Dostojevskem, ki je pojem lepote razširil na brezmejni in prepadni kozmos človekove notranjosti, posebno še ob Podobah iz sanj (1917). Takole pravi: »Kolikokrat sem moral misliti, da je brat Dostojevskega: da ju veže krvno sorodstvo, ono ‚brezkončno romanje po tihih katakombah srca‘, da ju oba goni ona demonična sila, ki gre za lepoto v vse sfere življenja, v idealne višine in blatne nižine! ...!«

Ko je Prijatelj končal svoj portret pisatelja umetnika, je v sklepu eseja pozornost zasakal v aktualno kritično misel, ki se je glasila: »ali se smemo nadejati, da zavlada poslej v nji /misli slovensko domovino/ tudi smisel za svobodno umetnost?« Javnosti je sporočil jasno misel: nov in največji Cankarjev pomen bi bil v tem, če bi njegov primer domovini pomagal k nečemu, kar ji najbolj manjka – k »vsenarodnemu spoznanju«, da je naposled treba očistiti našo »narodno, izza Prešerna odprto rano, ki se imenuje *nepoznanje in nepriznanje samovrednosti umetnosti*«. Torej spoznanje in priznanje razvite in svobodne umetnosti, ki je bilo v slovenski kulturi eno najbolj redkih spoznanj.

Prijatelj je vedel, kdo je Cankar, da pa brez nespornosti z njim ne gre. Tudi Cankar je vedel, kdo je Prijatelj in da se je z njim vredno kregati. Oba pa sta se nazadnje zagledala zelo blizu in podrla plotove. Prijatelj se je tega njunega poznega trenutka spomnil takole:

Pred štirimi leti sem ga poiskal na Rožniku tihega poletnega popoldneva. Sedela sva pod kostanji. Mirno sonce je v poševnih pramenih posegalo z dolgimi, tenkimi prsti skozi vejevje mimo najinih glav in tipalo po tleh. Prvič v življenju se je pletel med nama pohleven, pridušen, necankarski pogovor. In ta pogovor mi je razodel, da sva se borila vedno za iste cilje. In takrat se je zgodilo, da mi je priznal to tudi Cankar; a samo dejstvo, da Cankar kaj priznava, mi je obenem odkrilo, da gre z njegovimi krasnimi silami h koncu.

* * *

Prijateljova teorija literarne zgodovine je že od začetka – predvsem pa od njegovega študijskega bivanja v Rusiji, na Poljskem, v Nemčiji in v Parizu v letih 1903 in 1904 – nastajala z mislijo na njeno akademsko institucionalizacijo, kar se ji tudi temeljito pozna. Prijateljov načrt je bil usmerjen na dunajsko univerzo in vključen v Jagičev personalni načrt bodoče dunajske slavistike, kjer naj bi slovansko filologijo prevzel Rajko Nahtigal, zgodovino novejših slovanskih književnosti kot nov, osamosvojen predmet pa Ivan Prijatelj. Slednje je do neke mere razvidno iz Prijateljevih pisem, predvsem pa iz Nahtigalove izjave, zapisane leta 1937. V njej pravi:

Vkljub izjavi, ki se v jubilejni knjigi, izdani za njegovo šestdesetletnico, str. XII, navaja, /misli na Slodnjakov uvod v jubilejno izdajo Duševnih profilov slovenskih preporoditeljev, Ljubljana 1935/, kako se je Prijatelj odločil, posvetiti se le slovenskemu znanstvu in publicistiki, ne more biti dvoma, to vem dobro, da je bilo prvotno Prijateljovo stremljenje, razviti se v modernega, ne samo filologizirajočega *vseslovanskega* literarnega historika. Temu naj bi služilo tudi njegovo študijsko potovanje /misli na leti 1963 in 1904/. Tej ideji je bil do gotovega časa naklonjen tudi V. Jagič. Njemu, ki je za svojo osebo sam imel filološka in literarnohistorična predavanja, poleg sebe pa postavil historika K. Jirečka, je ravno

Prijatelj je posebna, izrazito literarnohistorična sposobnost vdihnili misel, da bi se njegova stolica kdaj delila na filološko in literarnohistorično, za kateri je en čas računal z mano in Prijateljem. Od objektivnih nemških profesorjev sem slišal, da je dunajsko prosvetno ministrstvo vsled raznih Jagičevih izjav že rano slutilo to; potem pa je od Jagičeve strani, ko se je začelo misliti o njegovem nasledstvu, nenadoma vse utihnilo, in to je bil glavni povod /.../, da je ponosni Prijatelj sklenil omejiti se na slovensko literarno zgodovino. Poznejši Jagičevi poskusi so bili že prepozni. Za novo splošnoslovansko literarno zgodovino, ki še danes nima organskega razvoja na poti k osredotočenju, bi bila Prijateljova osebnost in njegovo delo gotovo pomenila epoho, pa bi bil, kakor smo to njegovi prijatelji trdno pričakovali, na tem polju najbrž zavzel vodilno mesto. Zato je škoda, da se je Prijatelj prvotni polet zavrnil, a z njegove strani, ko se je končno posvetil pretežno le slovenski literarni zgodovini, je bila žrtev, ki jo je doprinesel na oltar domovine; kajti slediti in brskati za vsako literarno-historično drobtino, je delo, ki jemlje mnogo časa in ki bi ga bili opravili lahko tudi drugi – njegovi učenci.¹⁹

Prijatelj je torej svojo moderno zasnovano literarne zgodovine gradil ob upoštevanju mednarodnih meril sodobne literarne vede in se temeljito pripravljaj za akademsko delo na bodoči katedri za zgodovino novejših slovanskih literatur na dunajski univerzi. Ta slavistični predmet naj bi prav z njim na Dunaju doživel nekakšno prenovitev ter »pot k osredotočenju«, kot pravi Nahtigal. Tudi drugi so spoznali izredne Prijateljve zmožnosti. Umetnostni zgodovinar Vojeslav Molè je leta 1935 /zapisal: »Vem namreč, da je bil Ivan Prijatelj prvi Evropejec na kritični njeni slovenske literature, prvi, ki je vedel, kaj je umetnost in poezija, in obenem tudi prvi, ki je kritiki in slovstveni zgodovini dal potrebno obzorje ter ju hkrati tudi ustvaril.«²⁰ Do uresničenja pomembne dunajske zamisli ni prišlo. Ostala pa je Prijateljva odlična priprava zanj in izdelana moderna teorija literarne vede, ki jo je nato leta 1919. postavil na temelj študija slovenske književnosti na ljubljanski univerzi.

Nahtigal je potek stvari poznal od blizu in ni brez razlogov zapisal, da je po Prijateljvi zamejitvi pretežno na slovensko književnost njegov »prvotni polet«, ki je v literarni slavistiki obetal epoho, upadel in je bila to pravzaprav »žrtev«, ki jo je doprinesel na oltar domovine«. Tudi tokrat je odločala akademska institucionalizacija stroke, vendar v drugačnem prostoru in v drugo smer kot na Dunaju. Dejstvo je, da se je Prijatelj v svojih naslednjih univerzitetnih predavanjih o slovenski književnosti preusmeril s področja literarne zgodovine v kulturnopolitično zgodovino, kjer je opravil velikansko delo, ki je v knjigah izšlo šele po njegovi smrti. Najprej kot Kulturna in politična zgodovina Slovencev, I–V, Ljubljana 1938–1940, v uredništvu Antona Ocvirka, in po drugi vojni Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina v petih knjigah, Ljubljana 1955–1966, prav tako v uredništvu Antona Ocvirka in ob sodelovanju Dušana Kermavnèrja. Zadnji vidnejši vzpon k vprašanju literarne znanosti kot osamosvojenе vede in z vprašanji estetike v središču je njegov razmeroma obsežen Uvod v zgodovino kritike, ki pa je kljub pomembnosti izšel samo v obliki litografiranih skript za študente leta 1928. Tu je s široko kretljivo

¹⁹ Rajko Nahtigal, Pisma Ivana Prijatelja s študijskega potovanja 1903–1904, Ljubljanski zvon 1937, 534.

²⁰ Izbrani eseji in razprave Ivana Prijatelja, I, str. LV.

zarisal zgodovino evropske literarne kritike in njenih teoretskih temeljev vse od H. Taina do sodobnih imen, kot sta Oskar Walzel (*Gehalt und Gestalt im Kunstwerk des Dichters*, 1923) ali Fritz Strich (*Klassik und Romantik*, 1922), ki sta odpirala prostor strukturni tipologiji in pa medsebojnemu osvetljevanju različnih umetnosti. V filozofiji pa je že prej segel do Husserla. Sicer pa je razvitejši del svoje literarne vede in estetike uporabljal bolj kot ob slovenski ob drugih slovanskih literaturah, predvsem ob ruski in poljski. Sem sodi na primer njegova Poezija »Mlade Poljske« v Ljubljanskem zvonu 1923 ali Dostojevski v isti reviji leta 1925. Pri slovenski književnosti, ki je bila njegov glavni predmet, pa se je v glavnem odrekal višje postavljenim zahtevam svoje stroke ali jih umaknil bolj na rob in ostal pretežno kulturnopolitični in slovstveni zgodovinar.

Tu se začena Prijateljeva zgodba po vrnitvi v domovino. Nahtigal jo je samo obzirno nakazal, vredna pa bi bila tudi posebne pozornosti. Morda bi na tem mestu kazalo vsaj bežno opozoriti na nekaj vidnejših razlogov, ki so Prijatelju vzeli »prvotni polet« modernega literarnega zgodovinarja, to se pravi zgodovinarja literarne umetnosti, in ga naredili za kulturnopolitičnega zgodovinarja, kjer pa je bil prav tako izjemno močan in uspešen.

Prvi razlog je bil v tedanjem stanju stroke. Slovenska literarna zgodovina ni imela za seboj niti temeljnih del, ki bi jih moralo opraviti že predhodno filološko in pozitivistično obdobje, da bi bil razvoj stroke lahko normalen. Ni namreč imela niti znanstvenih izdaj del slovenskih pesnikov in pisateljev niti avtorskih monografij, niti izdelanega kulturnopolitičnega in socialnega konteksta književnosti ter njenega razvoja. Prijatelj kot zagovornik organske in celovite literarne zgodovine ni mogel drugače, kot da je začel pri temeljih. To delo pa je zahtevalo izredno veliko moči in Prijatelj jih je brez pomislekov dal ter bolj ali manj odrinil višja nadstropja svoje znanosti.

Drugi razlog, ki je podpiral prvega, pa je bil bolj osebni in bolj nazorski hkrati. To je bila narodnotvorna ideja, ki je segla tudi v navidez najbolj oddaljene teoretske predele Prijateljeve stroke, saj se je odtisnila celo v njegovo definicijo lepote kot nosilke posebnih moči narodove duše. Pa ne samo to. Prijatelj se je že od mladih let svojih akademskih študij – vse od začetka stoletja, ko je pripravljaval disertacijo o slovenskih preporoditeljih in jo nato predelano objavil pod naslovom *Duševni profili slovenskih preporoditeljev* v Ljubljanskem zvonu leta 1921 – pa do konca svojega življenja posvečal slovenski literaturi v njenem kulturnopolitičnem okviru. Velika, celo vrsto let nastajajoča tainovska monografija Janko Kersnik, njega delo in doba, ki je izšla leta 1914, je razločno pokazala, da je bil pomemben del njegovih moči že prej in vse bolj naravnani v kulturnopolitične raziskave. Tja ga je gnala tudi njegova ideja, ne le stanje stroke. Po izidu Kersnika jo je v polemičnem eseju *V zatišju* (Ljubljanski zvon 1915) sam predstavil. Začel je z značilno Stritarjevo izjavo »Na tujem je domoljubje doma« in nadaljeval:

Mene pa je že jalo po domovini /.../ Strastno se mi je zahotelo stopiti v intimnejšo zvezo, v podrobnejši, neposrednejši dotik z njimi, ki so snovali tanko nitko slovenskega kulturnega življenja iz dobe v dobo. In vzel sem v roko knjigo za knjigo, od Trubarjevega katekizma do tega, kar je včeraj izšlo /.../ In sedaj mi je to ostalo. Za to nitko: idejo slovenskega naroda hodim kakor platoničen zaljubljenec. In za drugo rabo nisem. Svoje profesorje tolažim, da

se habilitiram za rusko in poljsko literaturo, ki ju seveda še vedno spremljam – drugo leto, a vse bolj se mi zdi, da ne bo nič iz tega. Jaz bom sedel pri svoji zaljubljenki, za katero ni vseučiliške stolice na svetu.²¹

Ko je ta edina vseučiliška stolica na svetu leta 1919 res nastala, je nastopil še tretji razlog za Prijateljevo zavezanost kulturnopolitični zgodovini. Ogroženost slovenske narodne samobitnosti se je začela znova in z druge, tokrat z balkanske strani, in sicer kar pri jedru: z odrekanjem jezikovne identitete. Tu se je estetika spet nehala. Prijatelja najdemo pri pisanju in predavanju kulturnozgodovinske teme *Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848 do 1857*, objavljene zatem v ČJKZ 1924.²² Svojim študentom in širši slovenski javnosti je z njo dal največ, kar je takrat mogel dati. Slavistično društvo je leta 1937 razpravo izdalo v posebni knjigi in Boris Merhar jo je v Slovenskem jeziku leta 1938 ocenil kot »naravnost programatično besedo o osnovnih problemih slovenske jezikovne kulture« in kot spis, ki je »aktualen daleč izven območja znanstvene slovenistike«²³.

Moderni del Prijateljeve literarne vede je nato v krutih razmerah slovenske vojne in zgodnje povojne usode stopal vse bolj v ozadje. Znova je začel vidneje živeti in delovati šele v petdesetih letih, ko so izšli njegovi Izbrani eseji in razprave (1952, 1953). Mlajša slovenska literarna zgodovina se je prav ob njem in najprej ob njem začela osvobajati sociološkega determinizma in ideološkega shematizma in se prebijati v novo avtonomijo stroke. Nekaj tega sem takrat poskušal zabeležiti v eseju *Umetnik v znanosti*, objavljenem v *Ljudski pravici* 25. julija 1954.

SUMMARY

Upon the opening of the Slovene University in Ljubljana in 1919, Ivan Prijatelj, in his initial lecture, entitled "On Literary History," laid out the first modern basis for literary scholarship in Slovenia.

The first sign of a shift towards a modern understanding of the discipline is apparent in his insistence on literary history being an independent field dedicated to literary art, that is "art employing language as its means of expression." Prijatelj was indeed a proponent of a historical and comprehensive approach to literature; nonetheless, he formulated his theoretical and methodological strategy for the discipline with the intention of making it independent from the amalgam of philology and making it a part of literary esthetics and the poetics of language. Accordingly, literary history's noblest goal was to be "a history of artistic expression." Here a comparison with Jakobson's contemporaneous emancipation of literary history in his lecture "O novejšej ruskoj poeziji" (1919) is helpful.

Within the discipline's hierarchy Prijatelj first of all found it necessary to distinguish between "poets" and "citizens" in a national literature, that is between sovereign artists and those who are foremost concerned with literature's social and moral benefits—otherwise stated, to distinguish between "poetry" and "literature." Likewise, one cannot bypass

²¹ I. Prijatelj, *V zatišju*, n. d., 393.

²² I. Prijatelj, *Borba za individualnost slovenskega književnega jezika*, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* IV (1924), 47–75.

²³ Boris Merhar, *Borba za individualnost slovenskega književnega jezika*, *Slovenski jezik* I (1938), 180.

a helpful parallel with Croce's *Estetika* (1902) and *La poesia* (1936), with its distinction between the concepts of "poesia e nonpoesia," or "poesia e letteratura," or "poeti e scrittori." Prijatelj's understanding of "intuition" as the superstructure for "logical" apprehension is also close to Croce. On the other hand, Prijatelj fundamentally differs from Croce in introducing the idea of nation building to judge "the beautiful" and its history, which was to him a unique realization of a people's spiritual potential.

Another sign of Prijatelj's modernization of the discipline was his rejection of the academy's "theory of distance" and his inclusion of modern literatures in scholarly analysis. He encountered the philosophy and esthetic of modern literature in Dostoevsky and Nietzsche. Thus, for example, in the essay "Perspectives" (1906) he turned to the consideration of symbolism, and in the essay "Poets and Citizens" (1917) to expressionism. But in both instances his reception of the most recent trends shows typical characteristics that are similar to those found elsewhere in Slovene literary practice.

Ivan Prijatelj first prepared his outstandingly conceived design for literary studies in the context of Jagić's personnel plan, which anticipated the founding of an independent program of contemporary Slavic letters at the University of Vienna. That idea was not realized but Prijatelj's self-contained theory of literary history survived and armed with it he began his work at the new Ljubljana University. However, in the succeeding two decades he abandoned the strenuous demands of his theory and dedicated most of his energy to Slovene cultural and political history as a necessary basis for understanding and evaluating Slovene literature. The reasons for this were the present state of Slovene literary history, which lacked basic studies, and Prijatelj's understanding of nationality as the profound inner justification for the discipline. Conditions following WW I, when once again Slovene linguistic and national identity were threatened and esthetic issues receded, constrained him to cultural and political history even more. The portion of Prijatelj's scholarship dedicated to modern literature was revived in the 1950s, when Slovene literary history began once more to develop its autonomy, freeing itself from social determinism and ideological schematism.

ČASOPISNI NADNASLOVI V SODOBNIH SLOVENSКИH DNEVNIKIH (Tipološka razvrstitev)

Dosedanje tipologijo časopisnih nadnaslovov, omejeno preveč na dnevnik *Delo*, je obvladovala formalna (orientacijska) vloga nadnaslovov. Pritegnitev gradiva iz dnevnikov *Dnevnik* in *Večer* izpolnjuje razvrstitev nadnaslovov, tj. povečuje število tipov za še en tip, kjer je nadnaslov sestavina naslova (naslovnega bloka) in ima poročevalsko, pridobivalno vlogo.

In the previous classification of newspaper overlines, which was restricted to the Ljubljana daily *Delo*, a formal (orienting) function predominated. Drawing upon material from (the Ljubljana daily) *Dnevnik* and (the Maribor daily) *Večer* made it possible to enhance the classification of overlines, resulting in a new formulation, according to which the overline is a component of the title block and has a reportorial, appeal function.

Nadnaslovi so bili v okviru tipologije časopisnih naslovov že obravnavani (Korošec 1977: 41–47). Bilo je opozorjeno (27), da tipološki prikaz, narejen predvsem na gradivu iz dnevnika *Delo*, ni popoln, in čeprav se stanje v grobem ujema s stanjem v (ljubljskem) *Dnevniku* in (mariborskem) *Večeru*, je treba veljavno sistematizacijo narediti na gradivu tudi iz teh dveh dnevnikov. S pritegnitvijo tega gradiva in ponovno analizo dosedanje tipološke razvrstitve (ki od izida do danes žal ni bila deležna kritične presoje in pripomb) je tukaj predstavljena tipologija popolnejša in jo je zdaj možno šteti za tipologijo nadnaslovov v slovenskem dnevniškem pisnem poročevalstvu, v mnogočem pa se ujema s tipološkimi značilnostmi nadnaslovov v jugoslovanskih in zahodnoevropskih dnevnikih.

Nadnaslovi so med časopisnimi naslovi najtežje določljiva kategorija. To je bilo rečeno že pri obravnavi gradiva, skoraj v celoti omejenega na dnevnik *Delo* (D). Analiza pa je še težavnejša, ko upoštevamo nadnaslove iz *Dnevnika* (Dn) in *Večera* (V), prav ti pa v rabo nadnaslovov vnašajo precejšnjo pestrost. Dosedanja tipološka razvrstitev je že glede t. i. tehničnih naslovov (kamor spadajo poleg nadnaslovov še podnaslovi in mednaslovi) sploh omahovala, ali naj jih šteje k pravim naslovom ali kot samostojno kategorijo ob osnovni delitvi na prave in neprave naslove.

V okviru dosedanjega pojmovanja so tehnični naslovi zajemali dva vidika: časopisno-tehničnega in vsebinskega. Prvi vidik je pomenil njihovo mesto v naslovju¹ ali besedilu, drugi pa njihovo vsebinsko odvisnost oz. neodvisnost od neposrednega okolja ter njihove notranje značilnosti. Ker so se tako pojmovani tehnični naslovi delno pokrivali s pravimi naslovi, npr. v eni definicijski prvini časopisnih naslovov, tj. en naslov – eno zaključeno besedilo (nadaslovi), ali pa prav te značilnosti niso imeli (mednaslovi), se je bilo težko odločiti o tem, kam spadajo. Ta negotovost je bila najbolj izrazita pri nadnaslovih. O njihovi uvrstitvi je

¹ Mojemu pojmovanju naslovja (Korošec 1977: 28) je blizu pojmovanje Macháčkove (1985: 216). Avtorica uporablja poimenovanje *naslovni blok*. Posveča mu zelo površno pozornost.

odločal odgovor na vprašanje, ali so sestavina naslovja ali niso. Za uvrstitev v naslovje je govorila definicijska prvina »En naslov – eno zaključeno besedilo«, proti pa, da niso nujna sestavina naslovja (kot podnaslovi) in da ne izpolnjujejo določila iz definicije pravih naslovov, tj. ne nanašajo se (vsaj vsi ne) na vsebino, ki jo naslavlja, ampak usmerjajo na področje oz. tematiko besedila v najširšem pomenu besede, tako da je njihova vloga predvsem orientacijska. To je sicer ustrezalo nadnaslovom v gradivu iz Dela, pritegnitev obsežnega gradiva iz Večera (predvsem letnik 1984) in Dnevnika (predvsem 1989) pa je morala vplivati na spremembo tipološke razporeditve. V teh dveh dnevnikih je orientacijska vloga nadnaslovov bistveno manjša, v ospredju pa je vloga, ki jo imajo nadnaslovi kot izrazita sestavina naslovja. Tu nastopajo na straneh s paginalnimi (straničnimi) naslovi (npr. Doma in po svetu, Dnevne novice). Za primerjavo je pritegnjeno tudi novejšo gradivo iz Kmečkega glasa.

Nova tipološka razporeditev zato nadnaslove obravnava v okviru naslovja. Posledice za tipologijo so naslednje:

(a) Povečanje števila tipov nadnaslovov od dosedanjih pet na šest tipov.

(b) Povečan pomen naslovja kot sorazmerno zaključene sporočajske enote znotraj besedil časopisnih žanrov, s čimer je poudarjen eden od načinov sprejemanja časopisnih sporočil, hkrati pa tudi pridobivalna vloga naslovja kot sporočajske enote časopisa. – Dosedanja dvovrstna delitev naslovij na polna in enostolpčna se tako razširi na štiri vrste, in sicer na veliko, polno, malo in enostolpčno naslovje. Veliko naslovje zajema enote nadnaslovov, veliki naslov, podnaslov(e) in sinopsis, polno naslovje zajema veliki naslov, podnaslov(e) in sinopsis, malo naslovje zajema nadnaslov, veliki naslov in podnaslov(e), enostolpčno naslovje pa veliki naslov in podnaslov.

(c) Prerazporeditev celotne tipologije časopisnih naslovov je sedaj taka: Upoštevaje definicijske prvine naslovov »En naslov – eno zaključeno besedilo« proti »En naslov – več besedil« deli naslove na prave in neprave. Pri pravih se za delitev na nižji ravni pritegne odgovor na vprašanje, ali je naslov sestavina naslovja ali ni. Naslovi naslovja so nadnaslov, veliki naslov in podnaslov, brez naslovja pa so mali naslov, mednaslov, polnaslov in panaslov. Nepravi naslovi so paginalni in rubrični (predstavitev in določitev posameznih tipov je pri Korošec 1977: 21–54).

Raba nadnaslovov (v manjši meri tudi velikih naslovov) v slovenskem pisnem poročevalstvu sedanjega obdobja² ni enotna jezikovnostilna kategorija, če »enotnost« razumemo takole: V jezikovnostilnem inventarju slovenskega jezika obstaja ena, od ostalih razlikujoča se kategorija (npr. nadnaslov), ki jo glede na isti sporočajski in poročevalski namen uporablja celotno slovensko poročevalstvo. Tako ima »svoje« vrste nadnaslov Delo, spet svoje tipične pa Dnevnik in Večer. Pritegnitev novejšega primerjalnega gradiva iz Dela pa poleg omenjene neenotnosti kaže tudi na spreminjanje položaja nadnaslovov in s tem na neustaljenost (ter manjšo stopnjo pričakovanosti posameznega tipa nadnaslova pri bralcih), ki je pri

² Naslovi teleteksta še niso bili deležni tipološke raziskave, a je gotovo, da je tu tipološka razčlenjenost omejena.

Dnevniku in Večeru ni (bilo) opaziti. V letih 1970–1974, ko je nastajalo gradivo za prvotno tipološko razvrstitev nadnaslovov, so bili le-ti značilni za t. i. sobotno prilogo, kjer so večinoma nadomeščali stranično razporeditev besedil po posameznih straneh. Ta, nekako »tehnična« vloga nadnaslovov se je zdela primerna glede na to, da sobotna priloga nima naslovov za strani. Z večanjem ponudbe, ki je pomenilo vsebinsko bogatitev časopisa Delo, so se nadnaslovi širili v priloge drugih dnevnov, zlasti v torkovo in četrtekovo, od tod pa tudi na posamezne strani s straničnimi naslovi, kjer pa so zgubili svoje prvotne tipološke značilnosti dosedanjih prvih štirih tipov. Nekateri so s tem zgubili svojo tipološko »čistost«, tako da se kažejo kot rubrični naslovi.³

Tako imamo v sobotni prilogi iz leta 1989 (25. 11.) nadnaslove, ki izkazujejo tipološko kontinuiteto iz let 1970–74 (zglejdi so razvrščeni po novi tipologiji):

Tip 1

- (1) Nn (nadnaslov) *VIPAJSKA (AVTO)CESTA*
N (naslov) *Ko sta obe alternativni »nesprejemljivi«* (24)
- (2) Nn *REFERENDUM O UKINITVI VOJSKE*
N *Švica brez vojske* (24)

Tip 2

- (3) Nn *BRITANCI IN EVROPA*
N *Ali Britanija lahko zmaga?* (26)
- (4) Nn *TUJA VLAGANJA V SLOVENIJO*
N *Tujci nas še otipavajo* (24)

Tip 3

- (5) Nn *ALENKA PUHAR: POLJSKA PO POSILSTVU*
N *Vloga smeha v razvoju kontrarevolucije* (5)

Tip 4

- (6) Nn *OB PREDLOGU O NOVI ORGANIZIRANOSTI KULTURE*
N *Nihil de nobis sine nobis* (28)
- (7) Nn *IZ SPOMINOV BOŽIDARJA JAKCA*
N *Ostalo je le razočaranje* (27)
- So tudi nadnaslovi, ki so kombinacija z rubričnimi naslovi:
- (8) Nn *TEMA DNEVA: MAKDEONIJA NA RAZPOTJU*
N *Zadnji vlak za Skopje* (19)

To stanje se brez bistvenih razlik kaže v četrtekovi prilogi Dela s paginalnim naslovom Književni listi, ki pa je vsebinsko precej heterogena, tako da kljub paginalnemu naslovu besedila na neki način rabijo orientacijske nadnaslove. Ta čas se ti nadnaslovi ločijo od nadnaslovov v sobotni prilogi tudi s tem, da niso natisnjeni z verzalkami (npr. Delo 7. 12. 1989):

³ Tu ne gre za željo po preprostosti, neproblematičnosti stilnih pojavov v časopisju, da bi jih bilo možno brez ostanka lepo spraviti v tipološke predalčke, ampak za načelo, da jih ravno (ali skoraj izključno) tukaj ni mogoče šteti za poljubne in brez ozira na stanje v določenem trenutku, ki je posledica razvoja in je stvar splošnega vedenja, utrjenega v konvenciji in pri naslovnih tudi pričakovanega.

Tip 1

- (9) Nn *Družboslovno raziskovanje*
 N *Zavestno angažirana knjiga o moderni mladinskosti* (4)

Tip 3

- (10) Nn *Boris Paternu* (2)
 N *Bartolov roman »Alamut«* (4)

Tip 4

- (11) Nn *Po pisateljskem srečanju na Hrvaškem*
 N *Minuli teden slovenske literature začetek poglobljanja stikov* (5)

Od tod se nadnaslovi širijo na novejši strani, npr. stran s paginalnim naslovom *Mnenjska stran*, torej na strani, kjer vloga nadnaslovov ni več kazalna (orientacijska) kot v prilogah, ampak podobno kot v *Večeru* in *Dnevniku* izkazujejo težnjo vključevanja v naslovje, tukaj veliko naslovje, tj. nadnaslov, veliki naslov, (naštevalni) podnaslov, sinopsis (Delo 12. 12. 1989, str. 6):

- (12) Nn *SLOVENIJA NA PRAGU IZUMIRANJA?*
 N *Število splavov raste, rojstva vse manj – za Slovence evtanazija ne bo potrebna*
 Pn (podnaslov): *Materinstvo se še zmeraj obravnava kot nujno zlo za ohranitev vrste – Slovenski poseljeni prostor se povsod krči – Mladi se selijo v mesta – Vloga matere in gospodinje ni priznana*
 S (sinopsis): *Demografski kazalci za Slovenijo, ki smo jih (...)*

Od tod gre širitev nadnaslova v nejasno smer tudi na ustaljene strani z znanimi paginalnimi naslovi. Tako je npr. na strani *Gospodarstvo in notranja politika* nejasen naslov prvega tipa, katerega značilnost je ravno to, da izpričuje najšibkejšo težnjo po graditvi naslovja, tako da je bolj rubrični naslov kot enota velikega naslovja (D 4. 10. 1988, 3):

- (13) Nn *Delegatska vprašanja*
 N *S kakšno pravico zahtevajo, naj jim dajo na vpogled tajni dokument?*
 Pn *Marko Marković: V Sloveniji so za primer Janša porabili več energije kot za boj proti kontrarevoluciji na Kosovu*
 S *Beograd, 3. oktobra (Tanjug) – Koliko imamo (...)*

Še nejasnejše je naslovje, ki ga ni mogoče uvrstiti v nobenega od tipov, saj se naslov brez podnaslova kaže kot mali naslov, ta pa praviloma nima ne nadnaslova ne sinopsisa, beseda na mestu nadnaslova pa bi lahko bila tudi (nejasen) rubrični naslov (D 4, 10. 1988, 3):

- (14) Nn (?): TRG
 N *Nekoliko ugodnejša posojila*
 S *Ljubljana, 3. oktobra – (...)*

Tipi nadnaslovov

Tipološke značilnosti nadnaslovov so polarizirane. Skrajnja pola je mogoče opisati tako, da so nadnaslovi:

- (1) izrazito tehnični – izrazito vsebinski;
- (2) pomembni začetek je šele v (velikem) naslovu – pomembni začetek je že v nadnaslovu;
- (3) razmerje nadnaslova do (velikega) naslova je formalno – razmerje do (velikega) naslova je vsebinsko;
- (4) vključenost nadnaslova v naslovje je šibka (samostojnost nadnaslova) – vključenost nadnaslova v naslovje je vsebinska (gradi se celota naslovja);
- (5) pragmatična vloga enot naslovja – semantična vloga enot, osamosvojenost naslovja

Tukaj prikazani tipi se med značilnostmi teh dveh polov razvrščajo od 1 do 6.

1. Področni nadnaslov

Nadnaslovi napovedujejo vsebinsko področje z občnim imenom, ki v predmetnem in pojmovnem svetu zajema širši krog od besed (ali katere od besed) velikega naslova, podnaslova ali celo besedila. Beseda (ali besede) iz nadnaslova se pogosto ponovi v podnaslovu. Med besedami v nadnaslovu, naslovu ali podnaslovu je lahko tudi sinonimni odnos, izražen tudi metaforično ali s kakim drugačnim aktualizmom. Nadnaslov je praviloma krajši od naslova.

- (15) Nn *Razorožitev*
N *SALT – velika potegavščina* (D 15. 6. 1972, 16)
- (16) Nn *Kriminal*
N *»Visoka dama«*
Pn *Spretna tatca se je izdajala za konzulovo ženo iz Stuttgarta v Nemčiji* (D 20. 10. 1970, 7)
- (17) Nn *Folklora*
N *Mlatev po starem* (D 28. 7. 1972, 8)
- (18) Nn *Protest*
N *Verona noče bikoborbe!*
P *V starodavni areni ne bo tekla kri – Dominguin dobil protestno košarico* (D 11. 5. 1972, 8)
- (19) Nn *Mamila*
N *Turški senator in »beli tovor«*
P *Pretrgana veriga tihotapljenja mamil – Pustolovščina uglednega diplomata* (D 16. 5. 1972, 8)
- (20) Nn *Helikopter*
N *Cestni kačji pastir*
P *Pred prazniki so slovenski miličniki izvedli akcijo, v kateri je sodeloval tudi helikopter* (D 13. 12. 1972, 8)
- (21) Nn *Islam*
N *Novi apostoli Mohameda* (D 21. 4. 1973, 17).

Tematika, ki se kljub široki oznaki tega, kar bo prinašalo besedilo, vendarle povezuje z njegovo vsebino, je v nadnaslovu lahko zajeta še širše, tako da se zveza med nadnaslovom in konkretno vsebino sploh izgubi:

- (22) Nn *Anketa*
N *»Moški poklici« za ženske*
P *Kaj je povedala anketa med dekleti: (...)* (D 16. 9. 1971, 7)

Aktualizmi so v nadnaslovih redki, npr.

- (23) Nn *Kaj nam (ne) ponujajo?* (namreč na trgu, op. T. K.) (D 15. 6. 1972, 3)

Nadnaslov je samo še simbol, pod katerim se razvija vsebina:

- (24) Nn »Kollander«
N *Več čez »Veliko lužo«*

Šele sinopsis pove, da gre za ameriškega Slovenca Avgusta Kollanderja, ki je ustanovil potovalno agencijo (D 16. 11. 1971, 7).

2. Zemljepisnopodročni nadnaslov

Nadnaslov je zemljepisno lastno ime, ki pove, da se bo vsebina nanašala nanj, nič pa o sami vsebini. Nadnaslov je krajši od naslova.

- (25) Nn *Italija*
N *Mikrofoni pod posteljo* (D 1. 6. 1972, 8)
(26) Nn *Francija*
N *Strelce iz Prage* (D 20. 2. 1972, 7)
(27) Nn *Sovjetska zveza*
N *Na štiri oči* (ND 24. 2. 1973, 18)
(28) Nn *Bližnji vzhod*
N *Šeharazadina tisoč in ena noč* (D 7. 4. 1973, 18)

Z dodatnim podatkom k temu lastnemu imenu se tematika nekoliko zoži:

- (29) Nn *Premik na Bližnjem vzhodu*
N *Razbrazdana podoba miru* (D 3. 8. 1974, 25)
(30) Nn *Večnadstropna Amerika*
N *»Jaz nisem kandidat«* (D 16. 12. 1973, 2)
(31) Nn *Argentina po Peronu*
N *Bo Estella zmogla, česar Peron ni?* (D 20. 7. 1974, 27)

Zemljepisno področje je v nadnaslovu še zoženo:

- (32) Nn *Martinovanje v Dornberku*
N *Bistri se vino, pa tudi odnos* (Kmečki glas 15 11. 1989, 1)
(33) Nn *Policijska ura v Bejrutu*
N *Grožnja Jicaka Šamirja* (Dn 7. 2. 1984, 1)
(34) Nn *Tragični dogodek na Ravnah na Koroškem*
N *Mati in otrok padla skozi okno* (V 4. 2. 1984, 24).

3. Feljtonski nadnaslov

Nadnaslovi so naslovi daljših sestavkov, najpogosteje podlistkov ali reportažnih zapisov, ki v posameznem izvodu časopisa izhajajo v obliki nadaljevanj. Vsak sestavek je zaključena celota in ima svoje polno naslovje. Če bi vzeli besedilo (npr. podlistka) kot celoto, bi bil sedanji nadnaslov njegov pravi naslov (brez lastnega imena), posamezni veliki naslovi pa nekakšni mednaslovi (v podlistku npr. naslovi poglavij). Feljtonski nadnaslov se tako kaže kot obvezujoči nadpis.

- (35) Nn *Marjan Sedmak: Fašizem danes – 5*
N *Genova se upre* (D 3. 7. 1972, 10)

- (36) Nn *Od zračnega terorja do pogajanja* – 5
N *Saigon: aplavz za bombe* (D 20. 1. 1973, 5)
- (37) Nn *Po slovenskih vinskih cestah* (2)
N *Zapuščena klet bo oživila* (D 6. 8. 1975, 10)
- (38) Nn *Vam v pomoč* (6)
N *Razcvetelo steklo*
P *O čem nas vse lahko pouči kamenček, ki iz tega ali onega vzroka prileti v vetrobransko steklo našega avta* (D 15. 9. 1975, 5).

4. Tematski nadnaslov

Nadnaslovi tematiko konkretizirajo na vrsto ali bolj določene okoliščine v tej tematiki. Približujejo se podatkom o vsebini besedila, zajemajo jih bolj določno. Po stopnji te določnosti se dajo ti nadnaslovi spraviti v dve skupini, v širokotematsko in ozkotematsko.

(A) Za širokotematske nadnaslove je značilno, da določneje kažejo na priložnost, zaradi katere je nastalo besedilo, in to priložnost poimenujejo s prislovno-določilnimi predložnimi zvezami (predlogi *ob, o, po, pred, pod, iz* itd.)

- (39) Nn *Ob pisateljevi šestdesetletnici*
N *Bor v viharju* (D 14. 4. 1973, 24)
- (40) Nn *Po slovenskih glasbenih dnevih*
N *Festival da, vendar širše zasnovan* (D 22. 6. 1974, 27)
- (41) Nn *Ob razpravi o mladinskih delovnih akcijah*
N *»Komandant ali sekretar?«* (V 7. 2. 194, 4)
- (42) Nn *Iz slavnostnega govora Poldeta Bibiča*
N *Kultura daje moč* (V 8. 2. 1984, 3)

(B) Za ozkotematske nadnaslove je značilno, da vsebino besedila določneje poimenujejo in se tako precej približajo velikim naslovom:

- (43) Nn *Preusmerjanje kmetij*
N *Kmetje si pomagajo s svojo organizacijo* (D 2. 2. 1973, 9)
- (44) Nn *Statistična podoba SR Slovenije v januarju*
N *Januarski padec proizvodnje* (V 15. 2. 1984, 3)

Za tematske, zlasti za širokotematske, nadnaslove je značilno, da sorazmerno široko zajeta tematika omogoča, da je naslov manj obvestilen, zato pa bolj »udaren«, približa se geslu, tezi, vsebuje tudi simboličnost ali celo hiperboličnost.

- (45) Nn *Prešernov nagrajenec pesnik Tone Pavček o svojem svetu*
N *Poezija je dar in milost*
P *Tudi smrt je mogoče osmysliti* (V 9. 2. 1984, 5).

5. Sovisni nadnaslov

Nadnaslov je neke vrste »napovedni« (kataforični) stavek ali njegov del, tako da se veliki naslov na nadnaslov navezuje, ker je njegovo (skladenjsko) nadaljevanje. Naslovja s temi nadnaslovi učinkujejo s svojo nenavadnostjo, vendar so

primerni le v omejenem številu žanrov z lahkotnejšo vsebino. Za naslovja agencijskih poročil niso primerni, čeprav se pojavljajo tudi tu.

(46) Nn *Premalo snega, vendar:*

N *Veliko gostov!* (D 24. 1. 1974, 9)

(47) Nn *Tisti z občutljivo kožo so najbrž*

N *Sami jezikoslovci* (D 17. 6. 1975, 9)

Zgornja zgleda kažeta, da je razmerje med nadnaslovom in velikim naslovom v vsebinskem pogledu tako, da skladenjska odvisnost velikega naslova od nadnaslova ni vidna v osrednji enoti, tj. v velikem naslovu. To pomeni, da veliki naslov lahko učinkuje kot ostali tipi naslovov: *Veliko gostov! Sami jezikoslovci*⁴.

Če so bili dobri razlogi za to, da se naslovje obravnava kot pomembnejša osamosvojena poročevalska enota, ustrezajoča določenemu načinu branja, pa ne bi bilo dobro, ko bi to pomenilo, da se računa samo z enim, »obveznim« načinom branja naslovov, tj. od začetka nadnaslova, čez veliki naslov k podnaslovu(/om) in sinopsisu. Treba je upoštevati, da se edino veliki naslovi vključujejo v naslovje in da ne samo grafično poudarjeni veliki naslovi, ampak tudi mali in ostali pravi naslovi vzdržujejo način branja »skozi naslov v besedilo«, zato imajo osrednje mesto med naslovi še zmeraj veliki in mali. To se vzdržuje tudi grafično v čisto črkovnem, likovnem smislu (velikost, oblika črk). Učinkovitost velikega naslova v naslovju je torej večja, če s svojo skladenjsko strukturo omogoča oba načina branja. To pa pomeni, da od nadnaslova skladenjsko odvisni naslov – kar bralec spozna, če bere z začetkom pri velikem naslovu – ni učinkovit ali je celo moteč, saj okrnjenost velikega naslova zahteva pojasnitev in zato »branje nazaj«, k nadnaslovu. To pa gotovo pomeni tudi ponovno branje okrnjenega – a zdaj razumljenega – velikega naslova. Možno je sicer dopustiti, da je ravno to – poigravanje z bralcem – avtorjev namen in nekakšna stilistična igra. En zglede⁵ bi kazal na to:

(48) Nn *Pri Merkatorju se dobi vse, le*

N *Krompirja ne*

P *V ospredju je čebulji in krompirjev plan – Veselje izvozili za marke* (D 2. 3. 1976, 10)

Vprašanje pa je, ali je opozorilo na to zadosti razvidno.

Šibkejša so sovisna naslovja, ki so oblikovana tako, da upoštevajo samo branje skozi veliki naslov. Ta se sprejme kot neokrnjen, motnja sovisnosti pa se spozna pri branju čez naslovje, torej če se začne z nadnaslovom:

(49) Nn *Potem ko mnogi ozdi tačas ne vedo ne kam ne kako*

N *Potrebna tudi politična ocena*

P *Slovenska delegacija v zboru republik in pokrajin o nepriznanih reprodukcijskih povezavah* (V 14. 2. 1984, 3)

⁴ V svojem prikazu sistema naslovov, podnaslovov in vmesnih naslovov navaja tak primer tudi Dular (1975):

Nn *Tudi vas bo te dni zanimal odgovor*

N *Ali lahko cepimo tudi starejše ljudi* (215)

⁵ Gre za ponovitev reklamnega gesla takratnih televizijskih reklam za trgovsko podjetje Merkator. Stavček »Pri Merkatorju se dobi vse« je sledil reklamnemu skeču z govorom v različnih slovenskih narečjih.

(50) Nn *Poljsko-zahodnonemški odnosi začenjajo novo obdobje*

N *Dvomi pa ostajajo*

P »*Dan resnice*« je še daleč, pravijo (Dn 16. 12. 1989, 6)

Zgled (49) je zanimiv, ker kaže na položaj stavčnega izpusta v t. i. eliptičnih naslovih. To so naslovi v stavčnih vzorcih, v katerih je izpuščena redundantna (preobilnostna) prvina. V časopisih (deloma tudi televizijskih) naslovih je ta prvina najpogosteje glagol *biti* kot vez in morfem za izražanje časovnosti (*Uspeh zagotovljen, Odprava odpotovala*), pa tudi drugi, npr. naklonski izrazi (*Več prispevati za kulturo*). V velikem naslovu zgleда (49), *Potrebna tudi politična ocena*, se gladko vzpostavi vez: *potrebna je politična ocena*. Šlo bi torej za običajni izpust predvidljive enote (predikacijskega razmerja), ki jo bralec zlahka vzpostavi. Toda tukaj branje z začetkom pri nadnaslovu, ko se torej mora izpeljati razmerje med (tudi sicer šibko narejenim) odvisnim in glavnim stavkom, pokaže, da ne gre za izpustno, ampak za pozabljeno enoto. – Tudi zgled (50) vsebuje motnjo, ki jo povzroča besedni red v velikem naslovu, če se branje naslovja začne z nadnaslovom. Veliki naslov pa je seveda besednoredno nezaznamovan, če se branje začne tukaj.

Za naslednji zgled je težko reči, ali je nadnaslov v naslovju možno šteti za sovisni nadnaslov.

(51) Nn *Povprašali smo, kdo je prijavil največ dohodka*

N *Zdravniki (skoraj) povsod pri vrhu* (V, 11. 2. 1984, 6)

Zveza glavnega stavka in predmetnega odvisnika v nadnaslovu seveda ni vprašalna poved, ampak o vprašanju samo poročča. Čeprav torej ne gre za vprašalni stavek kot performativ (izvajalnik) (Austin 1975²), ki ima ilokucijsko »moč«, da predvideva odgovor, pa ta poved z omembno vprašanja vseeno predvideva odgovor, ko je poved izpostavljena v nadnaslovu. Da bi ga šteli za sovisni nadnaslov, bi morali predvideti »pozabljene«, ne izpustni člen: »... in ugotovili...«, »... in pokazalo se je...« ali kaj podobnega. – Če pa glavni stavek v nadnaslovu štejemo za t. i. izvajalniško predpono, ki obvešča o tem, da izvajamo (opravljamo) govorno dejanje vprašanja (*»Kdo je prijavil največ dohodka?«*), pa tega nadnaslova ne moremo šteti k sovisnim (koherentnim), ampak kvečjemu k nadnaslovom naslednjega tipa, kjer je glavna značilnost povezanost (kohezija). Vprašanje ostaja odprto, naslovja vrste (51) pa je sama na sebi mogoče šteti za dobra in učinkovita.

6. Veliki nadnaslov

Če k pragmatični ravnini besedil štejemo tista jezikovna sredstva, s katerimi se besedilo vključuje v sporočanje (komunikacijsko) sobesedilo, potem je sprejemljivo Vandijkovo mnenje o pragmatični vlogi (časopisnih) naslovov, podnaslovov, mednaslovov, povzetkov itd. (Dijk, 1980). Dijkovo široko pojmovanje pragmatičnosti je možno sprejeti tudi za nadnaslove, ki so v tej tipologiji razvrščeni v tipe 1 do 4, delno celo tip 5. Toda kolikor bolj se nadnaslov vgrajuje v naslovje in kolikor bolj se le-to utrjuje kot samostojna časopisno-poročevalska enota, toliko šibkejša je pragmatična »moč« ne samo nadnaslova, ampak celo velikega naslova in podnaslova. Naslovje postaja (iz grafično sicer razvidno strukturiranih enot) samo-

svoja poročevalska kategorija, katere poročevalski namen ni zgolj »naslavljanje«, tj. prinašanje najvažnejših, bistvenih podatkov o vsebini besedila, ampak sporočanje samozadostnost, ustrezajoča določenemu načinu branja časopisa (»prebrati najvažnejše o čem z naslovi«, tj. v naslovju), kot tako pa v večji meri služi pridobivanju odjemalcev, kupcev, v manjši pa pridobivanju k branju določenega besedila (ko je izvod časopisa že kupljen). Zato ne preseneča, da veliki nadnaslov prevladuje v Večeru in Dnevniku, v Delu pa je redak.

V tako naslovje se veliki naslov vključuje na dva načina.

(A) Kot stavek z izrazito nastopno vlogo. Svojo »naslovnost« ohranja z najpogostejšo značilnostjo naslova, tj. z izpustom, predvsem izpustom pomožnika *biti* za izražanje časovnosti, ali pa niti tega ne in je pravi *te k s t e m*. Kot tak ima vlogo besedilnega nastopa (o besedilnemu nastopu gl. Korošec 1988). Tvori obrazec naslovja, ki ima vsaj tri enote: DOGODEK – nadnaslov; »VSEBINSKI POUĐA-REK« – veliki naslov; IZRAZITA PRVINA DOGODKA – podnaslov:

(52) Nn *Danes slovesen pričetek 14. zimskih olimpijskih iger.*

N *Manifestacija športa, prijateljstva, miru*

P *Na največji športni manifestaciji na jugoslovanskih tleh se je zbralo 1800 tekmovalcev iz 49 držav* (V 8. 2. 1984, 1)

Brez izpusta pomožnika je nadnaslov pravi vestiški nastop:

(53) Nn *Sinoči se je v Beogradu začel FEST '84*

P *Bergman z zamudo* (V 4. 2. 1984, 2)

Informacijska zadostnost naslovja se kaže v tem, da lahko njegove podatke strnemo v vest, pri čemer je treba samo izpolniti podatek »danés« in podatek o kraju. Prvi se izpolni na podlagi izkustva, po katerem ima prislov »danés« nanašanski pomen, razumljen kot javno štetje astronomskega časa, v časopisu torej TA »danés«, npr. 8. februar 1984, podatek o kraju pa je v tem primeru razviden iz spremnega besedila pod sliko o prižiganju olimpijskega ognja (*Olimpijski ogenj v Sarajevu*), kolikor sploh ne pritegnemo splošnega védenja o tem, da je bil ta dogodek v Sarajevu (takrat, ko je bil »danés« 8. februar 1984). Tako dobimo vest:

Sarajevo, 8. februarja – Tu so se danes pričele 14. olimpijske igre. Na tej najvažnejši manifestaciji športa, prijateljstva in miru na jugoslovanskih tleh se je zbralo 1800 športnikov iz 49 držav.

Kakor besedilni nastopi imajo tudi veliki nadnaslovi različne stopnje napovednosti (kataforičnosti), od neznatne (ali nikakršne), npr. ugotovitveni nastop, do večje, npr. vprašalni nastop.

Veliki nadnaslov kot ugotovitveni nastop:

(54) Nn *Realni osebni dohodki se že štiri leta zmanjšujejo*

N *Nespodbudno močvirje uravnilovke* (V, 4. 2. 1984, 3)

(55) Nn *Sejem založniških dosežkov je bil letos zelo pester*

N *Praznik slovenske knjige* (Dn 16. 12. 1989, 8)

Veliki nadnaslov kot vprašalni nastop:

(56) Nn *Kako pomagati Pohorju na trdne turistične noge*

N *Vsakdo naj prispeva svoj delež* (V, 14. 2. 1984, 8)

(57) Nn *Kakšne bodo naložbene aktivnosti letos v Sloveniji*

N *Letos za sto milijard dinarjev*

P *V Sloveniji je zadosti kakovostnih naložbenih projektov – Tudi 30 iz Podravja* (V 14. 2. 1984, 3)

Citatni nastop je v nadnaslovih redek. Pojavlja se v polnem naslovju, ko se sporoča o pomembnih, izjemnih dogodkih, tako da je podatek o dogodku v velikem naslovu:

- (58) Nn *Predsednik MOK Juan Antonio Samaranch ob odprtju 14. zimskih olimpijskih iger: »Hvala Jugoslaviji! Hvala Sarajevu!«*
 N *Olimpijada se je začela*
 P *Veličastno otvoritev sta videli dve milijardi ljudi – Na olimpijadi v Sarajevu sodeluje 1510 športnikov iz 49 držav* (V 9. 2. 1984, 1)

(B) Polno naslovje nima izrazitega obrazca kot pri (A), veliki nadnaslov je razviti enodelni neglagolski stavek, hotenjski ali vrednotilni (izraža oceno česa). Nadnaslov se predstavlja kot tak s tem, da je prostorsko na »najvišjem« mestu, besedne, pomenske in skladske značilnosti pa nasproti tem značilnostim v naslovu ali podnaslovu niso take, da bi ga nujno sprejeli kot nadnaslov (kot je npr. podnaslov pri (49) lahko širokotematski nadnaslov). V tem naslovju je nadnaslov preprosto izpostavljeni naslov, naslovje ima dva naslova. Tu gre za prizadevanje, da bi se čim več, za besedilo pomembnih prvin izpostavilo v naslovu:

- (59) Nn *Skupščine in izvršni sveti naj odločneje iščejo izhode*
 N *Administraciji odločneje stopiti na prste*
 P *Čimprej napraviti program odmrznitve cen – SZDL ne sme le ugotavljati, da odlok vsi spoštujejo – Predvsem skupščine naj bodo aktivnejše* (V, 15. 2. 1984, 2)

Literatura

- Austin, J. L., 1975 *How to do Things with Words*, Oxford University Press.
 Dijk, T. A. van, 1980: *Textwissenschaft*, Tübingen.
 Dular, J., 1975 *Zvrstna pripadnost prvin v publicističnih besedilih*, SRL 23, 2, 179-222.
 Korošec, T., 1977: *K tipologiji časopisnih naslovov*, SRL 25, 1, 21-54. --- 1988: *Besedilni nastop (K tipologiji začetkov časopisnih besedil)*, SRL 36, 1, 81-99.
 Macháčková, E., 1985: *K sémanticko-syntaktické výstavbě novinových titulků*, Slovo a slovenost 46, 3, 215-232.

SUMMARY

The previous classification of newspaper headlines, based on material from one (central) Slovene daily, treated overlines chiefly as technical, referential headlines. With the exception of one type they were not included in the lead material ("title block"); they were only thought to indicate newspaper text with the meanings of their words. To increase the validity of the present classification and attain a general Slovene classification of newspaper headlines it was necessary to draw upon material from the dailies (the Ljubljana) *Dnevnik* and (the Maribor) *Večer*. Overlines reflect these newspapers' different places in the Slovene media. Overlines are part of the titles as text and as elements of titles they constitute a fairly complete text. They evidence an effort to highlight as many interesting and important elements of the journalistic communication's contents as possible in the title. This increases the overline's appeal role. The new classification of overlines covers a range from decidedly formal to content-oriented. Overlines in the latter case are textemes; for example, openings that provide reader access to the title block as a complete communicative unit.

The classification includes six types of overlines: 1) area-of-activity, 2) geographical, 3) feuilleton, 4) thematic, 5) interdependent and 6) major overline.

The first step in the development of a new product is the identification of a market need. This is done by conducting market research, which involves identifying the target market, understanding their needs and preferences, and assessing the competitive landscape. The next step is to develop a business plan, which outlines the company's mission, vision, and financial projections. This plan is essential for securing funding and guiding the company's operations. The final step is to launch the product and monitor its performance, making adjustments as needed to ensure long-term success.

Once the product is launched, the company must focus on marketing and sales. This involves creating a strong brand identity, developing a distribution network, and implementing effective promotional strategies. Customer feedback is crucial for improving the product and building loyalty. Additionally, the company should maintain a strong financial position by managing costs and maximizing revenue. Regular communication with stakeholders, including investors and employees, is also important for maintaining transparency and trust.

In conclusion, the development of a new product is a complex and multi-stage process. It requires a deep understanding of the market, a clear business plan, and a strong commitment to quality and customer satisfaction. By following these steps, a company can increase its chances of success in a competitive market. The process is ongoing, and continuous improvement is key to staying relevant and profitable in the long run.

The success of a new product launch depends on several factors, including market timing, competitive advantage, and effective marketing. Companies should carefully analyze the market environment and identify their unique value proposition. Building a strong customer base through consistent marketing efforts and excellent customer service is essential for long-term growth. Additionally, staying agile and responsive to market changes can help a company adapt to new challenges and opportunities. Finally, maintaining a strong financial foundation and a clear focus on the customer's needs are critical for ensuring the product's success in the marketplace.

SLOVENISTIKA V ITALIJI (1921–1951)

Italija, ki se ponaša s svojimi vsestransko bogatimi kulturnimi izkušnjami, nima nobene, ne daljne ne bližnje tradicije na področju slavistike. Če pregledamo vse, kar je bilo storjeno pred veliko vojno, bomo zlahka ugotovili, da so maloštevilni raziskovalci slovenskega sveta delovali posamično in, da po pravici povemo, skoraj vsi kot improvizatorji in diletanti.¹

In the new political situation in Italy after 1919, and in spite of fascism, publications about the proximate but long ignored Slovene people increased. The first phase of Italian Slovene studies is foremost marked by lively translating activities and somewhat less frequent critical efforts on the part prominent Slavists (Maver, Damiani, Cronia, Giusti, Salvini). Chiefly informational articles on Slovene letters appeared in many contemporary cultural journals (*Rivista di letteratura slave*, *L'Europa Orientale*); at that time a number of quite respectable original publications appeared. A. Cronia's monograph *Ottone Župančič* (1927), valued in Italy and Slovenia, and Salvini's collection entitled *Sempreverde e rosmarino* (1951) represent the beginning and end of this quite lively though discontinuous period, which forms a sturdy foundation for further development.

Tako je ne brez retorike in z njemu lastno ostrino razmišljal leta 1926 Ettore Lo Gatto, eden od pionirjev slavistične znanosti v Italiji. V prvem povojnem času si je skupaj z drugimi slavisti, predvsem z Giovannijem Maverjem in Enricom Damianijem, na vso moč prizadeval, da bi se konstituirala italijanska slavistika, skratka, da bi bilo na tem področju storjeno vse, kar je za razvoj nove znanstvene vede potrebno. Maloštevilni italijanski slavisti so v tem času stali pred zahtevno nalogo: treba je bilo utrditi študij slavistike znotraj univerzitetnega organizma, omogočiti izdajanje slavističnih revij, ustanoviti raziskovalne inštitute, okrepiti založniško dejavnost s specifičnim programom izdajanja slovenske literature. In res so bili že v prvem povojnem obdobju ti načrti realizirani. V Rimu je bil ustanovljen leta 1921 Vzhodnoevropski inštitut (Istituto per l'Europa Orientale), ki je smotrno usmerjal italijanske težnje po spoznavanju predvsem slovanskega sveta; izhajati so začele slavistične revije, med njimi najprej *Russia* (leta 1920), ki se je kasneje preoblikovala v širše zasnovano kulturno revijo *Rivista di Letterature Slave*, glasilo že omenjenega inštituta. *L'Europa Orientale* pa naj bi obravnavalo zgodovinske, politične, socialne in delno tudi literarne probleme vzhodne Evrope. Na številnih italijanskih univerzah, v Padovi, Rimu, Neaplju, Firencah in drugod, so bile v teh letih ustanovljene katedre za slovansko filologijo in druge slavistične vede.²

Skratka, za novo znanost zavzeti italijanski intelektualci so skušali v pospešenem ritmu doseči druge evropske narode, predvsem Francoze in Nemce, ki so jih na tej poti prehiteli za več desetletij. Ena glavnih ovir, ki jo je bilo treba premostiti, pa je bilo že tradicionalno nepoznavanje slovanskih jezikov. Latinski izrek *Slavica non leguntur* zgovorno priča, da je bilo v zavesti tedanjih italijanskih kulturnikov

¹ E. Lo Gatto, *Gli studi slavi in Italia*, *Rivista di Letterature Slave* 1927, 455.

² E. Damiani, *Piccola guida bibliografica agli studii delle lingue e letterature slave in Italia*, Rim 1932, 3–9.

globoko zasidrano neugodje ob v originalu napisanih slovanskih delih. Večina je spoznavala slovanski svet, njegovo kulturo in literaturo po ovinkih, najpogosteje iz francoskih ali nemških prevodov. Zato se slavistika v Italiji dolgo ni mogla otresti vsestranske odvisnosti in nesamostojnosti, po temeljnem ustroju pa je bila premalo izvirna ali, kot pravi Maver v svojem razmišljanju o njenem desetletnem delu, po duhu neitalijanska.³ To pa nas ne sme presenetiti, če upoštevamo, da je bil v tej fazi italijanski slavist ne samo raziskovalec, ampak tudi prevajalec in sploh informator o najrazličnejših problemih slavistike. Toliko bolj, ker je v času njenega konstituiranja prevladovala izkrivljena in posplošujoča predstava o tej vedi kot enotni, na posamezna slavistična področja še nerazčlenjeni znanosti.

Kljub tem ugotovitvam pa bi bilo vendarle napak misliti, da se je zanimanje za Slovence prebudilo v Italiji šele po prvi svetovni vojni. Ne smemo narameč pozabiti, da je bila ena temeljnih sestavin risorgimenta nova pozornost do slovanskih narodov, s katerimi so skušali njegovi najvidnejši predstavniki vzpostaviti trdnejše odnose.

Tako so Italijani v skladu z Mazzinijevo in Cavourjevo mislijo o italijansko-slovanskem političnem zavezištvu odkrivali njim tuji in eksotični slovanski svet. Pri tem so bili v njihovi zavesti prisotni predvsem Poljaki, Rusi, Hrvati in Srbi, torej politično bolj profilirani narodi, Slovence pa so v splošni zmedi še vedno prištevali med etnično neidentificirana ljudstva, ki so jim preprosto pravili Slavi in se zanje v tem času niso posebno zanimali. »Vse, kar je bilo zapisano o Slovencih, so le drobci, obrobni okraski slovanskega Parnasa,« pravi v svoji knjigi *Conoscenza del mondo slavo* italijanski slavist Arturo Cronia. Celotni slovenski svet ostaja torej v času, ki sega že v dvajseto stoletje, skoraj popolnoma v temi. »In pomislimo,« ugotavlja dalje Cronia, »da sta bila Kette in Murn tedaj že mrtva, Cankar in Župančič pa že velika.«⁴

Ta Slovincem nenaklonjeni odnos se v marsičem spremeni v obdobju med vojnami. Odkar je dobila Italija na vzhodu novo sosedo Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, so se začele množiti publikacije o najbližjih, dolgo zanemarjanih narodih, s katerimi je nenadoma bilo treba računati že zaradi mejnih konfliktov. Vse to verjetno v duhu misli, ki jo je kmalu po vojni zapisal André Gide, da je nevednost zmeraj mati zmot, izmed vseh nevednosti pa je najhujša nepoznavanje lastnega sovražnika.

Preučevanje slovenskega sveta postane torej spričo novih političnih razmer in interesov mnogo bolj organsko in razvejano. Ritem objav najrazličnejše literature o Slovencih, njihovi zgodovini, jeziku in kulturi determinirajo zunanji dejavniki, predvsem spremenljiva klima političnih odnosov med fašistično Italijo in mlado monarhijo, odnosov, ki jih sprva pogojuje vexata quaestio pripadnosti nekaterih teritorialnih, s Slovenci in Hrvati naseljenih območij. V svoji despotski težnji, da vse podredi državi, fašizem ni mogel pustiti prostih rok humanističnim vedam in jim dovoliti, da gredo svoja pota. Državnemu varuštvo se seveda tudi slovenistika ni mogla odtegniti. Tako sledi povojni zamrznitvi italijansko-slovenskih kulturnih

³ G. Maver, *La slavistica italiana nel decennio passato e i suoi compiti futuri*, Rivista di Letterature Slave 1931, 5-16.

⁴ A. Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, Padova 1958, 686, 687.

stikov nenadna otoplitev sredi dvajsetih let kot posledica novih, prijaznejših meddržavnih odnosov. Podoben razmah na področju slovenistike lahko opazimo v poznih tridesetih letih, točneje po letu 1938, ko se obe državi spet politično zbližata, vendar le za kratek čas, zakaj že tri leta kasneje Italija in Nemčija napadeta Slovenijo in si jo razdelita.

Kljub politiki trde roke, s katero italijanski okupatorji gospodujejo nad zasedenim ozemljem, ravnajo oblasti z avtohtonim prebivalstvom v Ljubljanski pokrajini vsaj sprva dokaj previdno. Domačinom priznavajo določeno jezikovno in kulturno avtonomijo, čeprav to ozemlje velja že za del širšega italijanskega prostora. Ni naključje, da je list *Primato* iz Rima, ki nosi v podnaslovu zgovoren napis *Letere e Arti d' Italia*, posvetil Sloveniji leta 1941 celoten zvezek z najrazličnejšimi članki, med katerimi je tudi kratek, a prodoren Maverjev zapis *Un secolo di lirica slovena*.

Med posredovalci slovenske kulture Italijanom prihajajo nekateri iz krajev, kjer se mešata slovenski ali hrvaški živelj z italijanskim: Maver iz Dalmacije, Cronia iz Zadra, Urbani-Urbanz iz Kopra.

Drugi vidni italijanski slavisti, kot npr. Giusti, Salvini, Damiani, pa spoznavajo slovensko kulturo, njen jezik in književnost predvsem ob stiku s slovenskimi intelektualci na univerzah v Padovi, Rimu, Neaplju, Firencah in še kje. Tako pomembno povezovalno vlogo so v tem času opravljali Alojzij Res, Andrej Budal, Janko Jež, če omenimo samo najvidnejše. Svoja dela, pretežno prevode, so za slovenščino zavzeti italijanski slavisti objavljali ne samo v obrobni revijah, temveč tudi v uglednih slavistično usmerjenih listih in kulturnih glasilih (*Rivista di Letterature Slave*, *L'Europa Orientale*, *I nostri quaderni*, *Rivista di Cultura* idr.).⁵ Vsekakor zveni kot paradoks ugotovitev, da se je področje slovenistike v Italiji prav v času, ko je bil slovenski narod razkosan in je del primorskih Slovencev prišel pod rimsko raznarodovalno oblast, nepričakovano razširilo in poglobilo.

Znotraj italijanske slavistike se je v povojnem obdobju najbolj razmahnila prevajalska dejavnost. Že v prvih letih lahko zasledimo celo vrsto specialistov, ki iz originalnih virov mrzlično prevajajo v italijanščino bogato in za mnoge še vedno eksotično slovansko literarno dediščino. Gre skoraj za nekakšno reakcijo na vsesplošno ravnodušje, ki je bilo še pred nedavnim tipično za italijanski odnos do tuje, predvsem vzhodnoevropske literature. Nekaj podobnega vidimo lahko tudi na ožjem slovenističnem področju. Značilnost obravnavanega obdobja je, da prevajajo iz slovenščine v italijanščino najpogosteje Italijani sami ali kvečjemu s pomočjo kakega slovenskega izobraženca. Med prevajalci naletimo na nekatere uveljavljene italijanske slaviste: Maverja, Damianija, Giustija, Salvinija, ki se jim tudi slovenski avtorji zdijo za italijanske bralce dovolj zanimivi. Če se ozremo po tedaj objavljenih prevodih, zlahka ugotovimo, da so pri izbiri imela prednost sodobnejša besedila v prozi, odločilni pa so bili seveda predvsem literarni okusi in osebna nagnjenja prevajalcev. Med slovenskimi pisci je bil deležen največje pozornosti sodobnik Ivan Cankar. Tako sta leta 1925 izšla kar dva prevoda Hlapca Jerneja, in sicer v Trstu in Gorici.⁶ Regentov tržaški prevod dolgo ni mogel iziti,

⁵ E. Damiani, *Cultura slovena in Italia*, Slavistična revija 1950, 485–464.

⁶ I. Cankar, *Il servo Bartolo e il suo diritto*, v italijanščino prevedel I. Regent in G. Sussek, Trst 1925; I. Cankar, *Il servo Bartolo e i suoi diritti*, prevedel G. Lorenzoni, Gorica 1925. Isti avtor je prevedel tudi Cankarjevo Lepo Vido: I. Cankar, *La bella Vida*, Videm-Trst 1926.

predvsem zaradi neugodnih političnih razmer; naključje je hotelo, da je rokopis doletela podobna usoda kot na prelomu stoletja Cankarjevo *Erotiko*, saj je ob homatijah, ki jih v tistem času v Italiji ni bilo malo, kar dvakrat zgorel.⁷

Zavzet prevajalec Cankarjevih del je bil Bartolomeo Calvi, ki se je slovenščine naučil med službovanjem v Tolminu in v medvojnem času objavil vrsto z obsežnimi uvodi opremljenih Cankarjevih tekstov: *Kralja na Betajnovi*, *Moje življenje*, *Belo krizantemo* in izbor iz pisateljve zadnje zbirke črtic *Podobe iz sanj*.⁸ Wolf Giusti, ki ga je za slovenščino navdušil Alojzij Res, pa je v hudo samovoljnem prevodu izdal *Povest o Šimnu Sirotniku in Hišo Marije Pomočnice*.⁹ Med vsemi slovenskimi pisatelji sta knjižno izdajo doživela samo še Ivan Tavčar in France Bevk. Prevajalec Visoške kronike (s slabo utemeljenim italijanskim naslovom *Streghe e demoni*) in Bevkove *Kresne noči* (*I Fuochi di San Giovanni*) je bil v slovenski književnosti dobro razgledani slavist Umberto Urbani.¹⁰

Omembe vredni sta še dve prozni zbirki iz povojnega časa: *Damianijeva in Lo Gattova Novellieri slavi* (1946), kjer ima v izboru najboljše slovanske novelistike vidno mesto tudi slovenska s prevodi iz Levstika, Jurčiča, Tavčarja, Erjavca, Finžgarja, Cankarja in Preglja, in zbirka *Romanticismo* (1944), v katero sta Damiani in Jež uvrstila med dvanajst umetnin iz svetovnega romantičnega pripovedništva Jurčičevega *Sosedovega sina*.¹¹

Omenjena antološka izbora sta sicer že iz povojnega časa, vendar ni nobenega dvoma, da spričo splošnega literarnega okusa in imen prevajalcev, ki generacijsko pripadajo še prejšnjemu stoletju in ki so bili najplodnejši v medvojnem času, bolj zaključujeta omenjeno obdobje, kot pa začenjata novo.

V nasprotju s pripovedniki ni noben slovenski pesnik dobil samostojne pesniške zbirke, kaj šele da bi bil preveden v celoti. Značilno je, da je bila slovenska poezija največkrat predstavljena v okviru jugoslovanske, o čemer nam pričajo že naslovi antologij, npr. *Poeti jugoslavi del rinascimento I*. Kušarja iz leta 1926; ta je v svoj skopi izbor vključil le tri slovenske pesnike, Prešerna, Gregorčiča in Ketteja. Uvodne avtorjeve besede o slovenskih lirikih so na več mestih netočne, presenetljiva pa je njegova izjava o Prešernu, ki mu priznava umetniško veličino, obenem pa obžaluje, da ni sledil Vrazu, ker bi tako hrvaško književnost povzdignil v zavirljive višine.¹²

Če se ozremo po imenih pesnikov, ki so jih italijanski slavisti najraje prevajali, zlahka ugotovimo, da so največjo pozornost doživljali sodobniki, predvsem Župan-

⁷ S. Š., *Italijansko slovstvo*. Prevodi iz slovenskega slovstva v italijanščino, *Dom in svet* 1930, 53, 54.

⁸ I. Cankar, *Il re di Betainova*, Prevedel B. Calvi, Turin 1929; isti, *La mia vita*, Mantova 1930, in *Saggi di versione dalle «Immagini di sogni»*, Mantova 1928/29.

⁹ I. Cankar, *Il racconto di Šimen Sirotnik*, prevedel W. Giusti, Rim 1929; isti, *La casa di Maria Ausiliatrice*, Rim 1931.

¹⁰ F. Bevk, *I fuochi di San Giovanni*, Milan 1937; I. Tavčar, *Streghe e demoni*. *Cronica di Visoko*, Trst 1929.

¹¹ *Romanticismo*. Dodici capolavori della letteratura romantica di ogni paese scelti e raccolti da S. De Carlo, Rim 1944; *Novellieri slavi*, uredila E. Lo Gatto in E. Damiani, Rim 1946. Podrobnejša bibliografija v študiji M. Pirjevec, *Opere letterarie slovene nelle traduzioni italiane*, *Saggi sulla letteratura slovena dal XVIII al XX secolo*, Trst 1983, 85–102.

¹² I. Kušar, *Poeti jugoslavi del rinascimento*. I Serbi, II Croati e Sloveni, Trst 1926, 61, 62.

čič in Gradnik, ki sta bila italijanskemu bralcu po duhu in ustroju svoje poezije očitno najbližja. V Dumi, ki jo je prevedel Italo Maffei, nato pa še Luigi Salvini,¹³ so odkrivali evropsko pomembno stvaritev, v Župančiču pa pesnika, ki je s svojo genialnostjo znal izpovedati duhovno naravo in materialno življenje vsega naroda. Nekaj zadrege italijanskih slavistov pa je opaziti pri številčno redkejših prevodih iz Prešerna. Gotovo so njegove izbrušene pesniške oblike, zgoščenost misli, ki se v italijanščini niso dale stisniti v isti obseg, preplašile marsikaterega prevajalca. Skratka, Prešeren v tem času, kakor tudi kasneje, ni našel kongenialnega duha, ki bi ga znal suvereno in brez zadržkov prevajati v italijanščino. Značilno je tudi, da nihče ni v celoti prevedel sonetnih ciklov iz njegovega umetniško najbolj dovršenega obdobja, nekateri prevajalci Prešernove poezije pa so se celo odločili za prevod v nevezani besedi ali delno v prozi delno v verzih (Lorenzoni, Urbani).¹⁴

Prevajalskemu delu iz slovenske poezije se je poleg že omenjenih slavistov Damianija, Calvija in Urbanija posvetil predvsem Luigi Salvini, znani poliglot in dober poznavalec pesništva jugoslovanskih narodov. Njegovi stiki s slovensko književnostjo segajo v leto 1938, ko se je začel učiti slovenščino in brati knjige v slovenskem jeziku. Že leto dni kasneje je objavil v revialnem tisku (*La Ruota*, *Rassegna Letteraria*) izbor jugoslovanske lirike in v viharnem letu 1941 drobno knjigo srbske, hrvaške in slovenske poezije *Le candide vile*, kjer pa se mu ni zdelo potrebno označiti posameznih pesnikov po njihovi etnični pripadnosti.¹⁵

Salvini je tudi avtor edine izključno slovenske antologije *Liriche slovene moderne*, ki je kot rezultat novega političnega ozračja izšla leta 1938 v sodelovanju Akademске založbe v Ljubljani in ustanove *Istituto Orientale Superiore* v Neaplju. Poleg štirih pesnikov moderne je vanjo vključil tudi nekatere vidne predstavnike slovenske poezije dvajsetih in tridesetih let, Gradnika, Kosovela, Seliškarja, Klopčiča, Grudna, Voduška in druge.

Njegovo medvojno prevajalsko delo je dobilo zaokroženo obliko v začetku petdesetih let z zbirko *Sempreverde e rosmarino*, ki je do tedaj najobsnejši poskus seznaniti italijanskega bralca z razvojem slovenske lirike od Prešerna do sodobnosti. V Italiji je doživela toliko pozornosti kot doslej noben prevod iz slovenskega jezika v italijanščino, saj so o njej z naklonjenostjo poročali slavisti in drugi vidni italijanski intelektualci (Damiani, Picchio, Urbani, Cascino, Natta in drugi).¹⁶ V znamenju dveh simbolov, uporniškega zimzelena in rožmarina, ki razkriva nežno lirično, domačijsko noto slovenskega pesništva, je Salvini v tej antologiji predstavil 32 slovenskih pesnikov, med katerimi so najbolj vidno zastopani Prešeren, Jenko, Aškerc, Župančič in Gradnik. Presenetljivo za tisti čas je, da je precej prostora odmeril ekspresionistični liriki dvajsetih let, kar je motilo povojne ocenjevalce zbirke *Sempreverde e rosmarino*, v katero je avtor vključil tudi nekatera najsodobnejša, vendar že skoraj pozabljena imena. V njegovem

¹³ O. Zupancic, *Duma*, saggio di poesia e letteratura jugoslava-slovena, prevedla I. Maffei in Fany Šinkovec-Mayer, Modena 1924; L. Salvini, *Sempreverde e rosmarino*, Rim 1951, 204–210.

¹⁴ A. Budal, O italijanskih prevodih iz Prešerna, *Razgledi* 1949, 5–9.

¹⁵ L. Salvini, Italijani o slovenski kulturi, *Prevodi do leta 1951*, *Slavistična revija* 1951, 137, 138; A. Budal, O slovenistiki v Italiji po drugi svetovni vojni, *Slavistična revija* 1961/62, 267, 275.

¹⁶ B. Borko, Italijanski glasovi o slovenski poeziji, *Nova obzorja* 1952, 382–387; B. Borko, Luigi Salvini, *Naša sodobnost* 1957, 851–852.

izboru žal ni našel mesta poleg Kosovela morda najsubtilnejši pesnik dvajsetega stoletja, Edvard Kocbek. Izbor je torej kot vsako tovrstno delo nujno subjektiven, toliko bolj, ker Salvini ni imel na razpolago najnovejših pesniških zbirk pa tudi ne priložnosti, da bi se posvetoval s tedanjimi dobrimi poznavalci slovenske poezije. Pri nekaterih pesnikih si je Salvini dovolil kako samovoljnost, tako je npr. za tretjino okrnil Gregorčičevo pesem Soči; izpustil je njene najbolj impresivne verze, s čimer se je izognil italijanski nacionalni preobčutljivosti.

Kakor večina prevajalcev slovenske poezije v italijanščino si tudi Salvini na mnogih mestih ni dovolj prizadeval, da bi ohranil metrične in ritmične posebnosti izvirnika. Skoraj v celoti se je odpovedal rimi, pazil pa predvsem na to, da bi ohranil vsebinsko polnost in metaforično bogastvo slovenske pesmi. Z večjimi ali manjšimi odstopi od njenega metričnega in ritmičnega ustroja je tu in tam zabrisal individualne poteze kakega pesnika in mestoma vtisnil zbirki nekoliko enoličen pečat. To nevestnost in poenostavljanje mu je med slovenskimi ocenjevalci kdo tudi očital, izhajajoč iz splošno uveljavljene domače prakse, da se pri prevodu spoštuje metrična in ritmična oblika originala.

Spričo dokaj intenzivnega prevajalskega dela italijanskih slavistov v času med vojnami se samo po sebi vsiljuje vprašanje, kako so vrednotili slovensko književnost in v kolikšni meri so si prizadevali, da bi z njo seznanjali italijanske bralce. Arturo Cronia je v že omenjeni knjigi *Conoscenza del mondo slavo* omejil prikaz slovenski književnosti posvečene kritike na nekaj skopih vrstic, češ da je vse, kar je bilo o njej do tedaj napisano, le skromno in površinsko poročanje o slovenskih literarnih stvarih brez trajnejšega pomena. Edino resnične pozornosti vredno delo je po besedah padovanskega profesorja obsežna monografija o Otonu Župančiču (Ottone Župančič), ki pa jo je napisal Cronia sam. Ta študija je bila objavljena že leta 1927 v komaj ustanovljeni slavistični reviji *Rivista di Letterature Slave*, kasneje pa je izšla kot samostojna publikacija v okviru objav Inštituta za preučevanje vzhodnoevropskih narodov v Rimu.¹⁷

Priznati moramo, da ima italijanski slavist s svojim strogim vrednotenjem literarnokritičnih in zgodovinskih besedil marsikje prav, saj je mnogo, kar se je tedaj v Italiji o njih pisalo na tem področju, pretežno informativnega značaja. Pri tem pa je treba poudariti, da se je v primeri s prejšnjimi obdobji vendarle nekaj premaknilo, saj so poleg Cronie tudi drugi vidni slavisti (Maver, Giusti, Salvini, Urbani idr.) začeli upoštevati »mali slovenski svet«, če uporabimo besede Umberta Urbanija, in – čeprav nekontinuirano – razmišljali o slovenski literaturi v nekaterih vidnih italijanskih revijah.

Med vsemi slovenskimi besednimi umetniki sta bila deležna največje pozornosti tako kot na prevajalskem tudi na literarnokritičnem polju modernista Ivan Cankar in Oton Župančič. O slednjem je izšla vrsta poročil, bežnih oznak in kratkih esejev izpod peresa Giustija, Salvinija, Urbanija, Maffeiija in seveda Cronie. Njegova že omenjena monografija je na Slovenskem zbudila veliko pozornost; o njej so pohvalno pisali recenzenti Ljubljanskega zvona in Doma in sveta ter poudarjali, da je ne samo temeljna znanstvena razprava, ampak tudi »delo visokih estetskih kvalitet«, ki mu v slovenski literarni znanosti ni primere. Da tedanji ocenjevalci

¹⁷ A. Cronia, *Conoscenza del mondo slavo in Italia*, 686.

niso štedili s pohvalami, nas ne sme presenetiti, saj je bila Cronijeva študija ne samo v italijanskem, ampak tudi v slovenskem prostoru prva tovrstna obravnava; izšla je vrsto let pred znamenitim Vidmarjevimi esejem.¹⁸

Italijanski slavist opaža pri pesniku moderne sintezo vseh temeljnih potez nove umetnosti, cepljenih na staro, krepko deblo narodnih energij. »Ne da bi skušal biti vodja kake šole z določenim programom ali da bi se enostransko oklepal kake struje, išče Župančič« po besedah A. Cronie »novih energij in odkriva nove ideale: skromno z zvoki svoje mnogostrune lire oznanja čas nove umetnosti, ki prenaša ekstatičnega duha v bajni svet in ga opaja s čudovitimi harmonijami, z dionizijskimi sanjami.«¹⁹ V takem hoteno visokem, poetičnem, mestoma nabreklem slogu razpleta Crocejev privrženec svoje misli o velikem slovenskem liriku, ki ga z vestno natančnostjo analizira od prvih, po revijah raztresenih pesmi, do njegove pesniške drame Veronika Deseniška in umetniških prevodov iz tujih literatur.

Župančiču priznava, da je ohranil notranje ravnotežje, da se ni dal zapeljati od novotarij in bizarnosti revolucionarnih literarnih šol in da se je znal postaviti proti okosteneli tradiciji, ki bi lahko zaustavila »polet njegovega genialnega navdiha«. Pesnik zna vsaki tuji filozofski misli ali umetniški besedi, ki jo je vsrkal vase, vtisniti čisto oseben, enkratni pečat. Tolikšne hvale, kot jo je namenil Cronia Župančiču, temu pesniku »per eccellenza«, kot sam pravi na nekem mestu, ni bil menda do tedaj s strani tujega ocenjevalca deležen še noben slovenski ustvarjalec. Kljub temu da se zde njegove besede današnjemu bralcu ponekod po pravici zanesene in hiperbolične, jih moramo vendarle razumeti v luči tedanjega časa in brati v duhu tedanje kulturne in politične atmosfere v Italiji, ki ni prizanašala, kot vemo, s pretiravanji in ohlapno retoriko.

Stroge znanstvene distance je v tem delu malo, zdi pa se, da je italijanskemu slavistu na nekaterih mestih bolj intuitivno kot strogo analitično uspelo prodreti do globljih odtenkov Župančičeve lirike in tako odkriti njeno organsko rast. Skratka, Italijani so uvrščali Župančiča med najkvalitetnejše evropske pesnike, poudarjali univerzalnost njegovega miselnega sveta, svojskost čustvovanja in izvirnost pesniških podob, zaradi vsega tega pa se jim je zdel vsak napor iskanja zunanjih zgledov le pedantno in odvečno opravilo.

Podobno kot o Župančiču so vidni italijanski slavisti, med njimi Giusti, Urbani, Cronia, Salvini in ostali, razmišljali tudi o drugem utemeljitelju slovenske moderne, Ivanu Cankarju, ki pa žal v italijanskem prostoru ni doživel nobene zaokrožene obravnave lastnega dela; vse, kar je bilo o njem napisano, je v glavnem raztreseno po tedanjih literarnih revijah ali v uvodnih študijah k njegovim številnim prevodom. Tako je npr. Giusti, ki je svoje literarnokritične napore usmerjal predvsem v rusko in češko književnost, na več mestih obširno pisal o slovenskem pisatelju.²⁰ Videti pa je, da je poznal Cankarja le v fragmentih in so zato njegove trditve večkrat prenašljive, neutemeljene, včasih presenetljive. V svojih pretežno intuitivnih opažanjih je odkrival v Cankarju umetnika, ki združuje Verlainovo

¹⁸ J. A. G., Cronia Arturo-Ottone Župančič, Roma 1928. Ljubljanski zvon 1930, 632–634; S. Š., n. d., 53.

¹⁹ A. Cronia, Ottone Župančič, Rim 1928, 6.

²⁰ Glej uvodne študije Giustijevih prevodov iz Cankarja (prim. opombo 8).

prefinjenost s kritično močjo kakega Gogolja, v njem je spoznaval prepričanega realista, ki pa se popolnoma loči od mrzelga zolajevskega tipa in se približuje Dostojevskemu. Z začetnicami podpisani dominsvetovski recenzent je leta 1930 ostro kritično ocenil Giustijeve trditve o Cankarju in italijanskemu slavistu očital »fantastična pretiravanja nekaterih dogodkov«, motila pa ga je predvsem preveč realna razlaga Cankarjevih simbolnih izrazov.²¹

Med vsemi italijanskimi literarnimi kritiki se je najbolj razpisal o slovenskem ustvarjalcu Bartolomeo Calvi, in to v uvodih svojih številnih prevodov Cankarjevega dela (*Kralj na Betajnovi*, *Moje življenje*, *Bela krizantema*, *Podobe iz sanj*).²² Italijanski pisec, ki je razmišljal tudi o drugih slovenskih literarnih problemih, se je zavzelo lotil obravnave nekaterih postaj Cankarjevega opusa, si o njem dopisoval s tedanjimi vidnimi intelektualci, Izidorjem Cankarjem, Andrejem Budalom, Stankom Škerljem, in do podrobnosti poznal dotedanje literarnokritične obravnave pisateljevega dela. Da je bil do tovrstnih slovenskih zapisov skeptičen, priča njegova bežna pripomba v obširni razpravi o *Beli krizantemi*, kjer ne brez odtenka neke superiornosti ugotavlja, da se na Slovenskem prava literarna kritika sploh še ni rodila.²³ V Cankarju, edinem resničnem slovenskem simbolistu, odkriva psihopatološko stanje, ki je konstanta pisateljevega duhovnega ustroja, ta pesimizem pa naj bi bil tudi tipološka značilnost slovenskega in slovanskega človeka sploh. Kljub nadihu učenosti, ki ga hoče vtisniti svojim raziskavam, je videti, da nekatere Calvijeve mestoma hudo poenostavljene ugotovitve izhajajo preprosto iz tedanje površne in posplošujoče predstave o k pesimizmu nagnjenem slovenskem človeku. Italijanski šolnik dalje odkriva v svojih razpravah nekatere slabosti Cankarjeve umetnosti: tako se dlje pomudi pri njegovi simboliki, kjer ga zlasti moti prešibka notranja zveza med simbolom in pojmom. Tu je po Calviju tudi razlog, da so Cankarjeve simbolične podobe težko prevedljive v diskurzivni jezik. S svojo na klasično tradicijo ubrano poetiko je Calvi gluh za vse, kar prinaša novega simbolična umetnost, pa naj je bila v slovenski varianti, tokrat pri Cankarju, še tako reducirana in daleč od vsake skrajnosti. Pristaja torej le na tako simboliko, kjer je sporočilo že na prvi pogled jasno začrtano, moti pa ga vse, kar je samo bežno nakazano, nekonvencionalno in polivalentno. S svojo mestoma utrudljivo erudicijo, ki se ji pozna veliko »tuje učenosti«, išče globlje zveze med slovenskim pisateljem in evropskimi pisci. Vendar so njegova razmišljanja tudi v tej smeri večkrat površinska in le redko se dokoplje do resničnih notranjih vezi med Cankarjem in njegovimi evropskimi vzori.

TedANJI slovenski ocenjevalci Calvijevih študij so z odobravanjem sprejeli njegova razpravljanja o Cankarju, tako npr. poudarja recenzent Doma in sveta, da je italijanski kritik kljub nekaterim napačnim sklepom izvrsten tolmač Cankarjevega dela, predvsem drame *Kralj na Betajnovi*.²⁴ Res pa je, da se nihče ni poglobljeno ukvarjal s Calvijevimi kritikami, čeprav je njegova obsežna razprava o omenjeni drami izšla v slovenskem prevodu v *Modri ptici*.

²¹ S. Š., n. d., 54.

²² Kot op. 8.

²³ B. Calvi, *Il crisantemo bianco ossia Ivan Cankar e la critica*, Mantova 1930/31, 13.

²⁴ S. Š., n. d., 54.

Drugače meni o Calvijevih razpravah njegov sonarodnjak Arturo Cronia, ki vidi v teh študijah le poskus literarne kritike, znotraj katere ni mogoče prezreti večjih ali manjših nepopolnosti.²⁵

Koprski slavist Umberto Urbani-Urbanz, ki je bil dober poznavalec slovenske in hrvaške književnosti in jezika, je leta 1936 objavil pri zadrski založbi Schönfeld drugi del svoje knjige *Scrittori Jugoslavi*, v katero je vključil tudi vrsto esejev o slovenskih besednih umetnikih, Prešernu, Gregorčiču, Aškercu, Cankarju, Župančiču in še kom. Po mnenju urednika zbirke in pisca uvodne besede Artura Cronie bi moral Urbani že v naslovu nakazati temeljni nagib svoje knjige: ta se kaže v težnji odkriti v tujih, jugoslovanskih avtorjih sled »kalejdoskopskega« italijanskega duha, njegove genialnosti in vsestranske raznolikosti. S poveličevalnim odnosom do vsega italijanskega Cronia zgovorno odkriva zagledanost tedanje italijanske kulture vase, zagledanost, od katere se ni mogel odtrgati niti intelektualec njegovega formata.

Urbani v zgoščenih kritičnih esejih v resnici le mimogrede namiguje na kake morebitne italijanske vplive, predvsem si prizadeva, da bi v strnjenih profilih slovenskih besednih ustvarjalcev upodobil nekatere umetniško pristne osebnosti slovenske literature. Njegove ocene so mestoma svojske, vsesoji pa neobremenejene s kakim omalovaževalnim odnosom do slovenskega sveta.

Tako pri Prešernu ugotavlja avtohtonost velikega romantika in poudarja da so Petrarkovi vplivi na pesnika Sonetnega venca zgolj zunanji in nebitveni. Pri Gregorčičevi pesmi Soči sicer pomisli na Caraduccijsvo odo *Alle fonti di Clitumno*, vendar pove to le mimogrede, poudari pa preroški pomen Gregorčičevih verzov, v katerih pesnik z neverjetno jasnovidnostjo napoveduje italijansko-avstrijski obračun. Domovinsko pesem Soči razlaga kot »avstrijski spopad z nami«. Župančičeva *Duma* ga s svojo klasično lepoto popelje k Foscolu in njegovi pesnitvi *Sepolcri*, hkrati pa ugotavlja, da si obe pesniški izpovedi stojita diametralno nasproti: Foscolovo temno pritrjevanje smrti in niču proti Župančičevemu zanosnemu vitalizmu in pritrjevanju vsemu živemu.

Originalna so tudi Urbanijeva opažanja v zvezi z Gradnikom, v katerem odkriva italijansko-slovenskega duha in tragiko človeka na meji, ki se je tako lucidno ni zavedal še noben slovenski ustvarjalec, živeč na stičišču dveh različnih svetov. V Gradniku, pesniku ljubezni, vidi Urbani mizogina, vendar ne Baudelairejevega ali Strindbergovega kova, ampak bolj kot srednjeveškega asketa, ki razkriva v ženski neskončno praznino veselja, saj mu erotika asociira misli na smrt, večnost in grob.²⁶

Nekaj let kasneje je Urbani izdal še knjigo z naslovom *Piccolo mondo sloveno*, ki je v nekem smislu povzetek njegove mnogovrstne kulturne dejavnosti. Gre za zbirko različnih, v glavnem že objavljenih esejev, člankov in prevodov, ki je izšla v zasedeni Ljubljani leta 1941, posveča pa jo »neutrudljivemu uresničevalcu Ducejeve socialne pravičnosti, komisarju Grazioliju«. Fašistično ubrani uvod, ki italijanskemu slavistu ne dela časti, moramo razumeti predvsem kot davek tedanjemu času, kateremu se očitno italijanski znanstvenik ni mogel ne znal odtegniti.²⁷

²⁵ A. Cronia, *Conoscenza del mondo slavo in Italia*, 687.

²⁶ U. Urbani, *Scrittori jugoslavi. Poeti e scrittori sloveni*, Zadar 1936, 43–109.

²⁷ U. Urbani, *Piccolo mondo sloveno*, Ljubljana 1941.

Poleg številnih esejev, študij, člankov, ki so raztreseni po italijanskih revijah tega časa, in od katerih jih je nekaj bolj splošno kulturnega značaja, npr. Maverjev o Slovencih in italijanski kulturi, Steccatijeve o slovenski ljudski pesmi v Furlaniji, Ježev o Brižinskih spomenikih, Cronijev o Petrarki pri južnih Slovanih, je iz prvih povojnih let vreden pozornosti predvsem obsežen uvod v antološko zbirko *Sempreverde e rosmarino* Luigija Salvanija. V njem nam avtor daje nekakšno sintezo slovenske zgodovine kot okvir stoletnemu razvoju kulture in književnosti na naših tleh. Svojo študijo začena z najstarejšimi sledovi slovenske politične samostojnosti, z ustoličevanjem na Gosposvetskem polju, in poudarja, da so Slovenci pravi čudež stare Evrope; dejstvo, da jim je uspelo preživeti kljub germanskemu in romanskemu pritisku, je po njegovem bolj presenetljivo kot obstoj malih baltskih narodov, Litovcev in Estoncev. Tako v svojem esejistično napisanem uvodu spremlja boj slovenskega naroda za ohranitev lastne samobitnosti skozi stoletja. V orisu razvoja kulture in književnosti seveda ne more mimo italijanskih vplivov, ki se mu v bolj intenzivni obliki kažejo posebno v nekaterih obdobjih: v času tesne povezanosti dela slovenskega ozemlja z oglejskim patriarhatom, v dobi protireformacije in baroka ter dobi razsvetljenstva. Zdi se mu tudi, da je bilo za Slovence blagodejno ravnovesje med germanskim in romanskim svetom, ki je vidno vse od protireformacijske dobe dalje. Poudarja, da je tudi nemška romantika pomagala Slovencem, da so se odprli konstruktivnemu vplivu romanskih literatur, posebno italijanske renesanse. Veliko zanimanje Nemcev za romanske književnosti je bilo, kot ugotavlja Salvini, za tedanje literarno snovanje na Slovenskem izredno plodno: tako je slovenska književnost prav v dobi romantike prerasla mejo zatohle nacionalne kulture, se uveljavila tudi v evropskem merilu in s tem prekosila književnosti drugih južnoslovanskih narodov. V 19. stoletju se po Salviniju tudi jasno pokaže dialog med laičnim in religioznim svetom na Slovenskem, oba tokova pa sta s svojim dialektičnim nasprotjem prispevala k razvoju duhovnega obzorja.

S plastičnimi, na mnogih mestih izvirno zasnovanimi karakteristikami je Salvini označil vrsto naših besednih umetnikov, o Župančiču pa je menil, da je njegova pesem verjetno najdragocenejša, s čimer se lahko ponaša poezija južnih Slovanov.²⁸ Tedanji slovenski kritiki so se v revijah na široko razpisali o Salvinijevi antološki zbirki in o njegovem uvodnem, razmišljanju. Stanko Škerlj priznava, kljub mestoma kritični razčlenitvi Salvinijevih prevodov, da ima delo mnogo kvalitet.²⁹ Božidar Borko pa s še večjim odobravanjem in ne brez zanosa ugotavlja, da so dobile Mazzinijeve *Lettere Slave* z antologijo *Sempreverde e rosmarino* svoj sodobni literarni pendant in da je z njo stopilo v ospredje najbolj subtilno, dialektično-konfliktno duhovno življenje slovenskega naroda, ki se v poeziji razkriva v svoji najpristnejši obliki.³⁰

Usodno je bilo, da je v Italiji Mazzinijev duh zatonil prav tedaj, ko je razvoj slovenskega slovstva dosegel največji razmah. Treba je obenem priznati, da so se

²⁸ L. Salvini, *Sempreverde e rosmarino*, 7–75.

²⁹ S. Škerlj, *Salvinijeva italijanska antologija slovenskega pesništva; Zimzelen in rožmarin*, Novi svet 1952, 166–272.

³⁰ B. Borko, *Italijanska antologija slovenske poezije, Nova obzorja 1951 185–191; I. Skušek, Najnovejša antologija slovenske poezije v italijanščini, Mladinska revija 1950/51, 493–495.*

italijanski slavisti kljub političnemu obroču, v katerega so bili vpeti in ki ga tudi niso skušali nikoli prebiti, kljub neštetim oviram, ki so jim bile na poti v medvojnem času in neugodnemu ozračju v prvih letih po vojni, vendarle ravnali po besedah ameriškega pesnika Thomasa Eliota. Po njegovem narod, ki hoče vsiliti svojo kulturo drugim, obenem pa noče ničesar sprejeti v zameno, kaznuje s kulturno osamitvijo predvsem samega sebe. Zavedali so se tudi, pa čeprav so bili v tej dobi osamljeni, da je vzajemno dajanje in sprejemanje pogoj intelektualnega zorenja in rasti še tako številčne narodne skupnosti.

COMPENDIO

Gli Sloveni a lungo non furono identificati dalla cultura italiana come un popolo ben definito e non furono dunque oggetto di particolare interesse. Tutto quello che fu scritto su di loro fino agli anni Venti del nostro secolo ha un carattere frammentario, cosa ben comprensibile se si conideri che tutto il mondo slavo fu quasi ignorato anche dai ceti colti in Italia. Tale atteggiamento di disinteresse ebbe in parte termine nel periodo tra le due guerre, quando a causa della nuova situazione politica cominciarono ad apparire delle pubblicazioni e scritti sui popoli vicini, di cui a lungo quasi s'ignorava l'esistenza: Sloveni e Croati. Nell'ambito della slavistica italiana che in quel momento muoveva i primi passi, fu coltivato in maniera ampia il lavoro di traduzione. È caratteristico che in quel momento furono gli Italiani stessi a curare le versioni dallo sloveno e tra questi si trovano alcuni nomi eminenti: Maver, Giusti, Damiani, Salvini, Urbani. Il loro interesse era rivolto soprattutto ad opere contemporanee in prosa (un posto importante ebbe l'opera di Cankar). Anche nel campo della lirica, che per altro era presentata in maniera minore, l'accento è sui contemporanei con a capo Župančič e Gradnik. Meno numerose sono le traduzioni di Prešeren che evidentemente non trovò, come del resto anche in seguito, nell'ambito della slavistica italiana un cultore che avesse l'abilità di tradurre in maniera adeguata le sue poesie. L'attività critico-letteraria fu più modesta se paragonata alle traduzioni; tuttavia qualche passo in avanti fu pure compiuto. Slavisti di fama (Cronia, Maver, Damiani, Giusti, Urbani) scrissero occasionalmente della letteratura slovena, pubblicando i propri articoli in riviste dedicate al mondo slavo. Anche in questo campo l'attenzione maggiore andò a Cankar e a Župančič. Cronia dedicò già nel '27 un'ottima monografia al poeta della Duma, suscitando ampi consensi anche nell'ambito culturale sloveno. A Cankar volse la sua attenzione soprattutto B. Calvi, sebbene non riuscisse, in molti saggi anche impegnativi a livello intellettuale, ad individuare l'essenza della sua arte. Sulla letteratura slovena scrissero inoltre U. Urbani (*Scrittori jugoslavi, Piccolo mondo sloveno*) e Salvini, la cui introduzione e versione delle poesie slovene, pubblicate sotto il titolo *Sempreverde e rosmarino*, suscitò all'inizio degli anni Cinquanta parecchia attenzione nel mondo culturale italiano e quello sloveno.

VPLIVANJSKA VLOGA V BESEDILIH PARTIZANSKE PUBLICISTIKE

Za besedila politične propagande iz časa 2. svetovne vojne, natisnjena v partizanskem časopisju, je značilno vplivanje na naslovnika na treh ravneh: predmetnost, vsebinska strukturiranost besedil in jezikovna sredstva.

WW II political propaganda writing printed in the partisans' press was one of the most important means of mobilizing the masses; this writing had a predominantly affective function. The influence on the addressee characteristically pertained to three main levels: thematic (all of the texts have the same theme), content structuring (the author's intent is expressed in a thesis or appeal) and selection of linguistic means (performative verbs, imperatives, volitional expressions, elliptical sentences and typical word combinations).

1.0 Kot je znano, opravljajo publicistična¹ besedila raznovrstne vloge; na prvo mesto postavlja strokovna literatura obveščanje oz. poročanje (o dogodkih in ljudeh)², sledijo prepričevanje naslovnika³, vzgajanje⁴, oblikovanje javnega mnenja⁵ in zabavanje⁶. Seveda se v posameznih besedilih funkcije (tj. predstavitevna, vplivanijska, izrazna)⁷ ne pojavljajo hkrati v enaki meri, temveč v prepletu, kjer ena od njih prevladuje (je dominantna).⁸

1.1 Namen razprave je pokazati, da je bila vloga narodnoosvobodilne publicistike izrazito vplivanijska, tj. šlo je za prepričevanje/pridobivanje naslovnika,

¹ V razpravi ostajamo pri pojmovanju publicistične zvrsti jezika, ki se je doslej uveljavilo v slovenskem jezikoslovju (prim. J. Toporišič, Publicistični jezik, v: Slovenski knjižni jezik 3, 1967, 97-98; J. Dular, Zvrstnost slovenskega jezika, v: Informativni zbornik SSJLK, 1974, 68-69; isti, Zvrstna pripadnost prvin v publicističnih besedilih, SR 1975, 197; J. Toporišič, Slovenska slovnica, 1976, 24-26; J. Dular idr., Slovenski jezik in stilistika, 1979, 54-56; J. Dular idr., Slovenski jezik I, 1981, 50-51; J. Toporišič, V. Gjurin, Slovenska zvrstna besedila, 1981, 149-192; J. Dular, Teoretična izhodišča, v: Povejmo naravnost, 1985, 10-11). Med publicistična besedila uvrščajo avtorji raznovrstna besedila, ki so naslovniku posredovana po množičnih občilih (časopis, radio, televizija). Novinarska besedila so publicističnim podrejeni pojem; J. Dular govori tudi o nenovinarski publicistiki (»politični govori, resolucije ipd.«, 1985, 11). Novejša novinarska znanost – prim. M. Košir, Nastavki za teorijo novinarskih vrst, 1988, 21 – pa loči publicistična besedila od novinarskih po prisotnosti in angažiranosti avtorja/publicista, ki se v njih predstavi »kot osebnost s svojim individualnim stališčem« (podč. M. K.); publicistično besedilo je »pisano v 1. osebi, v za publicista tipičnem stilu /.../, zavzeto, kritično, angažirano. /.../ Novinar pa je družbeni delavec, ki svojo osebnost postavlja v ozadje, v ospredje pa pomene dogodkov, kakor so jim bili podeljeni« (podč. M. K.).

² Prim. v op. 1 J. Dular 1974, 1979, 1981, 1985; J. Toporišič 1967, 1976 (©1984), 1981.

³ Prim. J. Dular idr., Slovenski jezik I, 54.

⁴ Prim. J. Dular, Zvrstnost slovenskega jezika, 68; J. Dular idr., Slovenski jezik in stilistika, 54; M. Košir, n. d. v op. 1, 14.

⁵ Prim. M. Košir, n. d. v op. 1, 14.

⁶ Prim. J. Dular, Zvrstnost slovenskega jezika, 68; M. Košir, n. d. v op. 1, 14.

⁷ Poimenovanje povzemam po J. Dularju, O definicijah funkcijskih vrst in njihovi formalizaciji v šoli, JiS 1979/80, 82-83. Prim. tudi J. Toporišič, Slovenska slovnica, 1984, 627, kjer govori o »vrednotah besedil«, in sicer o »prikazovalni«, »pozivni« in »razodevalni«.

⁸ Prim. J. Dular, n. d. v op. 7, 83-85.

medtem ko je obveščanje služilo za podlago glavni vlogi. Sámí predstavniki gibanja NOB so tisk (že med vojno) ocenjevali takole: »V vseh teh letih osvobodilne borbe naših uspehov ne bi bilo, če ne bi bilo našega tiska.«⁹ »Tisk je igral v osvobodilnem boju pomembno vlogo kot graditelj političnega prepričanja, kot organizator boja.«¹⁰ »/Naš tisk je stremel ves čas biti v prvih vrstah, biti ne samo poročevalec, ampak tudi vodnik, propagator, mobilizator in organizator obenem.«¹¹

2.0 Dejavniki sporočanja. – Sporočanje¹² pojmuje kot pošiljanje in sprejemanje informacij(e)/obvestil(a) med udeležencema/(-i) sporočanja, od katerih eden pošilja (pošiljalec/oddajnik)¹³, drugi pa sprejema sporočilo (sprejemnik/naslovnik). Za razumevanje sporočila pa je pomembno tudi vedenje o tem, kakšen položaj imata sobesednika, tj. kakšno je družbeno razmerje med njima, kakšna je lastna in predvidena sobesednikova sporočevalska izkušnja, kraj sporočanja in družbene (oz. politične) razmere v okolju, kjer sporočanje poteka, čas ter namen sporočanja.

2.1 Predstavimo torej sporočevalski okvir. Aprila 1941 so si z okupacijo razdelili slovensko ozemlje Nemci, Italijani in Madžari.¹⁴ Slovenski jezik je bil kot sredstvo sporazumevanja in osnovni element identitete naroda skoraj popolnoma izrinjen iz javnosti. Taktika okupatorjev¹⁵ je bila različna; medtem ko so Italijani tolerirali slovenski jezik, saj v bivšem upravnem središču Slovencev niso mogli zahtevati kar ukinitve slovenskega jezika¹⁶ (tj. v šolah je bil pouk v slovenščini, v srednjih in višjih šolah italijanščina kot učni predmet, vsi javni papiri so morali biti dvojezični, ljubljanski dnevnik so prinašali najvažnejše novice tudi v italijanščini idr.)¹⁷, so Nemci rabo slovenščine takoj prepovedali, da bi čim hitreje uničili temelje kulturnega življenja Slovencev oz. nadaljevali potek, ki se je na Koroškem začel s plebiscitom leta 1920 in zlasti nadaljeval po priključitvi leta 1938 (obstajali so samo nemški vrtci in šole, vse kulturne ustanove so prešle v upravljanje nemških

⁹ Iz govora B. Kidriča na ustanovnem sestanku Novinarskega društva 22. 10. 1944 v Črnomlju. R. Čenčič, Pravično priznanje tisku, Tovariš 1953, 1142.

¹⁰ Iz vabila na konferenco novinarjev maja 1944 v Metliki. D. Šmicberger, Partizanska sedma sila, 1988, 149.

¹¹ Iz referata V. Tomšič na prvi novinarski konferenci maja 1944 v Metliki. M. Meršol, Naš časopis in naš čas, Delo 9. 5. 1984, 6.

¹² Prim. M. Kolar, B. Pogorelec, Slovenski jezik I, Sporočanje, 1982, 3-7; J. Toporišič, Slovenska slovnica, 1984, 593.

¹³ Upoštevati je treba tudi možnost, da pošiljalec/oddajnik ni vedno tudi tvorec sporočila.

¹⁴ Italijani so »svojemu« delu (Dolenjska z Belo krajino, Notranjska in Ljubljana) dali avtonomni status (t. i. Ljubljanska pokrajina), Nemcem so »pripadle« Koroška, Gorenjska in Štajerska, Madžari pa so severovzhodni del slovenskega ozemlja zasedli za Nemci. M. Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, 1. knjiga, 1960, 52, 62-63.

¹⁵ Prim. F. Fischer, Taktika okupatorjev pri zatiranju slovenske kulture, v: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1968/69, 191-201. Prim. tudi B. Pogorelec, Položaj slovenskega jezika med NOB in razvoj vojaškega, političnega in uradnega jezika, v: Zbornik SSJLK, 1985, 12.

¹⁶ Prim. asimilacijske težnje na zahodnem slovenskem ozemlju, ki je z Rapalsko pogodbo 1920. leta pripadlo Italiji.

¹⁷ Po kapitulaciji Italije septembra 1943 so zasedli Ljubljansko pokrajino Nemci in nadaljevali taktiko Italijanov.

ipd.). Madžari slovenskega knjižnega jezika tudi niso dovolili uporabljati, ponekod le prekmursko narečje, sicer pa so slovenske vasi in ulice dobila madžarska imena, v šolah in uradih se je smela slišati le madžarščina.

2.2 Na omenjeno stanje so reagirali predstavniki KPS, krščanskih socialistov, dela Sokola in kulturnih delavcev, ki so 27. 4. 1941 v Ljubljani ustanovili Protiimperialistično fronto, kasnejšo Osvobodilno fronto slovenskega naroda, in sicer z nalogo, »zbirati in organizirati ljudi za boj proti okupatorjem«, »za osvoboditev in združitev vseh Slovencev«¹⁸. Zavedali so se, da jim pri tem lahko v veliki meri pomaga prav tisk. Predvsem Partija je že iz predvojnega časa¹⁹ vedela, kako velike važnosti je tisk za vzgojo lastnih kadrov (t. i. propaganda) ter za aktivacijo in mobilizacijo množic (t. i. agitacija)²⁰. Takoj po okupaciji je KPS dala vse svoje tiskarske možnosti na razpolago tisku NOB.²¹

2.2.1 Pod pojmom tisk NOB oz. partizanski tisk pojmujeemo ilegalne publikacije, ki so nastajale v partizanskih enotah, na »zasedenem« in t. i. »osvobojenem« ozemlju, nekateri²² pa tudi tiste, ki so jih interniranci izdajali v zaporih in taboriščih, in tiste, ki so jih izdajali prekomorci, in sicer v času od aprila 1941 do 9. 5. 1945.²³ (Obravnavati bi kazalo tudi izseljenstvo.) Tisk NOB zajema publikacije periodičnega (časopisi, revije) in neperiodičnega značaja (brošure, letake, plakate idr.). Publikacije so sprva razmnoževale ciklostilne tehnike, tisk se je pravzaprav razmahnil šele po kapitulaciji Italije.²⁴

¹⁸ Prim. prvi »program« OF Gesla našega osvobodilnega boja, obj. v Slovenskem poročevalcu 22. 6. 1941, in Temeljne točke Osvobodilne fronte, obj. v Slovenskem poročevalcu 6. 1. 1942.

¹⁹ Organizacijski sekretariat CK KPS je že pred začetkom 2. svetovne vojne zadal T. Tomšiču nalogo, naj organizira močan ilegalni »tehnični« aparat. Tako je npr. že od leta 1939 v Tacnu delovala tiskarna. Prim. Tomšič Tone, organizator partijskega tiska, Ljudska pravica 9. 5. 1950.

²⁰ Razlika med propagando in agitacijo izvira iz definicije Plehanova: propagandist predstavlja ideje eni ali nekaj osebam, agitator po eno ali nekaj idej množici ljudi. Prim. tudi Referat o agitaciji in propagandi (Izvestilac Boris Kidrič), v: Peta zemaljska konferenca KPJ (19.-23. oktober 1940), 1980, 99-112 in 509-516.

²¹ Partiji na več mestih priznavajo dobro organiziranost krščanski socialisti: »/Partiji/ so iz svojega ilegalnega dela razpolagali z nekaterimi organiziranimi elementi (tajne tiskarne, obveščevalna služba itd.), ki jih drugi nismo poznali in nismo imeli v njih nobenih izkušenj.« Pavel Bratina, Pogovor s krščanskim socialistom, filmskim delavcem in publicistom Vitkom Musekom, 2000, št. 35-36, 209.

²² M. Č a m p a, Narodnoosvobodilni tisk in njegov obseg, Arhivi, V, št. 1-2, 1982, 24.

²³ Nekateri postavljajo začetek že na dan 27. 3. 1941. Postavlja se tudi vprašanje o koncu – ali sodijo med partizanski tisk tudi izdaje, ki so izšle v Beogradu po osvoboditvi oktobra 1944. Povzeto po n. d. v op. 22.

²⁴ Ciklostil je prevladoval do vključno 1943. leta. Tiskanih primerov časopisov je bilo v letih 1941-1943 malo: Delo (1941 in 1942), Ljudska pravica (1941), Kmečki glas (le 1 št. 1943) in Slovenski poročevalec (majska št. 1942 ob smrti T. Tomšiča). Tiskarstvo pa je doživelo poseben razmah po italijanski kapitulaciji: vse centralne izdaje so bile odslej tiskane. Ljudska pravica je imela tiskane tudi pokrajinske izdaje. Prim. M. Č a m p a, n. d. v op. 22; Tisoče letakov, časopisov ..., Ljudska pravica 9. 5. 1950; (Slavko K r u š n i k -) T i h e c, Tiskarji partizani se niso ustavili pred nobeno zapreko, Delavska enotnost 27. 4. 1951 in 1. 5. 1951; R. Č e n č i č, Partizanske tiskarne med narodnoosvobodilno vojno, Grafična revija, št. 3, 1953, 12-18; J. K r a l l, Rast slovenskega narodnoosvobodilnega tiska v letih 1941-1945, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, št. 1-2, 1966, 338-341; isti, Partizanske tiskarne na Slovenskem I, II, III, 1972-1976; isti, Partizanski ciklostilne tehnike v Slovenskem Primorju, 1981.

2.2.2 Bogata založenost arhivov²⁵ kaže izredno pestrost periodike; ponudba je zajela najrazličnejše naslovnike. Splošnemu naslovniku je bil namenjen predvsem Slovenski poročevalec, ki je med vsemi listi izhajal najbolj kontinuirano²⁶, partijski so imeli v začetku vojne na voljo Delo²⁷, od jeseni 1943 pa Ljudsko pravico²⁸. Mladina²⁹ je sprva izhajala pod naslovom Mlada Slovenija³⁰, podobno so tudi list Našim ženam³¹ jeseni 1943 preimenovali v Našo ženo³². Med strokovnimi glasili je treba omeniti vojaška glasila³³ in med njimi Slovenskega partizana³⁴, ki se je jeseni 1944 preimenoval v Našo vojsko³⁵. Kmetom je bil namenjen Kmečki glas³⁶, delavcem Delavska enotnost³⁷, učiteljem Prosveta³⁸, medicinskemu osebju Partizanski zdravstveni vestnik³⁹ itd. V prvih dveh letih so izhajala tudi glasila političnih skupin, zastopanih v OF, npr. Slovenska revolucija⁴⁰, Sokol v borbi za svobodo⁴¹ in Slovenski zbornik⁴².

²⁵ Gradivo hranijo danes predvsem arhivi in knjižnice, največ Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino, NUK in Muzej ljudske revolucije, nekaj pa tudi lokalni muzeji. – Fonde narodnoosvobodilnega tiska so začeli urejati že med vojno. Znanstveni inštitut pri SNOS je leta 1944 dobival dva obvezna primerka od vsake publikacije, njegov bibliotekar Jože Udovič pa jih je zbiral in urejal. Januarja 1945 se je z odlokom predsedstva SNOS o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov delo še intenzivneje nadaljevalo, in sicer do 1948, ko je bil inštitut razformiran. S(lavko) R (u) p (e) l, Med partizanskimi tiski v Narodni in univerzitetni knjižnici, Knjiga, št. 6, 1954, 190-192. N. d. v op. 22.

²⁶ »Informacijski vestnik Osvobodilna fronta«, izhajal od maja 1941 do 9. 5. 1945 pribl. številka na teden. Uredniki: T. Tomšič, B. Kidrič, M. Marinko, B. Ziherl, E. Kocbek, V. Krivic, S. Kovač, M. Tomšič, F. Škerl, M. Vilfan in C. Kosmač. Ponatis: Slovenski poročevalec 1938 in 1941, 1951.

²⁷ »Organ Centralnega Odbora Komunistične Stranke Slovenije«, izhajal 1941-1942. Urednik: T. Tomšič, B. Kidrič, B. Ziherl. Faksimile: Delo 1940-1942, 1947.

²⁸ »Organ Komunistične partije Slovenije«, izhajalo 1943-1945. Uredniki: B. Ziherl, C. Logar, V. Krivic, V. Tomšič, A. Bebler, L. Šentjurec.

²⁹ »Glasilo Zveze slovenske mladine«, izhajalo 1943-1945. Urednik: Mitja Vošnjak.

³⁰ »Glasilo Mladinske Osvobodilne fronte Slovenskega naroda«, izhajalo 1941-1942. Urednica: L. Šentjurec. Ponatis Mlade Slovenije in 1. letnika Mladine Slovenije: Mlada Slovenija-Mladina 1941-1943, 1946.

³¹ Glasilo Protifašistične ženske zveze«, izhajala 1942-1943. Urednica Z. Vrščaj.

³² Izhajala 1944-1945.

³³ Zaradi pomanjkanja informacij in neredne dostave ostalih listov so sprva v mnogih vojaških enotah izdajali svoja glasila, ki so izšla le malokrat, tudi v rokopisu ali šapirografirana. Junjska številka (1942) Slovenskega partizana je objavila obveljavo, naj partizanske enote prenehajo izdajati lastna glasila, ker trošijo preveč materialnih sredstev; vojaki naj berejo časopise, ki jih izdaja »civilna oblast«. N. d. v op. 10, str. 28; J. O b l a k, Partizanski tisk na Primorskem, Primorske novice 29. 6. 1960-27. 7. 1960.

³⁴ »Organ Poveljstva slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet«, izhajal 1941-1942 (prva številka na pobudo A. Beblerja).

³⁵ »Glasilo NOV in PO Slovenije«, izhajala 1944-1945.

³⁶ »Vestnik Osvobodilne fronte slovenskega naroda«, izhajal 1943-1945.

³⁷ »Vestnik Glavnega odbora Delavske enotnosti, izhajala neredno 1942-1945. Ponatis: Delavska enotnost, 1954.

³⁸ Učiteljski list, izšel le trikrat na Primorskem. N. d. v op. 10, 52.

³⁹ »Glasilo sanitetnega oddelka Glavnega Štaba Slovenije«, izhajal 1944-1945. Faksimile: Zbornik dokumentov in podatkov sanitetne službe v narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem 1941-1945, 1985.

⁴⁰ Revija je izdajala krščanska skupina v OF. Urednik: E. Kocbek. N. d. v op. 10, 51.

⁴¹ Glasilo sokolov v OF. Uredniki: F. in L. Lubej, Z. Polič, D. Podgornik, J. Rus. N. d. v op. 10, 51.

⁴² Delo kulturne skupine v OF. N. d. v op. 10, 51.

Po vseh pokrajinah je bil razširjen lokalni tisk, namenjen različnim naslovnikom⁴³; tako tudi na Primorskem, ki je imela zaradi svojega zgodovinskega položaja večjo potrebo po slovenskem tisku in ji je vodstvo NOB s kadri in propagandnimi sredstvi posvečalo veliko pozornosti.⁴⁴ Med primorskimi glasili je treba posebej omeniti Partizanski dnevnik⁴⁵, ki je bil takrat edini ilegalni dnevnik v okupirani Evropi.

2.3 Gradivo za analizo predstavljajo izbrana besedila ⁴⁶ iz najbolj reprezentativnih časopisov NOB, tj. Slovenskega poročevalca, Partizanskega dnevnika, Dela, Ljudske pravice, Mladine, Slovenskega partizana, Naše vojske, Kmečkega glasa in Delavske enotnosti, v času 1941-1945. Upoštewane so bile samo centralne izdaje.⁴⁷

2.3.1 Avtorji člankov in uredniki časopisov so bili na začetku vojne politični delavci, ki so imeli izkušnje iz predvojnega časa (T. Tomšič, E. Kardelj, B. Zihel, E. Kocbek), predvsem pa B. Kidrič, ki je veljal za »vzgojitelja novinarjev«. Poleti in nato jeseni 1942. leta ⁴⁹ so začeli posvečati več pozornosti vojnodopisniški službi in vzgoji novinarskih kadrov, ki so bili strokovno in tudi jezikovno pomanjkljivo izobraženi.⁵⁰ (Neizobraženi) pisci so se pri pisanju zgledovali po besedilih, katerih podpisnik je bila institucija in ki zavzemajo precej prostora v partizanskih časopisih⁵¹, kajti »/redakcija /Slovenskega poročevalca/ v tistem času ni bila samostojen 'urad', temveč skupaj z drugimi redakcijami – zlasti Ljudsko pravico in Kmečkim glasom⁵² – povezana oz. vključena v agitprop vrhovnih organov oz. v propagandni

⁴³ Največ mladini, npr. Glas mladih (na Primorskem in Gorenjskem), Mladi puntar (na Primorskem), Tito naš vodnik (v mariborskem okrožju), Mi vstajamo (v Mežiški dolini), Mlada Bela krajina, Mlada moč (v novomeškem okrožju), Mladina – izdaja za Primorsko, Mladina – izdaja za Štajersko, Mladina – Ljubljanska izdaja... in ženskam, npr. Slovenka (na Primorskem), Slovenke pod Karavankami (na Gorenjskem), Borbena Slovenka (na Štajerskem). Prim. Bibliografija tiska mladinske organizacije v NOB 1941–1945, v: D. Jeršek, M. Kacin, A. Nedog, Oris mladinskega gibanja na Slovenskem v obdobju 1941–1945, 1963, 171–178; Vloga ženskega tiska med NOB, Naša žena 1951, 123–125; J. Oblak, n. d. v op. 33.

⁴⁴ Partizanski tisk je imel na Primorskem dvojno vlogo: dvigovati ljudi v upor proti okupatorju in jih prosvetljevati, saj dotlej niso imeli slovenskih šol. Cilj NOB je bil tudi priključitev Primorske Jugoslaviji.

⁴⁵ »Glasilo pokrajinskih odborov OF za Primorsko in Gorenjsko«, izhajal 1943–1945. Uredniki: F. Vreg, E. Kokolj, M. Tepina, J. Štante, M. Mohorič, L. Modic, F. Bevk, D. Milič, L. Pohar. Kserografirana izdaja: Partizanski dnevnik 1944–1945, 1975.

⁴⁶ Seznam naslovov gl. v mag. nalogi M. Bešter, Jezik publicistike v NOB, 1988, 205–209.

⁴⁷ »Pokrajinska izdaja« je v glavnem povzela članke »centralne izdaje« in dodala še nekatere svoje.

⁴⁸ »Praksa redakcije Slovenskega poročevalca je bila, da je vsako številko, preden je bila odposlana v tehniko, odnesla še prej k Borisu Kidriču, da jo je še on pregledal, predlagal morebitne popravke oz. povedal svoje mnenje.« F. Škerl, Spomini na urednikovanje SP, tipkopis v arhivu ČGP Delo, nav. po n. d. v op. 10, 110–111.

⁴⁹ Po partijski konferenci julija 1942 in okrožnici CK KPJ novembra 1942, ki je prinesla obvestilo o vzpostavitvi dopisniške mreže, so iskali »inteligentne, razvoja sposobne, zainteresirane ljudi, tudi če trenutno niso večši pravilnega pisanja. Glavno je, da so to ljudje, ki znajo gledati in opazovati, ki so duševno bistri in gibčni.« N. d. v op. 10, 79, prim. še str. 101, 134.

⁵⁰ Uredništva nekaterih listov so pisecem neustreznih člankov pošiljala popravke in pripombe. Organizirali so tudi (štirinajstdnevno) »šolanje« v redakciji ipd. N. d. v op. 10, 123–127.

⁵¹ Korpus je vseboval 28% besedil, katerih avtor je bila institucija.

⁵² Voditelji NOB so osebno pozornost namenjali kmečkemu prebivalstvu, da bi ga pridobili na svojo stran. N. d. v op. 10, 49.

odsek izvršnega odbora OF⁵³. – Avtorji se pod besedila v prvih letih vojne zaradi konspiracije niso podpisovali, podpisovanje s pravimi (pri voditeljih) in partizanskimi imeni se uveljavi predvsem proti koncu 1945. leta, verjetno tudi zaradi uspešnega razvoja dogodkov na svetovnih bojiščih.⁵⁴

Naslovnik je bil, kot je za periodiko značilno, množica ljudi, med njimi »že sodelujoči«, kot tudi »še ne sodelujoči« v NOB⁵⁵. Za pisca in bralca besedil je veljala prostorska (ilegala) in časovna distanca⁵⁶. Naklada je bila zaradi materialnih možnosti omejena⁵⁷, a spominska literatura navaja, da je bilo bralcev tudi do 6-krat več (»Ko prebereš, daj naprej!«).⁵⁸

2.3.2 V okviru sporočanjso usmerjenega besediloslovja⁵⁹ pojmuje vsako besedilo kot jezikovno izražen del konkretnega govornega dejanja, s katerim tvorec vzpostavlja sporočanje odnos z naslovnikom in glede na namen sporočanja določi tudi vrsto tega odnosa. Namen avtorja besedila je razviden iz t. i. dejanja vplivanja, ki ga mora naslovnik v besedilu prepoznati, da bi lahko v skladu z njim ravnal (t. i. dejanje učinkovanja)⁶⁰. Dejanje vplivanja je konvencionalizirano⁶¹, dejanje učinkovanja pa ni predvidljivo: nek naslovnik bo v skladu s tvorčevim namenom ravnal, drug pa ne. Za obravnavana besedila je glede na avtorjev namen značilna vplivna vloga, in sicer hoče tvorec besedila pripraviti naslovnika do tega, da bi le-ta opravil določeno dejanje⁶², tj. v našem primeru da bi se priključil

⁵³ N. d. v op. 10, 110.

⁵⁴ F. Škerl v Opombah k Ponatisu slovenskega poročevalca 1938–1941 navaja imena avtorjev člankov. N. d. v op. 26, 257–340.

⁵⁵ Določen odstotek ljudi tovrstnega časopisja verjetno nikoli ni vzel v roke.

⁵⁶ Vojne razmere niso bile naklonjene razširjanju tiska; prenašalci so bili pogosto v življenjski nevarnosti. Kljub temu so npr. Partizanski dnevnik, tiskan v tiskarni Slovenija (nad Vojskim) že isti večer brali v Gorici, včasih pa celo v Trstu. L. Pohar, Partizanski dnevnik, 1984, 17.

⁵⁷ Podatki so približni: prvo številko Slovenskega poročevalca so razmnožili v 2000 izv., za tiskane številke pa se domneva naklada 4000 izv. Podobno velja tudi za Partizanski dnevnik, le da se je naklada med ofenzivo zmanjšala na 1170 izv., največjo naklado pa je imela božična številka 1944 – 7160 izv. Tiskani Mladina in Naša žena sta izhajali v pribl. 3500 izv., Delavska enotnost pa v 1600 izv. Zbrano po različnih (zgoraj omenjenih) člankih.

⁵⁸ N. d. v op. 10, 12.

⁵⁹ Sporočanje usmerjeno besediloslovje v 70. letih se je kot kritika jezikovnosistemskega besediloslovja oprlo predvsem na pragmatiko (besedilo analiziramo v odvisnosti od rabe v konkretnem položaju) in teorijo govornih dejanj (»kaj delamo, ko govorimo«). Besedilo je postalo izhodiščna enota raziskovanja. Gl. dela H. Isenberga, S. J. Schmidta, W. Kallmeyerja, T. A. van Dijka, K. Brinkerja, D. Wunderlicha idr.

⁶⁰ Po teoriji (J. L. Austin, How to do things with words, 1962; J. R. Searle, Speech Acts, 1969, in Expression and Meaning, 1979) ločimo v vsakem govornem dejanju istočasno izvedena delna dejanja: lokucijsko dejanje / dejanje izrekanja (tvorba jezikovnih prvin v določenem zaporedju), propozicijsko dejanje (ubeseditve vsebine z referenco in predikacijo), ilokucijsko dejanje / dejanje vplivanja (pove, kako pojmovati propozicijo) in perlokucijsko dejanje / dejanje učinkovanja (nanaša se na učinke pri naslovniku). Prim. N. Miščević, Jezik kot dejavnost, 1983, 7 sl. in 77 sl.; O. Kunst-Gnamuš, Govorno dejanje – družbeno dejanje, 1984, 7–9.

⁶¹ Lahko formuliramo konstitucijska pravila za več vrst govornih dejanj, prim. K. Brinker, Linguistische Textanalyse, 1985, 81–82.

⁶² »Jaz (oddajnik) zahtevam od tebe (sprejemnika), da prevzameš mnenje X / izvršiš dejanje X.« K. Brinker, n. d. v op. 61, 102.

partizanskemu gibanju, oz. da bi le-ta opravil dejanje po vseči tvorca, ne pa neko drugo dejanje, za katero tvorec domneva, da ga naslovnik misli storiti, tj. v našem primeru priključiti se partizanom nasprotnemu gibanju. – V nadaljevanju bomo poskušali predstaviti različne možnosti vplivanja, najprej s sredstvi, ki zadevajo zunanjo oblikovanost besedil, nato pa še vplivanje s tematiko, vsebinsko strukturiranostjo besedil in z izbranimi jezikovnimi sredstvi, ter pokazati podobnosti in razlike glede na različnega naslovnika.

3.0 Ko je besedilo objavljeno, tj. dostopno potencialnemu bralcu⁶³, pritegne naslovnik najpej glede na mesto objave. Pomembn(ej)š(i) članki, za katere urednik (ali avtor) želi, da jih bralec ne bi spregledal, so objavljeni na vidnem mestu (na 1. strani). Gradivo zajema v glavnem uvodni članek.⁶⁴ – Za naslovnik je pomembna tudi zunanja oblikovanost besedila, npr. uokvirjenost (takih je bilo 17 odstotkov besedil), raba verzalk, kurzivni tisk, ki ločuje besedilo od drugih besedil, tiskanih na isti strani, in risba od besedilu (le dva primera).⁶⁵ Skratka, za naslovnik je privlačna predvsem neobičajnost. – Pomembna je tudi primerna dolžina besedila; pritegne predvsem krajše besedilo.⁶⁶ Povprečno analizirano besedilo je imelo 17,4 povedi ozir. 290,9 besede, tj. povprečno 16,7 besede na poved.⁶⁷

4.0 Vplivanje z eno samo temo. – Vsa obravnavna besedila (kot tudi ostala v gradivu NOB) so zaznamovana s časom, v katerem so nastala. To se kaže (tudi) tako, da vsa obravnavajo eno samo temo. Poskusimo torej določiti temo besedil(a) in jo predstaviti kot največjo možno skrčitev vsebine, tj. v obliki (proste) stavka.

Besedilo je kot vsebinsko smiselna enota sporočanja rekurenčno (spovratno) zgrajeno. Posamezne enote, ki se dajo v besedilu/-ih kombinirati po določenih vzorcih, imenuje strokovna literatura besedilne konstituente (sestav-nike).⁷⁰ Zanje je značilno, da imajo v sporočanju vlogo nosilcev referenčnih (pomenskost), konekcijskih (skladnja) in konsekvenčnih (pragmatika) navodil. Referenčna navodila naslovnik dekodira (razvezuje) v besedilu tako, da razvršča besede besedila na podlagi ponavljajoče se prevladne pomenske značilnosti v homogene skupine.⁶⁸ Besede, ki jih povezuje skupna pomenska značilnost, tvorijo

⁶³ Množična občila ne morejo objaviti vsega, kar se je zgodilo. Pomen dogodka se zmanjša, če se o njem ne poroča. Možno je tudi, da se tiskajo le novice, ki ustrezajo določeni strani / stranki. Prim. L. Mackensen, *Verführung durch Sprache*, 1973, 162–163.

⁶⁴ Če gre za ciklostirano izdajo iz prvih let vojne, se besedilo lahko nadaljuje še na drugi strani, kasneje, ko se pojavi tisk, pa stoji na mestu uvodnika.

⁶⁵ Gradivo ne izpričuje pojava fotografije ob besedilu. – T. Fajfar je po vrnitvi s Hrvaškega poleti 1943 ugotovil, da je »naše slovensko časopisje mnogo privlačnejše in sočnejše od hrvaškega«. N. d. v op. 10, 143, prim. 142–149 in 16–17.

⁶⁶ Tega se zavedajo v politični in ekonomski propagandi; prim. slogan kot kratka in jedrnata sporočila, ki si jih ljudje, zlasti če jih slišijo ali preberejo večkrat, hitro zapomnijo. Prim. M. Zvonarevič, *Socialna psihologija*, 1979, 702.

⁶⁷ Prim. povprečno dolžino povedi v sodobni publicistični vrsti (= 19,94 besede/poved), uradovalni podvrsti (= 15,55 besede/poved) in strokovni podvrsti (= 17,86 besede/poved). J. Dular, *Publicistični jezik v prepletu jezikovnih vrst in slogovnih različic*, 1974, 109a.

⁶⁸ W. Kallmeyer, *Lektürekolleg zur Textlinguistik, Band 1, Einführung*, 1980, 45, 47–58, 134–138.

izotopično (istomestno) ravnino.⁶⁹ Besedilo lahko vsebuje več izotopičnih ravnin, ki se skozi besedilo prepletajo in tako prispevajo h koherenci (sovisnosti) besedila.⁷⁰

Besede, ki tvorijo določeno izotopijo, se v besedilu navezujejo⁷¹ ena na drugo a) tako, da med njimi obstaja referenčna istovetnost, tj. eksplicitno (izrecno)⁷²; navezovalnik je oblikovno enak nanašalnici⁷³; navezovalnik je sopomenka ali sopomenska besedna zveza (+ čustvena zaznamovanost); navezovalnik je zaimenski⁷⁴ ali morfemski⁷⁵; navezovalnik vsebuje tudi nova, lastna nanašajnska (referenčna) navodila⁷⁶;

b) tako, da med navezovalnikom in nanašalnico ni nanašajnske istovetnosti, vendar med njima obstaja določena zveza (= pomenska stičnost)⁷⁷, tj. implicitno;

c) z metaforo⁷⁸.

4.1 Za primer vzemimo besedilo *V partizane!* (SPor⁷⁹ 6. 9. 1941).

⁶⁹A. J. Greimas, *Strukturale Semantik* (nem. prev. iz franc. *Semantique structurale*, 1966), 1971, 60 sl. Prim. tudi n. d. v op. 68, 143–161. – V slovenski strokovni literaturi sta omenjala »izotopične verige« T. Korošec, *K soveznosti časopisnega sporočila*, v: Zbornik SSLJK, 1986, 50, in B. Pogorelec, *Okvirna tipologija metafore v slovenski prozi 20. stoletja*, v: Zbornik SSJLK, 1986, 9.

⁷⁰Koherenca zajema ustrezno pomensko, skladenjsko in pragmatično družljivost besedilnih sestavnih kot nosilcev navodil v besedilu. Prim. n. d. v op. 68, 54.

⁷¹Navezovanje imenujemo skladenjsko-pomenski odnos med nanašalnico in navezovalnikom v besedilu. Do navezovanja pride zaradi pomenskih značilnosti, ki so enake pri obeh/več prvinah. N. d. v op. 68, 177. – Poimenovanja povzeta po T. Korošcu (*Nadpovedna skladnja*, v: J. Dular, T. Korošec, *Slovenski jezik* 3, 1983, 29–31; *Povezovanje povedi v besedilu*, v: J. Dular, T. Korošec, *Slovenski jezik* 4, (1985, 14–18), le *naveznik* je nadomeščen z nedovršnim *navezovalnikom*, ki izraža stalno lastnost (predavanja iz skladnje B. Pogorelec v šol. l. 1985/86).

⁷²N. d. v op. 61, 26–27, 29.

⁷³Nanašalnica nam pomeni prvokrat izraženi leksem v besedilu, na katerega se nato v skladu s teorijo navezovanja navezuje(jo) navezovalnik(i).

⁷⁴Zaimek je kot »nadomestek pomenskonosilnih prvin s kratko, pojmovno prazno zapolnitvijo« (R. A. de Beaugrande, W. Dressler, *Einführung in die Textlinguistik*, 1981, 51) (*/se/ nahaja na vrhu pomenske piramide«* (A. Vidovič-Muha, *Besedni pomen in njegova stilistika*, v: Zbornik SSJLK, 1986, 82)) nosilec samo koneksičnih navodil, tj. zaimek le »signalizira bralcu, naj le-ta poveže referenčna navodila predikacij o zaimku z referenčnimi navodili nanašalnice« (n. d. v op. 68, 215). Naslovnikovo ugotavljanje družljivosti referenčnih navodil sobesedila navezovalnika in nanašalnice je odvisno od obvladanja koda oz. naslovnikove sporočevalske izkušnje (n. d. v op. 68, 217). Prim. tudi T. Korošec, n. d. v op. 71 (1985), 14–15.

⁷⁵Nanašalnica je razvidna iz predhodne povedi. Prim. T. Korošec, n. d. v op. 71 (1985), 15, in n. d. v op. 69, 51–52.

⁷⁶Literatura imenuje te vrste navezovalnike za razliko od zaimenskih (= nereferenčnih) referenčne. N. d. v op. 68, 230.

⁷⁷K. Brinker (n. d. v op. 61, 34–36) po Harwegu (1968) ločuje ontološko (otrok – mama), logično (vprašanje – odgovor) in kulturno pomensko stičnost (mesto – železniška postaja). Izraz povzet po T. Korošcu, n. d. v op. 69, 58. Prim. tudi »Harwegova teorija substitucije«, predstavljena v n. d. v op. 68, 194–198.

⁷⁸Pri metafori omogočajo primerjavo z nanašalnico »razločevalne pomenske sestavine« (A. Vidovič-Muha, n. d. v op. 74, 84–85).

⁷⁹Naslovi časopisov so v nadaljevanju okrajšani takole: SPor Slovenski poročevalec, PD Partizanski dnevnik, LP Ljudska pravica, KG Kmečki glas, DE Delavska enotnost, Mlad Mladina, NŽ Naša žena, SPart Slovenski partizan, NV Naša vojska.

V PARTIZANE!

(1)⁸⁰Po vsej Sloveniji se sto in sto partizanov, najboljših sinov slovenskega naroda, bori s puško v rokah proti okupatorskim nemško-italijanskim tolpom, okrvavljenih s krvjo naših mož, žena in otrok, proti barbarskim hordam, ki strme za uničenjem slovenskega naroda in ki so temu narodu nanesti toliko trpljenja, groze in solza, kakor še ne pomni njegova zgodovina. (2)Partizani so najboljši zaščitniki svojega naroda. (3)Za svojo doseganjo junaško in požrtovalno borbo so odvrnili od slovenskega ljudstva marsikatero zlo, marsikatero solzo. (4)Slovenski narod je ponosen na te svoje junaške sinove in hčere, na te viteze svoje osvobodilne borbe, ki so se odrekli vsega in se popolnoma posvetili boju za svobodo slovenskega naroda.

(5)Toda ni dovolj, da slovensko ljudstvo svoje partizane obda z ljubeznijo in vsakršno podporo. (6)Za uničenje nadmočnega sovražnika so potrebne vse sile slovenskega naroda. (7)Potrebni so novi tisoči in desetstisoči partizanov, potrebno je, da vsaka vas, sleherna hiša, sleherna tovarna postane trdnjava oboroženega odpora.

(8)Slovenci! (9)Vsi, ki ljubite svoj narod in hočete maščevati prelito kri naših bratov in sester, vsi, ki v vas plamti sveti plamen sovraštva proti odvratnim fašističnim zverem, vzemite puško ali kakršnokoli orožje in odhitite v partizane!

(10)Slovenska mladina! (11)Zlasti tebe, od katere je v prvi vrsti odvisna bodočnost slovenskega naroda, kliče dolžnost v partizanske vrste. (12)Odprimo novo stran v zgodovini slovenskega naroda, stran brezmejnje požrtovalnosti, junaštva in slave, vrnimo svojemu narodu svobodo, pokažimo v upornem boju, da smo vredni svobode!

(13)Slovenci! (14)Ne jutri, temveč danes, takoj in na vsakem koraku: smrt fašističnim okupatorjem, kri za kri, zob za zob! (15)Osvobodilna fronta poziva na bojno mobilizacijo! (16)Za svobodo! (17)Za lepšo bodočnost naroda! (18)V partizane!

V besedilu lahko z analizo odkrijemo 4 sledja (izotopične ravnine)⁸¹; imenujmo jih po nanašalnicah, tj. v besedilu prvokrat izraženem leksemu: *partizani* (naslov),⁸² *slovenski narod* (1),⁸³ *boriti se* (1)⁸⁴ in *okupator* (1)⁸⁵. Tako ugotovljene⁸⁶ izotopične ravnine v vseh obravnavanih besedilih, ne glede na avtorja oz. naslovnika, so navedene po pogostnosti, naslednje: *slovenski narod*, *okupator*, *boriti se*, *'domači nasprotnik'*⁸⁷, *partizani*, *Rdeča armada*⁸⁸. Na podlagi omenjenih leksemov lahko

⁸⁰ Številka v oklepaju na začetku vsake povedi olajšuje razlago v nadaljevanju

⁸¹ Poleg glavnih izotopičnih ravnin vsebuje besedilo še stranske (za izotopično ravnino sta potrebna vsaj dva leksema; n. d. v op. 68, 148), ki pa ne prispevajo k določitvi osrednje teme besedila.

⁸² Izotopijo *partizani* tvorijo naslednji leksemi v naslednjih povedih: 1. dobesedna ponovitev nanašalnice v povedih (1), (2), (5), (7), (9), (18); 2. navezovalnik kot pridevniška izpeljanka (11); 3. zaimenski navezovalnik (3); 4. referenčni navezovalnik (2); 5. metafora (1), (4), (9).

⁸³ Izotopijo *slovenski narod* tvorijo naslednji leksemi v naslednjih povedih: 1. dobesedna ponovitev nanašalnice (tudi samo *narod*) v povedih (1), (2), (4), (6), (9), (11); 2. navezovalnik kot sopomenska besedna zveza (3), (5); 3. zaimenski navezovalnik (1), (2), (4), (5), (9), (12); 4. implicitno navezovanje (1), (6), (8), (13); 5. s pridevniško izpeljanko (10).

⁸⁴ Izotopijo *boriti se* tvorijo naslednji leksemi v naslednjih povedih: 1. navezovalnik je samostalniška izpeljanka (3), (4); 2. navezovalnik je sopomenka samostalniške izpeljanke (4); 3. navezovalnik kot pridevniška izpeljanka (15); 4. implicitno navezovanje (9).

⁸⁵ Izotopijo *okupator* tvorijo naslednji leksemi v naslednjih povedih: 1. navezovalnik kot čustveno nezaznamovane sopomenke oz. besedne zveze (6), (14); 2. navezovalnik kot čustveno zaznamovane sopomenke oz. besedne zveze (1), (9).

⁸⁶ Pri nalogi ni bil uporabljen računalnik.

⁸⁷ V celotnem korpusu ni bilo primera za nezaznamovano poimenovanje domačega nasprotnika.

⁸⁸ Navedena izotopija šele od leta 1943 dalje.

določimo (osrednjo) temo besedil NOB, tj. *Slovenski narod, tj. partizani, se (skupaj z Rdečo armado) bori proti okupatorju in 'domačemu nasprotniku'*.

5.0 Vplivanje z vsebinsko strukturiranostjo besedil. – Avtor sporočila vstopa v sporočevalski odnos z naslovnikom z določenim namenom⁸⁹, vplivati želi na naslovnikova stališča oz. ravnanje. Tvorčevo hotenje je razvidno iz dejanja vplivanja, ki ga mora naslovnik v besedilu prepoznati: ali gre za obvestilo, opozorilo, nasvet, ukaz ipd. Deloma to naslovniku omogoča sporočevalska izkušnja,⁹⁰ seveda pa mora tvorec besedilo strukturirati tako, da bo naslovnik avtorjev namen ugotovil v najkrajšem času in nato v skladu z njim ravnal.⁹¹

5.1 V besedilih NOB je avtor svoj namen vedno eksplicitno izrazil s t. i. tezo ali pozivom in utemeljitvijo/argumentom za to tezo ali poziv. Strukturo argumentacije lahko predstavimo »s pomočjo šestih logično-pomenskih kategorij«⁹²:

1. teza ali poziv vsebuje eksplicitno izraženo trditev, tj. voljo tvorca besedila gleda na naslovnika (npr. besedilo V partizane! iz § 4. 1: tezo vsebujeta povedi (6) in (7), poziv pa povedi od (8) do (18); avtor besedila se najprej obrne na splošnega naslovnika (8), nato še na določeno skupino (10), na koncu pa je ponovni poziv splošnemu naslovniku (13);

2. utemeljitev/argument vsebuje dejstva, ki jih tvorec navaja kot razloge za svojo tezo oz. poziv (utemeljitev vsebuje poved (1));

3. naslovnik v mislih vzpostavi med tezo oz. pozivom in utemeljitvijo/argumentom vzročno-posledično razmerje (t. i. ključno pravilo⁹³):

Če barbarske horde streme za uničenjem slovenskega naroda in so temu narodu nanesele toliko trpljenja, groze in solze, kakor še ne pomni njegova zgodovina, so za uničenje le-teh potrebne vse sile slovenskega naroda / so potrebni novi tisoči in desetisoči partizanov... / morajo vsi vzeti puško... / kliče dolžnost slovensko mladino v partizanske vrste/moramo odpreti novo stran ... / moramo ne jutri, temveč danes, takoj in na vsakem koraku »moriti« fašistične okupatorje ... / se moramo mobilizirati / moramo za svobodo, lepšo bodočnost naroda v partizane;

4. podpora vsebuje sklicevanje na uradne ugotovitve, zakone ipd.;

5. dopuščena je izjema (tj. iz utemeljitve sledi teza ali poziv, če ne gre za izjemo);

6. odnosi med omenjenimi pojmi izhajajo iz t. i. baze vrednot⁹⁴, tj. iz v resničnostnem modelu vsebovanih naučenih vedenjskih vzorcev in vrednot, pridobljenih z vzgojo; prav iz te baze je izpeljana tudi argumentacija.

⁸⁹ Govor pojmuje kot intencijsko vedenje. Prim. n. d. v op. 68, 15.

⁹⁰ N. d. v op. 68, 32.

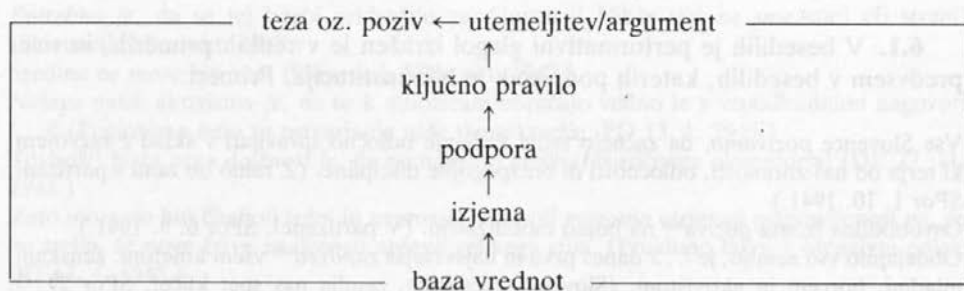
⁹¹ Avtor mora predvideti naslovnikove intelektualne sposobnosti, poznati njegovo poznavanje snovi in upoštevati njegovo sporočevalsko izkušnjo.

⁹² K. Brinker (n. d. v op. 61, 68–70) se pri prikazu argumentacije opira na delo s. Toulmin a The Uses of Argument, 1958.

⁹³ Poimenovanje uporablja T. Sajovic, Jezikovnostilistična raziskava baroka na Slovenskem (Svetokriški in Rogerij), v: Zbornik Obdobja, 1989, 337.

⁹⁴ N. d. v op. 61, 76.

Predstavimo navedeno strukturo še s shemo⁹⁵:

Besedila s tako strukturo uvršča teorija med besedila s prevladujočo vplivajsko/pozivno funkcijo.⁹⁶

Na podlagi analize besedil lahko ugotovimo, da se utemeljitev v besedilu nahaja vedno pred tezo oz. pozivom, da se teza oz. poziv pojavljata v besedilu večkrat (npr. v naslovu; po posameznih skupinah naslovnikov; kot »povzetek« v eliptični obliki na koncu besedila; v besedilo je vključena tudi teza drugega besedila, kar služi potrditvi osnovne teze) ali pa besedilo vsebuje samo tezo oz. poziv.⁹⁷

Taktika tvorca besedil, ki je razvidna iz logičnega razmerja med utemeljitvijo in tezo oz. pozivom, je lahko dvojna: a) tvorec poskuša v utemeljitvi vzbuditi situacijo ogroženosti, v tezi oz. pozivu pa ponuditi naslovniku izhod, rešitev; b) tvorec pokaže v utemeljitvi uspehe, v tezi oz. pozivu pa poziva naslovnika na nadaljnje uspešno (so)delovanje ob skupnem cilju. Prva vrsta taktike je posebej primerna za vplivanje na delavce (v utemeljitvi: dejstva o (negativnih) dogodkih okupatorja) in kmete (v utemeljitvi: prikaz slabih življenjskih razmer skozi zgodovino), druga pa za mladino (v utemeljitvi: primerjanje z mladimi po svetu) in ženske (v obširnem uvodu predstavitev že opravljenega dela žensk za NOB).⁹⁸

6.0 Vplivanje z izbranimi jezikovnimi sredstvi. – Kakor vsaka vloga jezika ima tudi vplivajska na razpolago inventar jezikovnih sredstev, s katerimi tvorec besedila naslovniku da vedeti, kaj od njega hoče. Namen avtorja, izražen na koncu besedila v t. i. tezi oz. pozivu, je najbolj neposredno izražen s performativnim glagolom ukazovanja (*ukazujem, naročam, zahtevam* idr.).⁹⁹ Narava govornega dejanja pa je neposredno razvidna tudi iz drugih konvencionalnih sredstev. Pisec

⁹⁵ N. d. v op. 61, 75; prim. tudi str. 69.

⁹⁶ N. d. v op. 61, 102; prim. tudi de Beaugrande/Dressler, n. d. v op. 74, 190.

⁹⁷ Primere-gl. pri M. Bešter, Argumentiranje v publicističnih besedilih NOB, v: Zbornik SSJLK, 1990, 118–123.

⁹⁸ Primere gl. v n. d. v op. 97, 124–127.

⁹⁹ »Performativni prefiks« imenuje Austin jezikovno obliko/glagol, ki poimenuje vrsto govornega dejanja oz. dejanje vplivanja. Glagoli imajo obliko 1. os. ed. ali mn. povednega sedanjika. Po navadi pa performativna »predpona« ni izražena izrecno, ker »bi deloval/a/ prenasilno« (O. Kunst-Gnamuš, n. d. v op. 60, str. 23), temveč je narava govornega dejanja razvidna iz drugih sredstev. Prim. M. Grepl, P. Karlík, Skladba spisovne češtiny, 1986, 43; N. Mišičević, n. d. v op. 60, 32; K. Brinker, n. d. v op. 61, 81.

uporablja tudi jezikovna sredstva, s katerimi svoj namen izraža le še posredno in ki se ne nahajajo le v tezi oz. pozivu.

6.1. V besedilih je performativni glagol izražen le v redkih primerih, in sicer predvsem v besedilih, katerih podpisnik je bila institucija. Primeri:

Vse Slovence *pozivamo*, da začnejo svoje življenje odločno spravljati v sklad z razvojem, ki terja od nas zbranosti, odločnosti in brezpogojne discipline. (Z ramo ob rami s partizani, SPor 1. 10. 1941.)

Osvobodilna fronta *poziva*¹⁰⁰ na bojno mobilizacijo. (V partizane!, SPor 6. 9. 1941.)

Obdelajmo vso zemljo, je /.../ danes prva in najsvetejša *zapoved*¹⁰¹ vsem kmetom, ženskam, mladini, borcem in aktivistom. (Slovenci, Slovenke, zemlja nas spet kliče!, SPor 27. 3. 1945.)

Danes pa izdajamo *parolo*,¹⁰² naj se vsi Slovenci udeležijo akcije za zbiranje zimskega perila, oblek in čevljev za partizane ter *pozivamo* slehernega človeka, da po svojih močeh pripomore k čimuspšejnši zimski preskrbi naših borcev. (Z ramo ob rami s partizani, SPor 1. 10. 1941.)

Obdelajmo vso zemljo, nam *ukazujejo*¹⁰³ desetisoči naših mrtvih! (Slovenci, Slovenke, zemlja nas spet kliče!, SPor 27. 3. 1945.)

6.2 Med jezikovna sredstva, s katerimi tvorec neposredno izraža vrsto govornega dejanja, štejemo *velelnik*, *hotenjske izraze* in *eliptični povedek*.

a) Prevladujejo velelniške oblike za 2. in 1. os. mn., kar kaže, da poskuša avtor pokazati naslovniku, da je med njima partnerski odnos;¹⁰⁴ redka pa je oblika za 2. os. ed. Primeri:

Vsi, ki ljubite svoj narod /.../, *vzemite* puško ali kakršnokoli orožje in *odhitite* v partizane! (V partizane!, SPor 6. 9. 1941.)

Prispevajte hrano in druga razpoložljiva sredstva, *plačujte* davek in *podpisujte* posojilo! (Slovenci!, SPor 10. 8. 1942.)

Sejte neusmiljeno smrt v belogardistične vrste! (Slovenci!, SPor okt. 1942)

Slogo in enotnost zasužnjenih narodov Jugoslavije *uresničujmo* s skupnim odporom! (Slovenskemu narodu!, SPor 2. 8. 1941.)

Razplamtimo v slehernem Slovincu plamen nepomirljivega sovraštva nasproti nečloveškim fašističnim banditom! (V partizane!, Delo sept. 1941.)

Zberimo vse svoje moči, da bo naša narodna pest, naša vojska, kos vsem svojim nalogam v tej odločilni uri za slovenski narod /.../! (Odločilna ura udarja, PD 26. 11. 1944.)

Ne pozabi, da imaš na položaju brata, ki je morda bos in prezeba, medtem ko se bori zate in tvojo svobodo. *Pomagaj* mu z obleko, obutvijo in perilom. (PD 27. 10. 1944.)

b) Značilni so hotenjski izrazi moranja, volje, dopustitve.¹⁰⁵ Primeri:

¹⁰⁰ Gre za »prenos«: tvorec (1. os. ed.) → institucija (3. os. ed.). Prim. M. Grepl, P. Karlík, n. d. v op. 99, 44.

¹⁰¹ Sam izpeljanka iz glagola *zapovedati*.

¹⁰² *Parola* v pomenu 'zapoved', 'poziv'.

¹⁰³ Primer oživitve za doseganje posebnega učinka.

¹⁰⁴ Prim. O. Kunst-Gnamuš, n. d. v op. 99, 18 in 79; K. Brinker, n. d. v op. 61, 117.

¹⁰⁵ J. Toporišič, Nova slovenska skladnja, 1982, 231.

Okupatorjem *je treba* drobiti živce in razkrajati zaledje vsepovsod, pri vsakem njihovem koraku. (Slovenskemu narodu!, SPor 2. 8. 1941.)

Potrebno je, da se tej borbi pridružijo vsi Slovenci! Nihče več *ne sme* stati ob strani! (Slovenci!, SPor okt. 1942.)

Sredine *ne more* biti več! (Slovenci!, SPor okt. 1942.)

Naloga naših aktivistov *je*, da se k množicam obračajo vedno le z vzpodbudnimi nagovori /.../! (Poglobimo delo za ustvarjanje naše demokracije, PD 13. 1. 1945.)

Tovariši! Naša prva *dolžnost je*, da pomagamo uničiti fašističnega okupatorja! (DE 27. 11. 1944.)

Zato *moramo* biti čimbolj trdni in neomajni, čimbolj *moramo* utrjevati pripravljenost na, če bo treba, še nove žrtve za dosego našega velikega cilja. (Preidimo takoj v ofenzivni polet, PD 13. 4. 1945.)

c) Za vplivanje je zaradi kratkosti/jedratosti primeren tudi eliptični povedek.¹⁰⁶ Primeri:

Ne jutri, temveč danes, takoj in na vsakem koraku: smrt fašističnim okupatorjem, kri za kri, zob za zob! (V partizane!, SPor 6. 9. 1941.)

Naprej k zmagi! (Junaški Ljubljani!, SPor 1. 1. 1943.)

Ne koščka železa, ne mrvice kakršnekoli snovi, ne drobtine kruha za okupatorja! (Slovenskemu narodu!, SPor 2. 8. 1941)

Vse za našo svobodo, vse za partizansko vojsko! (Slovenci!, SPor 10. 8. 1942.)

Žene, na plan! Ven iz zapečkov, domovina nas kliče! (Slovenke od Trsta do Lendave, od Celovca do Črnomlja!, PD 4. 1. 1945.)

6.3. Predstavimo še jezikovna sredstva, s katerimi tvorec posredno izraža namen sporočila. Ker poskuša prepričati naslovnika o pravilnosti svojih in nepravilnosti nasprotnikovih stališč, je zanimivo opazovati, s katerimi sredstvi predstavi (naklonjeno) sebe in zaveznike ter (nenaklonjeno) nasprotnika.

6.3.1 Avtor se v nobenem primeru ne predstavi kot individualnost, temveč se skriva v množici oz. zavaruje v njej.¹⁰⁷ Značilna je raba glagolske oblike ter os. in svoj. zaim. za 1. os. mn. Prim. tudi velelniško obliko za 1. os. mn. Primeri:

Ob dogodkih v Grčiji ugotavljamo *mi*, Jugoslovani, s ponosom, da se *nam* kaj takega ne more zgoditi. *Mi smo* znali naše uspehe stopnjevati /.../ (Poglobimo delo za utrjevanje naše demokracije, PD 13. 1. 1945.)

Tudi *me* žene, ki same ne *moremo* v poslednji boj, se ne *bomo* omadeževale pred junaki, ki so dali svoja življenja v tej pravični borbi! (Slovenke od Trsta do Lendave, od Celovca do Črnomlja, PD 4. 1. 1945.)

Okupatorji so segli po najkrutejših sredstvih, da zlomijo odpor *našega* naroda, ki se s čudovito odločnostjo in pogumom bori za svojo svobodo. (Sokolom!, SPor 19. 5. 1942.)

Vse mora zajeti *naša* borba, da si *bomo* močni in enotni res sami ustvarili – svojo bodočnost. (Mladinski teden – teden borbene enotnosti, Mlad jul. 1943.)

¹⁰⁶ Gl. op. 66.

¹⁰⁷ To je verjetno psihološko pogojeno: 1) »nas« je mnogo / smo močni, 2) v vojnih razmerah je dopuščen le monolog večine/komandanta. (Med pregledanim gradivom je bilo najti en sam primer dialoga/intervjuja, in sicer z vojaškim poveljnikom: Naša vojska vedno bolj raste v načinu vojskovanja, PD 15. 7. 1944.)

Prim. tudi besedne zveze: *naš človek, naše ljudstvo, naša domovina, naša polja, naša vas, naša vojska, naša NOV, naše brigade, naši aktivisti, naše gibanje* itd. itd.

Avtor se predstavlja kot »zastopnik« interesov slovenskega naroda; prim. besedne zveze z jedrom *narod* in levim pril., za katerega dele je značilno protivno razmerje: *majhen, toda neuničljiv narod* (Pozdravljene naše tovarišice!, NŽ jun. 1943); *naš trpeči, a junaški narod* (Slovenci in Slovenke!, SPor 7. 11. 1944); *naš težko preizkušeni in v nečloveški borbi proslavljeni narod* (Živel 1. maj, DE 1. 5. 1944); *zaslužnjeni, razkosani, v strahotno trpljenje poteptani, toda s silno življenjsko voljo boreči se narod* (Josipu Visarionoviču Stalinu, SPor 21. 2. 1942). Avtor gleda na del Slovencev, tj. na svoje somišljenike, z naklonjenostjo: *pošteni Slovence! Slovenci/slovenski ljudje!*¹⁰⁸ (Slovenskim katoličanom!, SPor 14. 11. 1942; Boben poje, PD 24. 10. 1944; Aktivistom in organizacijam Osvobodilne fronte slovenskega naroda, SPor 21. 4. 1942; Komunistom!, SPor 14. 8. 1942; *poštena slovenska mladina* (Mladinski teden – teden borbene enotnosti, Mlad jul. 1943); *pošteni, zavedni Slovenci* (Prvi maj, NŽ maj 1944; V partizane!, Delo sept. 1941); *zveste Slovenke* (Slovenke!, NŽ jun. 1943); *svobodoumni in komunistični Slovenci* (OF in svoboda slovenskega katolištva, SPor 14. 2. 1942); *pozitivne in napredne ljudske sile* (Ob 2. rojstnem dnevu OF, SPor 27. 4. 1943); *vse pozitivne sile slovenskega naroda* (Naša nesreča in naša vera!, SPor maj 1941); *pošteni in borbeni elementi slovenskega naroda* (Partizani – jeklena pest slovenskega naroda, SPart okt. 1941). Avtor izraža naklonjenost z navajanjem pomensko pozitivnih lastnosti v l. pril. kot stalnim določilom v besedni zvezi s sam. jedrom: *velika/gigantska/junaška/veličastna/neizprosna/neuklonljiva/požrtvovalna/težka/krvava* itd. *borba/boj; velika/hrabra/junaška/veličastna/jeklena/krvava* itd. *vojska; nova / nova boljša / nova, svobodna, od starem povsem različna / svobodna in demokratična / demokratična in federativna / močna / močna demokratična / bratska, demokratična / Titova / nova Titova / Titova demokratična in federativna* itd. *Jugoslavija*.¹⁰⁹

Primeri za stalni l. pril. v sam. besedni zvezi: *sveta in pravična borba / osvobodilni boj / borba za osvoboditev in združitev / domovinski boj / nacionalna vojna / domovinska vojna / domovina / tla / cilj osvoboditve slovenskega naroda / domovinska dolžnost / domovinsko navdušenje; najsvetejša in prva skrb / najsvetejša naloga*.

6.3.2. Naklonjeno so predstavljeni tudi zavezniki, ki se borijo proti istemu nasprotniku. Medtem ko so zahodni zavezniki le 1-krat poimenovani z besedno zvezo z l. pril., ki vsebuje pomensko pozitivno lastnost (*mogočne Združene države in prostrana Velika Britanija*; Mladinski teden – teden borbene enotnosti, Mlad jul. 1943), je to tipična lastnost za vzhodnega zaveznika.¹¹⁰ – Vzhodni zaveznik je predstavljen:

¹⁰⁸ Po teoriji o izotopičnih ravninah, pri kateri sta za eno izotopijo potrebna najmanj dva leksema, ki ju družijo skupna pomenska značilnost, tu omenjeni »stalni« levi prilastek v besednih zvezah deluje nevpeto v besedilo oz. celotna besedna zveza kot pog. »frazo«.

¹⁰⁹ Omenjene besedne zveze se pojavljajo predvsem v letih 1944–1945, tj. po 2. zasedanju ASNOJ-a.

¹¹⁰ *Sovjetska zveza / Rdeča armada* se pojavljata v 47% besedil (zahodni zavezniki le v 19 odstotkih), v enem besedilu tudi do 17-krat (zahodni zavezniki le največ 1-krat), največkrat s »stalnimi« prilastki (zahodni zavezniki le 1-krat).

1) s podredno besedno zvezo z l. pril. (v jedru je *Rdeča armada*): *slavna Rdeča delavsko-kmetska armada* (Josipu Visarionoviču Stalinu, SPor 21. 2. 1942); *slavna, zmagovita Rdeča armada* (Pozdravljeni, bratje, na Karpatih...!, DE 6. 4. 1944); *zmagoslavna Rdeča armada* (Josipu Visarionoviču Stalinu, SPor 21. 2. 1942); *nepremagljiva Rdeča armada* (Pozdravljeni, bratje, na Karpatih...!, DE 6. 4. 1944); *junaška Rdeča armada* (Veliki brat, pozdravljen na naših tleh!, PD 4. 4. 1945); *divna Rdeča delavsko-kmetska armada* (Josipu Visarionoviču Stalinu, SPor 21. 2. 1942); *rodna in ljubljena slavna Rdeča armada* (Rdeča armada na naših tleh, SPor 12. 4. 1945); *bratska Rdeča armada* (Združeni, PD 9. 9. 1944);

2) s podredno besedno zvezo z d. pril. (= *Rdeča armada / Sovjetska zveza*), v jedru je sam., ki označuje 'uspeh', 'kvaliteto': *uspehi Rdeče armade* (Bratovska ljubezen, PD 20. 12. 1944); *zmaga Rdeče armade* (Rdeča armada, pozdravljena!, PD 4. 4. 1945); *slavne zmage in zmagoviti pohodi Rdeče armade* (Josipu Visarionoviču Stalinu, SPor 21. 1. 1942); *junaška borba slavne Rdeče delavsko-kmetske armade Sovjetske zveze* (Josipu Visarionoviču Stalinu, SPor 21. 1. 1942); *nezlomljiva moč Rdeče armade in Sovjetske zveze* (V pozdrav Rdeči armadi ob prihodu na slovenska tla, SPor 12. 4. 1945);

3) s podredno besedno zvezo z l. pril. (v jedru je *brat*¹¹¹): *veliki brat* (Veliki brat, pozdravljen na naših tleh!, PD 4. 4. 1945); *veliki slovanski brat* (Bratovska ljubezen, PD 20. 12. 1944); *veliki slovanski bratje* (Rdeča armada na naših tleh, SPor 12. 4. 1945); *zmagoslavni ruski bratje* (Pozdravljeni, bratje, na Karpatih...!, DE 6. 4. 1944);

4) s priredno besedno zvezo: *Sovjetska zveza, Rdeča armada in Stalin* (V pozdrav Rdeči armadi ob prihodu na slovenska tla, SPor 12. 4. 1945); *Sovjetska zveza in njena nezmotljiva Rdeča armada in Stalin* (Rdeča armada, pozdravljena!, PD 4. 4. 1945); *bratska Rdeča armada in njen genijalni vrhovni komandant Stalin* (r. t.); *bratska Rusija in njen veliki voditelj maršal Stalin* (Združeni, PD 9. 9. 1944);

5) s podredno besedno zvezo z l. pril. (v jedru je *Stalin*) ali *Stalin* s pristavkom¹¹²: *veliki Stalin* (V pozdrav Rdeči armadi ob prihodu na slovenska tla, SPor 12. 4. 1945); *Stalin, preizkušani strateg narodnega in človečanskega osvobodilnega boja* (Josipu Visarionoviču Stalinu, SPor 21. 2. 1942); *Stalin, jekleni*¹¹³ *vodja milijonskih množic* (r. t.); *Stalin, ojekleneli vodja narodov* (*Slovenci!*, SPor 14. 11. 1942).

6.3.3 Nasprotnik je predstavljen z negativnim predznakom. Pisec ločuje tujega in domačega nasprotnika, ki predstavlja »drugi pol« k »pozitivnim«/»poštenim« Slovincem (gl. 6.3.1). Za predstavitev tujega nasprotnika so značilne samo-

¹¹¹ »vznes. 'pripadnik istega ali sorodnega naroda'«, SSKJ I, 184.

¹¹² Prim. zbornik *Pogledi na Sovjetsko zvezo* (1986, 214), v katerem je M. Jenšterle zbral članke o Sovjetski zvezi, ki so po letu 1930 izhajali v Slovenju in Jutru; o Gidu, ki se je vrnil z obiska Sovjetske zveze, piše Slovenec: »Ko je narekoval brzojavko, ga je pri imenu Stalin sovjetski poštni uradnik ustavil, češ, da se ne sme Stalinovo ime postaviti golo na brzojavni obrazec, marveč, da mu je treba pristaviti še kakšen okrasek, kot na primer: voditelj delavcev, ali gospodar držav in narodov.«

¹¹³ Gre za simbole trdnosti: *jeklo, železo, granit, Rusko stal'*, nem. *Stahl* 'jeklo'. Prim. tudi *Slovenci kremeniti*.

stalniške besedne zveze z ekspresivnim¹¹⁴ jedrom, l. pril. pa ima identifikacijsko vlogo. – Primeri¹¹⁵: *nemški/italijanski/nemški in italijanski/naci-fašistični/Hitlerjevi/Musolinijevi... zavojevalci (zairalci, razbojniki, roparji, tolovaji, barbari, banditi¹¹⁶, krvniki, rablji; bande, tolpe, horde, drhal, svojat, golazen; zveri, volkovi; pošast, pesoglavci, krvoseši, /nemški/ Frici)*. – Domačega nasprotnika imenuje avtor z ekspresivnim jedrom, ki označuje 'podložnost', 'podrejenost' komu (le-tega navede v levem ali desnem prilastku). Primeri: *Hitlerjevi hlapci/sluge/oprode / lakaji nemških okupatorjev*. Levi prilastek ima tudi identifikacijsko vlogo: *belogardistični / četniški, ustaški in domobranski / belogardistično-mihajlovičevski / beli in plavi... banditi (tolpe, sodrga, svojat, zalega, gnusoba, nesnaga, izvržki, izpljunki; psi)¹¹⁷; Rupnikove, Nedičeve in Paveličeve kreature; belogardistično-mihajlovičevski elementi¹¹⁸; belogardistično-mihajlovičevska gospoda¹¹⁹; Judeži in Kajni*. – Tipične so tudi priredne besedne zveze, v katerih avtor zajema tujega in domačega nasprotnika ali pa je priredno zloženi l. pril. ob ekspresivnem jedru. Primeri: *okupator(ji) in njihovi domači hlapci; Nemci in njihovi bedni belogardistično-mihajlovičevski priveski, Hitler in njegovi priveski/pomagači/valpti; nemški ztiralci in... fašistični banditi in... fašistični razbojniki in... zločinci in njihova bela svojat; tuji in domači banditi, tuji in domači rablji, nacistična in izdajalska svojat, okupatorska in bela ter modra golazen; črni banditi in izdajalski psi, fašistične zveri in janičarski psi*. Zanimivo je, da ni opaziti razlik v rabi ekspresivnih izrazov pri različnih naslovnih in da tudi besedila institucije izkazujejo izredno pestrost.¹²⁰

6.3.4 Druga jezikovna sredstva, s katerimi želi avtor pritegniti naslovnika, so:

a) Stalne besedne zveze: *prijeti za orožje, dvigniti orožje proti komu, biti pod orožjem, odložiti orožje; dvigniti roko nad nekoga, biti v službi nekoga, upogniti tilnik, zasaditi komu nož v hrbet, zlomiti komu hrbtenico, stisniti nekoga v klešče, prelivati krokodilove solze, sneti krinko, ribariti v kalnem, zatiskati si oči; imeti odprta vrata za vsakega, biti sam svoj gospod, lboriti sel z golimi rokami itd.*

b) Biblicizmi¹²¹: *Slovenski narod bo kmalu doživel dan svojega vstajenja* (Delovnemu ljudstvu Slovenije!, SPor maj 1941); *Tudi za tem našim velikim petkom pride velika noč, resnično in zmagoslavno vstajenje* (Slovenke!, NŽ jun. 1943); *!...! je pred slovenskim narodom še težak križev pot*. (Zgodovinski polet slovenskih narodnih sil, SPor 16. 8. 1941); *Bliža se ura plačila*. (Slovenke!, NŽ jun. 1943).

¹¹⁴ Zmerjavke, ki izražajo »sovražen odnos do poimenovanega« (J. Toporišič, n. d. v op. 1 (1976), 98), so v našem primeru povedane bralcem partizanske publicistike, in ne nagovarjajo imenovanega.

¹¹⁵ Zaradi množice primerov ni mogoče navesti naslovov besedil. Gl. M. Bešter, n. d. v op. 46.

¹¹⁶ 'psovka nasprotnikov za partizane', SSKJ I, 97. Iz besedil je razvidna tudi raba tega leksema za poimenovanja nasprotnika partizanov.

¹¹⁷ Postavlja se vprašanje, kaj je v obravnavanih besedilih posneto po sovjetskem vzoru, kaj pa je prišlo iz slovenskega izročila. Prim. tudi n. d. v op. 63, 147, kjer avtor pravi, da je Stalin imenoval svoje nasprotnike *pse, podgane, mrčes, hijene, izmečki, smeti*.

¹¹⁸ »slabš. s prilastkom 'človek kot član družbe'«, SSKJ I, 574.

¹¹⁹ V ironičnem sobesedilnem pomenu.

¹²⁰ O zmerjavkah v uradovanih besedilih gl. pri M. Bešter, Zvrstnostna različnost jezika neumetnostnih besedil NOB (diplomska naloga), 1984, 138–156.

¹²¹ Gre verjetno tudi za vpliv I. Cankarja.

c) Evfemizmi¹²² za pomensko področje smrti: *preliti kri (za svobodo), dati/darovati življenje, doprinesiti največjo žrtev (svojemu narodu), omahniti, pasti, leči v prezgodnjo jamo*. Redkeje se pojavljajo evfemizmi v zvezi z nasprotnikom: *Slehernega Slovenca, ki ne bo /.../, bo doletela neusmiljena kazen* (Slovenci!, SPor okt. 1942); *Sovjetska zveza je zdaj potegnila Nemce v zadnji mrtvaški ples* (Pozdravljeni, bratje, na Karpatih...!, DE 6. 4. 1944).

č) Metonimija: *Isto orožje je osvobodilo velik del Slovencev v jugoslovanskem, italijanskem in avstrijskem delu Slovenije* (V pozdrav Rdeči armadi ob prihodu na slovenska tla, SPor 12. 4. 1945); *Koliko delovnih rok je tekmovalo letos, da bi obdelalo zadnji najmanjši košček te drage zemlje /.../ Koliko src je v požrtvovalni ljubezni klicalo blagoslov nad to zemljo!* (Žetev zmage, PD 16. 7. 1944); *Treba je združiti vse žuljave pesti proti izkoriščevalskemu razredu* (1. maj, NŽ maj 1944).

d) Metafora: **stvar**¹²³: *Razvijati /.../ iniciativo /.../ v korist naše velike stvari – tako se glasi zapoved dneva* (Napake, ki jih je treba odpraviti, LP 14. 4. 1944); */bojovník za/ veliko stvar delavskega razreda in slovenskega naroda* (Komunike CK KPS, SPor 2. 6. 1942); *služiti veliki stvari osvoboditve, združitve in samoodločbe slovenskega naroda* (Aktivistom OF SN!, SPor 9. 3. 1942); *brezmejna vdanost osvobodilni stvari slovenskega naroda* (Delavcem, kmetom, delovnemu ljudstvu, Delo 1942); *boj za našo sveto osvobodilno stvar* (Ob 2. rojstnem dnevu OF, SPor 27. 4. 1943); *zmagoslavje naše svete domovinske stvari* (AVNOJ-u, SPor 27. 4. 1943); **pot**: *Prehodil je* (narod, op. M. B.) *veličastno, trpljenja, žrtev, /.../ polno pot* (Ob triletnici OF, SPor 27. 4. 1944); *Podali so se na pot Hitlerjevih tolovajev* (Bratovska ljubezen, PD 20. 12. 1944); *Samo ena je pot: dvigniti se /.../* (Vse v partizane. Iz proglasa CK KPS, SPor 19. 5. 1942); *Pot boja nam je pokazala pot bodočnosti: skupnost Slovencev v novi Jugoslaviji, tesno oprti na ostale slovanske narode* (Naša pot, PD 7. 9. 1944); **najboljši sinovi in hčere (slovenskega naroda)**: *Bore se najboljši sinovi* (Slovenci!, SPor okt. 1942; Slovenci!, SPor 10. 8. 1942); *najboljši sinovi slovenskih mater* (Slovenske žene, vsaka izmed vas je dolžna pomagati!, NŽ pol. 1943); *mladi sinovi in hčere sovjetske domovine* (Mladina vsega sveta prehaja v napad, Mlad 1. 1. 1943; Mladinski teden – teden borbene enotnosti, Mlad jul. 1943); *sinovi mogočnih Združenih držav in prostrane Velike Britanije* (Mladinski teden – teden borbene enotnosti, Mlad jul. 1943); *najboljši sinovi Srbije, Makedonije, Črne Gore, Hrvaške in Slovenije* (Vrata v svobodo, PD 23. 10. 1944); **oganj/plamen**¹²⁴: *Partizanska vojska se je v ognju težkih in krvavih bojov le še okrepila in prekalila* (Slovenci!, SPor okt. 1942); *mogočna partizanska vojska, ki nosi plamen oborožene vstaje proti fašizmu po vsej Evropi* (r.t.); *Naše desetletja zaslužnjeno Primorje /.../ je zajel plamen Osvobodilne partizanske vojske* (Slovenskemu narodu!, SPor 20. 5. 1943); *Vsak udarec /.../ sovražnikov je slovensko narodno osvobodilno gibanje zmagovito odbilo in vselej zagorelo v novem poletu* (Slovenec!, SPor nov. 1942); *nositi baklo osvobodilnega boja* (Približuje se

¹²² »jezikovni kozolec: posreči se mu izreči tisto, kar naj bi se po splošnem prepričanju na izreklo«, n. d. v op. 63, 135.

¹²³ »ed., nav. ekspr. 'kar je končni, najvišji cilj določenega prizadevanja', SSKJ IV, 997.

¹²⁴ Prim. metafore v narodnoosvobodilnem pesništvu; gl. I. Nova k - Popov, Metafora v slovenskem narodnoosvobodilnem pesništvu, v: Zbornik Obdobja, 1987, 266.

svoboda zatiranim narodom, SPart sept. 1943); **udarec**: vse silnejši udarci zavezniške aviacije (Slovinci!, SPor okt. 1942); *zadajati nemški vojski uničujoče udarce* (Slovinci!, SPor 6. 7. 1942; SPor okt. 1942; Junaški Ljubljani!, SPor 1. 1. 1943); *Nismo se še znašli od silnega Hitlerjevega udarca /.../, že je pobesnela svojat udarila na Sovjetsko zvezo* (Bratovska ljubezen, PD 20. 12. 1944); **žeti**: *sejati sovražstvo – žeti smrt* (Žetev zmage, PD 16. 7. 1944); *žeti nove notranjepolitične in zunanjepolitične sadove* (Napake, ki jih je treba na vsak način odpraviti, LP 14. 4. 1944).

e) Poosebljenja: *Svoboda prihaja hitrih korakov* (V borbo za mobilizacijo vseh narodnih sil, PD 14. 11. 1944); *Zmaga se približuje z vedno večjimi koraki* (Približuje se svoboda zatiranim narodom!, SPart sept. 1943); *Odzovimo se vse obupnemu kriku naše teptane zemlje* (1943!, NŽ jan. 1943); *V teh trenutkih, ko se bo ves toliko let zadrževani bes zatiranih in trpečih bratov z vso maščevalno silo vrgel na umirajočo fašistično pošast* (Zdaj ali nikoli!, DE 6. 4. 1944); */.../ ali bomo enkrat vsaj to vedeli, kje so njihovi grobovi, da jim bo naša velika slovenska ljubezen pržgala luč za Vse svete in Verne duše* (Stari in novi časi, KG 1. 6. 1943).

f) Figure: Raba figur je omejena; osamljeni primeri se kažejo kot poskus pisca, da bi posnemal retorični stil in s tem dosegal učinek: *ponavljanje/anafora besede/besedne zveze v zaporednih stavkih/povedih: Še je čas, da daste svojemu narodu, kar ste mu dolžni dati /.../ Še je čas, da pomagate zatreti državljansko vojno /.../ Še je čas, da se uvrstite med oborožene in neoborožene borce* (Slovenskemu narodu!, SPor 20. 5. 1943); *Kličejo vas vaši tovariši v partizanih /.../! Kličejo vas stotine vaših delovnih tovarištev /.../! Kličje vas naš veliki delavski tovariš maršal Tito /.../!* (Kaj čaka delavce v Hitlerjevi službi, DE 1. 6. 1943); *Ena sama volja, ena sama borba, eno samo borbena tovarštvo – to mora postati naša mogočna OF!* (SPor 12. 5. 1942);

retorično vprašanje, pogosto predvsem v besedilih, naslovljenih na ženske: *Ali ste jih* (sinove, op. M. B.) *zato rodile, zato ljubile, da jih bodo gnali na fronte, kakor v klavnico, da bodo vse življenje ostali izkoriščani hlapci?* (1. maj, NŽ maj 1944); *Ali bomo dopustile, da bodo izrabili* (sovražniki, op. M. B.) *trenutek naše slabosti?* (Slovenke od Trsta do Lendave, od Celovca do Črnomlja, PD 4. 1. 1945); *Kdo nam more ob približevanju Rdeče Armade brzdati ali celo ustaviti prekipevanje bratskega slovanskega čustva, ko v nas živi zavest, katero nam potrjuje življenje, da je bratska slovanska ljubezen, ljubezen do svobode in demokracije ter zvestoba našim zaveznikom edino pravo vodilo skozi te najtežje ure našega življenja?* (Bratovska ljubezen, PD 20. 12. 1944); *nagovor bralca, ki je najpogosteje rabljeno stilno sredstvo, po navadi že v naslovu* (npr. *Slovinci!*, SPor okt. 1942), večkrat sredi besedila, kjer služi kot razmejitveno sredstvo med utemeljitvijo in pozivom (kot napoved, da sledi jezikovno izražen namen avtorja besedila; npr. *V partizane!*, SPor 6. 9. 1941, gl. § 4. 1.).

7.0 Kot je bilo že zapisano, določi avtor besedila na podlagi svojega namena vrsto odnosa med sobesednikoma in s tem tudi vrsto besedila. Kam torej uvrstiti analizirana besedila?

Besedila so objavljena v časopisu (gre za javno sporočanje, pri katerem sobesednika zaradi časovno-prostorske razdalje ne menjata vloge), in sicer predv-

sem na mestu tipičnega novinarskega žanra, uvodnika.¹²⁵ Zanje je značilno, da je predstavitevna vloga, ki je sicer tipična za publicistična besedila, potisnjena v ozadje (tj. zreducirana na en sam, sicer osrednji dogodek), prevladuje pa vplivajska vloga, ki se na vsebinski ravni kaže z zasičenostjo ene same teme in z argumentacijo kot tipično prvino vsebinske strukturiranosti besedila, sicer pa še z rabo določenih jezikovnih sredstev, ki se v posameznostih ločijo od naslovnika do naslovnika. Osnovna naloga avtorja je torej pridobivanje naslovnika za svoje ideje in odvrčanje le-tega od nasprotnikovih idej. Ker avtor ni poklicni novinar in je strokovno in jezikovno pomanjkljivo izobražen, se pri pisanju zgleduje po besedilih institucije, ki jih le-ta objavlja na istem mestu v časopisu.¹²⁶

Izrazita poudarjenost vplivajske (naslovnik), opazna navzočnost izrazne (avtor) in zmanjšanost predstavitvene vloge (vsebina, predmetnost) so značilnosti propagandnih besedil.

SUMMARY

This study considers political propaganda writing printed in the partisan press, that is in illegal periodicals that appeared in army units in "occupied" and "liberated" territories between May 1941 and 5 September 1945.

The partisan press was one of the most important means of "recruiting and organizing people for the struggle against the occupier," "for the liberation and unification of all Slovenes" (quoted from the Liberation Front's program). This fact was well understood by the Communist Party of Slovenia (later one of the founding members of the Liberation Front); already before the war it had developed its own printing apparatus and at the outset of war had made it available to the liberation movement. Rich archival holdings reveal the exceptional diversity of these periodicals. Their contents were directed at the most varied public—from the general public to the army, youth, women, workers, peasants, party members and others. The first journalists were leaders in the liberation movement, but later they accepted uneducated correspondents who lacked technical and language training. The latter therefore took as their models writings authored by an institution. Such writing took up a good deal of space in the partisan newspapers.

The textological analysis is carried out from a communicative standpoint according to which each text is understood as a linguistically modelled part of an actual speech act in which the author sets the communicative relation with the addressee, determines the type of relation and type of text in light of the communication's purpose. The author's purpose in the text is apparent from the affective act (illocutive act), which the addressee must recognize in order to assimilate it accordingly. In the writings analyzed here the author wishes to prepare the addressee to carry out a particular action, i.e., to join the partisan movement and not its opponent.

The subject is therefore writings with a predominantly affective function. Different possibilities for influencing the reader are presented: 1) means that are a part of the outward shaping of the text (layout, different types of typeface, use of the upper case and optimal length), 2) thematic influence (on the basis of the theory of isotopic levels formed from lexemes with a collectively dominant semantic characteristic, a single central theme for all the texts is posited); 3) the influence of content structuring (in all cases the author explicitly

¹²⁵ Prim. M. Košir, n. d. v op. 1, 86.

¹²⁶ Prim. op. 67.

states his purpose in a thesis or appellation based on argument; this is a dual tactic: a) to establish a threatening situation, and then in the thesis to call upon the addressee to render aid; b) to cite successes, and then in the thesis to call upon the addressee for continued cooperation until the common goal is met); 4) the influence of linguistic means: a) most directly by means of performative verbs of commanding (*ukazovati* 'order', *pozivati* 'summon', *zapovedati* 'command'); b) imperatives, volitional expressions and elliptical sentences; c) indirectly by using linguistic means that express an attitude plainly favorable towards one's adherents and allies around the world (typical word combinations) and unfavorable towards the opponent (derogatory terms for foreign and domestic foes); d) other linguistic means (set phrases, Biblical language, euphemisms, metonymy, metaphor and figures of speech).

VODUŠKOVA POETIKA PESNIŠKE BESEDE

Božo Vodušek (1905–1978) je v tridesetih letih predstavil nominalni jezikovni stil kot sredstvo za objektivnejše izražanje realnosti. V vseh fazah njegove poezije, ekspresionistični, novostvarnostni in povojni, pa sta pridevniška in glagolska beseda tako močni prvini, da ne vodita v desubjektivizacijo te lirike, ampak dokazujeta izrazito subjektivno dojetje stvarnosti.

In the thirties Božo Vodušek (1905–1978) promoted nominal style as *the* linguistic means for a more objective expression of reality. However, in all phases of his poetic activity—expressionist, *Neue Sachlichkeit* and postwar—adjectives and verbs are very powerful elements of his poetry, so powerful that they do not lead to its desubjectivization but demonstrate a rather subjective perception of reality.

Božo Vodušek je leta 1933 objavil v zborniku Krog razpravo Za preureditev nazora o jeziku. To je bilo njegovo prvo izrazito jezikovnoteoretično razmišljanje in plod resnega študija evropskih jezikov in književnosti, ki se mu je z vso močjo posvetil takoj ob vstopu na Univerzo leta 1924.¹ Posebno mesto v tem okviru je dodelil maternemu jeziku; izrazne možnosti slovenščine so pomenile zanj izjemen izziv. O tem priča njegovo znanstveno delo, predvsem pa njegova poezija.

Nasploh je Vodušek videl v jeziku živo dogajanje, ki ga ni mogoče spraviti v večne sheme in pravila,² hkrati pa je vztrajno pritrjeval iskanju vedno novega izraza v poeziji.³ Prav omenjena razprava je za ta del zelo povedna, ker se med drugim loteva vprašanja o jeziku v besedni umetnosti. V prepričanju, da morajo biti pesniki in pisatelji tisti, ki gojijo »čut za dinamično silo in mnogoliko diferenciranost jezika«, je razvil svojo poetiko pesniškega jezika. Njeno najrazvidnejše načelo zadeva vlogo samostalnika in samostalniških struktur v pesmih, seveda glede na ostale besedne vrste, predvsem nasproti glagolu. To je načelo samostalniškosti (nominalnosti), ki ga je Vodušek utemeljil tako: Razvoj živih jezikov razodeva določeno zakonitost v razmerju med temeljnima izraznima prvinama jezika, glagolom in samostalnikom. Glagolski izrazni način je pogoj in osnova za nastanek samostalniškega stila, ki tako predstavlja razvitejšo stopnjo jezika. To se zgodi zato, ker sta glagol in samostalnik po Voduškovem prepričanju v pomenskem nasprotju; gre za nasprotje med kategorijama čustveno in razumsko v takem razmerju: verbum – subjektivno, nomen – objektivno. Glagol je nosilec čustvenega naboja, samostalnik pa razumskega. V taki smeri gre namreč razvoj mišljenja; od čustvenega k razumskemu sprejemanju sveta.

¹ Potem ko se je vpisal na romanistiko Filozofske fakultete v Ljubljani, je večino študijskih let prebil v tujini.

² V razpravi: »Jezik je produkt najrazličnejših socialnih, kulturnih, gospodarskih in individualnih psiholoških okoliščin, ne kak umeten plod razuma, ampak tako razuma kakor čustva, danih po določenih zgodovinskih okoliščinah.«

³ B. V o d u š e k, K problemu sodobnosti v naši literaturi, DiS 1931; isti, Misli o sodobni poeziji, Sd 1957.

Z druge, sinhrono plati pa je prevlada enega ali drugega stila odvisna od snovi, ki jo želimo ubesediti. S tega stališča se npr. filozofski jezik uresničuje s samostalniškim stilom, ker je predmet te vede bolj abstrakten. Nasprotno pa je jezik literature bolj glagolski. Sklepati moremo, da se zdi Vodušku poezija manj objektivna in manj abstraktna. Svoj delež pri tem ima njegov odnos do polpreteklih in sodobnih tokov v slovenski poeziji. Lirika moderne se mu kaže subjektivistična in vase zaprta. Ekspresionistična, ki ji je bil posebej naklonjen⁴, pa etično borbena, torej nasprotna subjektivizmu njene predhodnice in tako napredek za slovensko poezijo⁵. Subjektivnost, ki jo Vodušek napada, je novoromantična. Ta postavlja subjekt nasproti stvarnosti kot lep, popoln in sam v sebi nekonflikten. Subjektivnost ekspresionizma pa je uprta v stvarnost z vso svojo aktivnostjo in dinamiko. Je celo poudarjena, ker je intenzivnejša od novoromantične. Tako subjektivnost je Vodušek spejmal v svoji ekspresionistični fazi, ki je pri njem zajela dvajseta in začetek tridesetih let. Pozneje je postal njegov dojem subjekta drugačen: subjektivnost zatreti. Od srede tridesetih let do vojne se je približal literarnemu toku nove stvarnosti.

Če ta dejstva vstavimo v Voduškovo teorijo o glagolu in samostalniku, bi moral v pesmih prevladati samostalniški stil, glagolski pa bi se moral umikati. V poezijo naj bi vstopila objektivnost in nadomestila subjektivnosti. Ali je Vodušek v resnici zgradil svojo poezijo na nominalnosti in kakšno vlogo sta ob tem dobila glagol in pridevnik – o tem iz pesmi samih.

Opazovali bomo, kako se je s tega stališča spreminjal Voduškov pesniški jezik skozi štiri obdobja. Prvo zajema pesmi mladostne dobe, gimnazijskih let od 1921 do 1923. Po tem se je Vodušek popolnoma posvetil študiju, objavil le malo pesmi, bolj intenzivno pa začel pesniti šele po diplomi, z letom 1929. Takrat nastopi njegovo najbolj ustvarjalno obdobje in traja do izida zbirke *Odčarani svet* leta 1939. Ker je pesniško zelo raznoliko, ga je smiselno obravnavati v dveh stopnjah: od leta 1929 do leta 1933, ko izide razprava *Za preureditev nazora o jeziku*, teč od takrat do zbirke leta 1939. Pesniški premor med drugo vojno se izteče v zadnjo ustvarjalno fazo, ki jo je Vodušek zaključil leta 1956 s pesmijo *Odisejski motiv*.

Med vsemi pesmimi mladostnega obdobja je Vodušek uvrstil v zbirko edino *Netopirje* (1922).

Čudodelno pričakovanje je v nas, ko sinejo plahi večeri.

Zamolкло se lijo od nekod izgubljene pesmi mehov in piščali,

legajo modre sence v obraze. Rezki kriki bežečih živali preko kamnitih polj,
frfotanje splašenih ptic: vsak glas nas vznemiri.

Rosni vonj trave in divjih rož krvavi v tišino. Blazni pastirji

plešejo daleč ob ugašajočih ognjih. Dušeče razbeljena zarja

je vžgala skrivenčena naga drevesa. Zdaj pa zdaj veter zlokobno udarja

ob trhle duri. Tesnoba vzihteva. V grmovju tonejo netopirji.

⁴ Gl. op. 3.

⁵ Gl. op. 3. Opor do subjektivizma v književnosti je Vodušek izrazil tudi v oceni sodobne slovenske proze v članku *Vladimir Bartol, Al Araf*, LZ 1935.

Pesem je napisana v tipičnem ekspresionističnem jeziku.⁶ Pesnik je izbral tiste jezikovne možnosti, ki so jih sicer ekspresionisti vnesli v svojo poezijo kot nekaj drugačnega v primerjavi s poezijo njihovih predhodnikov in skladno z idejnostjo ekspresionistične umetnosti. Bistvena značilnost enega dela ekspresionistične poezije je namreč v tem, da stvarnost dematerializira, iz konkretnosti se premakne v abstraktnost. Predmetnost služi temu, da pesnik v njej gradi svoj duševni svet.⁷

Tako tudi v pesmi Netopirji. Nenavadna pokrajina in dogajanje v njej vzbujata nesproščenost, ki prerašča v bivanjsko ogroženost. Na eni strani jo tako določajo samostalniške besedne zveze: *čudodelno pričakovanje, plahi večeri, izgubljene pesmi mehov in piščali, modre sence, rezki kriki bežečih živali, kamnit(a) polj(a), frfotanje splašenih ptic; rosnj vonj trave in divjih rož, blazni pastirji, ugašajoči(h) ognji(h), dušeče razbeljena zarja, skrivenčena naga drevesa, trhle duri*. Medtem ko jedra teh sintagem merijo na realno pokrajino (večeri, pesmi, živali, sence, kriki, polja...), pa vzbujajo pozornost njihova določila, ki naredijo ta svet nenaraven in celo grozljiv. Natančneje: med samostalnikom in njegovimi določili nastane razmerje, ki izraža subjektivno dožemanje resničnosti, to je, da naravo oblikuje po svojih čustvih. V »čudodelnem«⁸ pričakovanju se zazdijo večeri »plahi«, sence »modre«, polja so »kamnita«, pastirji »blazni«, zarja postane »dušeče razbeljena«, drevesa pa »skrivenčena«⁹ in »naga«¹⁰ itn. V teh primerih ne moremo zanikati pomena pridevnika. Ta je pogosto izglagolski, deležnik: *izgubljen, splašen, razbeljen, bežeč, ugašajoč, skrivenčen*.

V pesmi Netopirji pa je Vodušek uporabil tudi glagole. Tisti, ki jih je izbral, že sami na sebi kažejo odnos subjekt–stvarnost in sodoločajo občutje pesmi. Vsi so tipično ekspresionistični:¹¹ *siniti (sinejo plahi večeri), liti se (se lijo l...l pesmi), legati (legajo l...l sence), krvaveti (vonj l...l krvavi v tišino), vžgati (zarja je vžgala), udarjati (veter udarja), vzihtevati (tesnoba vzihteva), toniti (tonejo netopirji)*. *Krvaveti* je glagol, značilen v ekspresionistični poeziji zaradi svoje reference (kri) ter zato, ker je rabljen v nenavadni predložni zvezi s samostalnikom (*v tišino*). *Vzihtevati* je tvorjenka s predpono (*vz-ihtevati*) ter hkrati v nedovršni obliki. Glagola *vžgati* in *udarjati* (ob *krvaveti*) vneseta v tesnobno mirno okolje gibanje in tvorita krepko nasprotje z ostalimi glagoli oz. z dogajanjem sploh, kar je spet ekspresionistično.

Ekspresionistična je v pesmi tudi verbalna epitetoneza. V dveh primerih nosi posebno težo: *zlokobno (udarja)* in *zamolklo (se lijo)*. Na mestu največje napetosti protislovnega subjekta¹² je glagol izpuščen: *Rezki kriki bežečih živali / preko kamnitih polj, frfotanje splašenih ptic*. Nastalo brezvezniško zaporedje samostalniških besednih zvez ustvari zgoščen besedni izraz, ustrezen občutju.

Vse te značilnosti je najti tudi v Voduškovih pesmih prvega obdobja, ki niso bile sprejete v zbirko. Taki sta npr. *Vihar* in *Sen*, obe iz leta 1922, pa tudi pesem *Smrt* iz istega leta, ki sploh nikjer ni bila objavljena. Težko bi bilo določiti, ali je Vodušek

⁶ F. Zadravec, O stilu ekspresionistične lirike, JIS 1977/78, in isti, Slovenska ekspresionistična literatura, v: Obdobja 5, 1984.

⁷ O problemu subjekt–stvarnost v ekspresionizmu, op. 5.

⁸ O ekspresionističnem glagolu, prav tam.

⁹ B. Paternu, Problemi ekspresionizma kot orientacijskega modela, v: Obdobja 5.

dal prednost samostalniku, glagolu ali pridevniku. Dejstvo je, da je jezik v teh pesmih ekspresionistično afektiven. Take so samostalniške besedne zveze, ki so zapleteno zgrajene in ustvarjajo čustven naboj z razmerjem med samostalniškim jedrom in njegovim določilom. Nič manj ni afektiven glagol. Z ekspresionističnega idejnega stališča ima celo pomembno izrazno moč in vlogo.

Pregled drugega obdobja v razvoju Voduškovne poezije začenjam s pesmijo Banalni križev pot. Izšla je l. 1930, nato je bila nespremenjena sprejeta v zbirko leta 1939.

Sobe, poceni hotelske sobe z obledelo slikarijo, kjer ubi-
jamo svojo izmučeno mladost,
vonj po postanih jedeh, po prašnih kotih, vonj po ženski,
po izrabljenem ženskem telesu, z vtisi nešteti prstov,
nešteti sramotnih poljubov,
brezbrižna veselost in vsakdanje indiferentno govorjenje,
da prihajajo solze: jeza, razočaranje in obupna bolečina.
...

Pesem izraža ekspresionistično razmerje do realnosti, toda ne več v smislu poduhovljanja. Predmetnost tu ni več simbol subjektivega problema, ampak je zunaj njegove psihe kot izvor tega problema. Beseda tu ne ustari neke »nove jezikovne resničnosti«, ampak poimenuje izsek resničnosti, ki jo subjekt živi. To vlogo prevzemajo nase samostalniške zveze: *poceni hotelske sobe z obledelo slikarijo; izmučen(a) mladost; vonj po postanih jedeh, po prašnih kotih; vonj po ženski, po izrabljenem ženskem telesu z vtisi nešteti prstov, nešteti sramotnih poljubov; brezbrižna veselost; vsakdanje indiferentno govorjenje; obupna bolečina*. Samostalniška jedra kažejo na konkretno realnost (*sobe, slikarije, vonj, jedi; veselost...*), njihovi prilastki tudi (*obledel, postan, hotelski...*). Dobra tretjina je deležnikov: *obledel, izmučen, postan, izrabljen (nešet)*. Prav ti, podprti z deležnostnimi pridevniki (*prašen, sramoten, obupen*), nosijo v pesmi temeljni odnos med subjektom in stvarnostjo. Subjektivna moč doživljanja ni več potrebna zato, da bi bile sobe »hotelske«, »poceni« in z »obledelo« slikarijo. Prav tako ne, da bi opazili »postane« jedi in njihov vonj ali da bi šele preko nje mogli opredeliti vsakdanja človekova čustva, kot so »brezbrižna« veselost, »jeza, razočaranje in obupna bolečina«. Potrebno je le natančno opazovanje. V pesmi Banalni križev pot gre za opis okolja in reakcij subjekta na to okolje. Oboje je ekspresionistično: mestno okolje, oz. detajli, ki ponazarjajo bedo mestne civilizacije,¹⁰ in subjektov notranji odpor do takega nizkotnega življenja. Tak ekspresionizem je bolj realističnega tipa v primerjavi s tistim iz prvega obdobja, npr. iz pesmi Netopirji. Premik kažejo torej spet samostalniške zveze. Katica je pravzaprav en sam niz besednih zvez te vrste. Njihovo kopičenje pomeni eliptičnost in spominja na ideal t. i. »novega jezika« pri nemškem ekspresionistu Gottfriedu Bennu, ki je zapisal: »proč z vsemi glagoli. Nametati vse okrog substantiva, postaviti stolpe iz samostalni-

¹⁰ Motiv sodobnega industrijskega mesta je prišel tudi v slovensko poezijo; gl. F. Zadavec, Slovenska ekspresionistična literatura, v: Obdobja 5, 1984.

kov.«¹¹ Ne glede na to, ali se je Vodušek v času, ko je nastala pesem Banalni križev pot, že zgledoval pri Bennu ali ne,¹² je pesem ustrezna uresničitev načela samostalnosti in z njo povezanega izpusta osebne glagolske oblike. Tragičnost subjektovnega življenjskega položaja je tako le še nazornejša.

Okoli leta 1930 je Vodušek napisal še nekaj pesmi, v katerih ravna s samostalnikom oz. glagolom podobno kot pravkar opisano. Npr. v pesmi Slike, ki je v celoti zgrajena s samostalniškimi zvezami, glagol pa je skoraj popolnoma izpuščen. Vendar pa je v pesmi Banalni križev pot le postavljen glagol: *ubijati*. V prvoosebni obliki in v metaforični vlogi (*ubijamo svojo mladost*) izraža ekspresionistično poteptano človekovo dostojanstvo.

V istem času je ponekod kopicil glagole. Taka je pesem Upor (1931) iz cikla treh pesmi o umetnosti.

...
O samozavestna boginja v daljnem nebu,

koder ti ne more sneti lažne krone,
zapeljivi glas, ki ga ne morem ubiti,
ne morem prelisčiti, ne morem se mu ubraniti,
jaz te izzivam, jaz te kolnem, jaz ti grozim!

Prisotnost subjekta in njegov odpor sta tako močna, da ju je bilo mogoče najučinkoviteje izraziti s prvoosebno glagolsko obliko, s tremi stopnjujočimi glagoli, še poudarjenimi s trikrat izraženim prvoosebni zaimkom. Vsi trije (*izzivam, kolnem, grozim*) tvorijo svojevrsten paralelizem s trikrat zapored ponovljenim glagolom nemoči (*ne morem ubiti, ne morem prelisčiti, ne morem se ubraniti*). To je nasprotje, ki dodatno usmerja pozornost k subjektu, k njegovemu intenzivnemu doživljanju.¹³ Stopnja afektivnosti je visoka spričo močnega notranjega, tipično ekspresionističnega konflikta subjekta. Subjektov odnos do umetnosti prav tako afektivno sporočata samostalniški zvezi: *lažna krona, zapeljivi glas*. Samostalniški jedri sta sicer tropa, pomembna pa sta epiteta: *lažen, zapeljiv*; v njiju je izražen temeljni pogled na umetnost.

Intenzivnost ekspresionističnega subjekta je narekovala odnos stvarnosti tudi v pesmi Drevesa (1931). Oglejmo si iz nje »petvrstičnico«, ki je v bistvu vsa ena zapleteno zgrajena samostalniška zveza:

Drevesa, simboli čistosti, nepokvarjenosti
mojemu divjemu, zbezanemu stremljenju,
drevesa, sladke podobe svetlobne prežarjenosti,
vsa predana brstečemu življenju,
o, vi sveti stebri, polni neskončne podarjenosti.

¹¹ Hugo Friedrich, *Struktura moderna lirike*, 1972, str. 174.

¹² Benn naj bi bil vplival na Voduška šele okoli leta 1950; gl. J. Kos, *Primerjalna zgodovina slovenske literature*, 1988, str. 245.

¹³ O intenzivnosti kot eni bistvenih značilnosti ekspresionistične lirike gl. v op. 9 navedeno razpravo.

Realnost – drevesa – je preslikava subjektivnih burnih notranjih občutij, izraženih z zapletenimi samostalniškimi zvezami: *simboli čistosti, nepokvarjenosti; mojemu divjemu, zbeganemu stremljenju; sladke podobe svetlobne prežarjenosti; svetli stebri, polni neskončne podarjenosti*. Jedra zvez oz. njih določila so abstraktni samostalniki, za tisti čas neologizmi s pripono *-ost* (*čistost, nepokvarjenost, prežarjenost, podarjenost*) ali izglagolske samostalniške besede (*stremljenje*); izglagolske pridevniške besede, deležniki (*zbegan*) ali izsamostalniške pridevniške besede (*svetloben*) pa tem samostalnikom bodisi večajo abstraktnost bodisi jih metaforično ali na afektivni osnovi preoblikujejo. Pogost je tudi deležnik, ki uvaja polstavčni prilastek. Teh je veliko v pesmi (že v navedku dva: *vsa predana brstečemu življenju, polni neskončne podarjenosti*). Deležnik povsem prevlada v eni naslednji kitici.

Drevesa, jaz vas ljubim pod gorečo zarjo stoječa,
temna, obupno viseča v težkem oblaku,
drevesa, jaz vas ljubim naga, se kriveča,
izmučena, hlepeča v dušecem zraku.

V subjektivni viziji je predmetnost preoblikovana čisto distorzično.¹⁴ Drevesa niso običajna, ampak jih vidi subjekt taka: *pod gorečo zarjo stoječa, temna, obupno viseča v težkem oblaku; naga, se kriveča, izmučena, hlepeča v dušecem zraku*. Torej mrgoli participov (*gorečo, stoječa, viseča, kriveča se, hlepeča, dušecem, izmučena*), tudi sicer pogostih v pesmih tega odbobja (npr. v pesmi *Mesto v noči*, 1930). Z njih rabo je pesnik umaknil iz pesmi glagolsko dejanje, povedano z osebno glagolsko obliko. Dejanje je zaustavil, ga ukleščil znotraj prilastka. Glagolsko frazo je pretvoril v prilastkovno s pretvorbo osebne glagolske oblike v neosebno deležniško.

Pregled drugega obdobja Voduškove lirike sklenimo z naslednjimi ugotovitvami: Jezik je še vedno ekspresionističen, čeprav v nekaterih pesmih že realističen in izmikajoč se abstraktnemu ekspresionizmu. Samostalnik še vedno nastopa v samostalniških zvezah skupaj s prilastkom, ki je največkrat deležnik. Glagolska fraza se marsikje umika (z elipso glagola in z deležniškimi polstavki). Ponemudno prav osebna glagolska oblika izraža še vedno močno ekspresionistično subjektivnost.

V tretji fazi (1933–1939) je Vodušek popolnoma opustil pesnjenje v prostem verzu. Nastala je vrsta balad in predvsem sonetov. Že to opozarja, da je prišlo v njegovi poeziji do sprememb;¹⁵ med njimi do bistvene: v razmerju subjekta do predmetnosti. Predmet ni več simbol subjektive duševnosti,¹⁶ zato jezik ne poimenuje predmetnosti, preoblikovane po subjektivnih notranjih občutjih in psihičnih doživetjih. V upesnjevanju sveta gre pesniku za določeno mero objektivnosti. Obrat je bil v tridesetih letih očiten in so o njem že takrat pisali literarni kritiki.¹⁷

¹⁴ O distorzični podobi sveta kot tipično ekspresionistični gl. B. Paternu, n. d.

¹⁵ O pomenu soneta pri Vodušku je pisal Branko Rudolf v spisu *Moderna umetnost in Vodušek*, Modra ptica 1940/41.

¹⁶ O razmerju subjekt-stvarnost v novi stvarnosti gl. J. Kos, *Pregled slovenskega slovstva*, 1983, str. 315.

¹⁷ B. Fatur, *O sodobni slovenski liriki*, Sd 1936.

Šlo je za pojav nove stvarnosti. Njeni predstavniki naj bi se precej razlikovali od svojih predhodnikov ekspresionistov; poudarili so, da tudi v jeziku. Kakšen je torej jezik, s katerim so pesniki izrazili novo razumevanje subjektivnosti in stvarnosti? Kaj se zgodi z glagolom, samostalnikom in pridevnikom?

Vodušek je v tem obdobju kar nekajkrat upesnil svoj odnos do poezije in do umetnika poeta. Zelo odkrito je to storil v pesmi *Rože in plevel*. Sonet je bil objavljen v *Modri ptici*, v letniku 1935–1936. Z danes znanim naslovom in hkrati močno preurejen je prišel tudi v *Odčarani svet*. Stališče subjekta do izbrane teme je ironično. Tako vsaj kažejo izbrane metafore: poeti postanejo »trop« (*Premalo za poete je vrtov, / da ne bi se ob vsakem čaru vnel / cel trop...*) in »tatovi obrabljenih devištev« (*Čudeč se strastni vnemi teh tatov / obrablejnih devištev...*), ki se borijo za pesniško slavo, po pesnikovem mnenju v resnici »dvomljiv naslov«. Sebe vidi čisto drugače; ne privlačijo ga čari rož, ampak plevel:

Saj kdor, kot jaz, je umazan in surov,
se v gumbnico mu kot nalašč pritika
kosmat, smrdeč, bodičast in strupen;

še neobžrt od oslov in od psov
še neovohan, bolj in bolj me mika,
čimbolj opraskan sem in opečen.

Če je »plevel« metafora za izbrani predmet, ki ga želi opevati v svojih pesmih, potem ga očitno noče olepševati, ampak ga označuje z nizom ustreznih epitetov: *kosmat, smrdeč, bodičast, strupen; neobžrt od oslov, neovohan od psov*. Sebe ocenjuje s podobnimi pridevki: *umazan in surov*. Pridevniške besede so po izvoru, kot že tolikokrat poprej, izglagolske (*smrdeč, umazan...*), nekatere pa tudi izsamostalniške (*bodičast, strupen*). Glagol je neznatno zastopan. Glagolsko zvezo namreč tvori dvakrat glagol *biti* z dopolnilom – že opisanimi pridevniki oz. pridevniškimi besednimi zvezami (*umazan in surov, opraskan in opečen*); pozornost povlečejo nase pridevniki. Drugi glagol je *mikati*, ki – podobno kakor tretji, *pritikati* – dobi svoj (povedkov) prilastek v obliki dveh deležniških polstavkov (*še neobžrt od oslov in od psov / še neovohan, bolj in bolj me mika*). Ta dva sta od samega glagola povednejša z obema sestavnima deloma: deležniškim (*neobžrt, neovohan*), in samostalniškim (*od oslov, od psov*). Poezijo povezujeta s predmetnostjo, ki po tradicionalnem mišljenju ni nekaj lepega, umetniškega. Je celo zelo »nizka«, vendar prav zato pesnika toliko bolj privlači. Subjekt predstavi umetništvo z izrazi iz čisto konkretnega realnega sveta. Ne želi ga poabstraktniti, ampak nasprotno, čim bolj približati že skoraj banalni stvarnosti. V tej vlogi so samostalniki, še odločneje pridevniki. Predvsem z njimi je pesnik najbolj plastično ponazoril svoje razumevanje poezije kot dela stvarnosti, ki jo živi. Nasploh je mogoče trditi, da je pridevnik močna prvina v Voduškovi poeziji tega časa, saj se nenehno pojavlja v vseh sonetih na izpostavljenih mestih.

Idejna osnova celega obdobja Voduškove nove stvarnosti je ateizem.¹⁸ Položaj zunaj kakršne koli transcendence upesnjuje pesem *Prebujenje v praznoti* (1935).

¹⁸ J. Kos, *Voduškov pesniški razvoj*, v: B. Vodušek, *Pesmi*, 1980 (Kondor, 185).

Hrepenečega po lepem uroku,
po sladki zamaknjenosti očesa,
so ga obstopili v srepem loku
kače, kamni, ptiči in drevesa.

Subjekt ni poimenovan naravnost, ampak s polstavčnim povedkovim prilastkom (*Hrepenečega po lepem uroku, / po sladki zamaknjenosti očesa*) in z osebnim zaimkom. Polstavek tvorita deležnik (*hrepenečega*) in dolga samostalniška (predložna) zveza (*po lepem uroku, po sladki zamaknjenosti očesa*). Bistvo subjekta razkrivata oba ta sestavnika, deležnik s svojo referenco (*hrepeneči*) in sintagmi, na kateri se ta nanaša. Jedri sintagem (*urok, zamaknjenost*) pričata o nerealnem, idealističnem, prav tako pridevnika (*lep, sladka*): hrepenenje po nerealnem je hrepenenje po nečem čudovitem. Tako je grajena subjektova stvarnost. Tej stvarnosti nasproti pa stojijo »kače, kamni, ptiči in drevesa«, razvrščeni v »srepem loku«. Pridevnik (*srep*) kaže, da predmetnost subjekt, katerega obkroža, hkrati ogroža. Ogroža njegovo hrepenenje. Subjektova vizija se v naslednjih kiticah uresniči takole:

Naenkrat preseka popkovino
meč, zbuženemu dotik praznote
vname kožo z žgočo bolečino

in oči zgroze se od slepote
pred udirajočo se temino;
zakriči v neskončnosti samote.

Ko privid mine, se subjektu zgodi »dotik praznote«. Samostalniška zveza izraža pravo, nesanjsko resničnost. Abstraktnost te resničnosti je dosežena z razmerjem med jedrom zveze in roditeljskim samostalnikom v vlogi določila (*praznote*), ki je metaforičen. Enako tudi »udirajoča se temina« in »žgoča bolečina«. Določili sta tu deležnika. Samostalniki (*temina, praznota*) so verjetno vzeti iz ekspresionistične faze; na to kažejo končnice, ki so bile zelo tvorne pri ekspresionistih. Z njimi so večali stopnjo abstraktnosti v poeziji. Enako vlogo imajo v pesmi Prebujenje v praznoti. Realnost, v katero se subjekt zbudi, je ustvarilo njegovo čustveno videnje stvarnosti. Afektivnost krepijo še glagoli: *zgroziti (oči zgroze se)*, *zakričati (zakriči v neskončnosti samote)*. Slednji ustvarja abstraktnost z neobičajno predložno zvezo, katere ob predložni del (*neskončnost samote*) tvorita abstraktno samostalniško jedro in roditeljski samostalniški prilastek, ki abstraktnost še poveča. Take sintagme so bile pogoste v ekspresionizmu.

Pesem Prebujenje v praznoti dokazuje, da so v tridesetih letih nastajale Vodušku samostalniške besedne zveze, ki so z razmerjem med določilom in jedrom (samostalnikom in pridevniško besedo ali med dvema samostalnikoma) ustvarjale abstrakten pesniški svet, plod subjektive vizije. Določila so bila pogosto deležniki. Glagol je poudarjal čustvenost pesmi.

Značilnosti Voduškovskega pesniškega jezika v tridesetih letih so naslednje: Spet je v ospredju samostalniška zveza, torej samostalnik, obdan s pridevniki. To je še

izročilo Voduškove prve in druge pesniške faze. Zveze so v nekaterih primerih celo nosilke poabstraktnjene pesniške stvarnosti, prav kot v ekspresionizmu. Prevladujejo pa seveda take, ki merijo na konkretno stvarnost, tudi in predvsem v primerih, ko pesnik upesnjuje teme kot umetnost, bog ipd. Posebno močna je pridevniška beseda. Spet je to največkrat deležnik. Atributivno vlogo pa pogosto opravljajo polstavčni prilastki. Očitno je samostalniška beseda v večini primerov sama na sebi premalo povedna, in jo je zato pesnik moral razširiti. Polstavek uvaja deležnik, neosebna glagolska oblika torej, ki nastane iz osebne. Polstavek je v resnici pretvorba ene oblike v drugo; stavka v polstavek, daljšega izraznega načina v krajšega, zgoščenejšega. Bistveno je, da po tej pretvorbi ostane oseba neizražena.

Iz povojnega obdobja je znanih vsega skupaj osem pesmi. Nastale so v daljših presledkih od leta 1947 do leta 1956. Po tem letu Vodušek ni več objavljaval pesniških besedil. Takrat je imel za sabo dve različni, zelo ustvarjalni pesniški obdobji. Vsako mu je dalo svojevrstne izkušnje s pesniškim jezikom; ekspresionizem s čustveno bogatim, polnim skrajnosti tako v zvezi z glagolom kot tudi pridevnikom in samostalnikom, nova stvarnost pa tudi z realnim, konkretnim jezikom. Zadnja skupina pesmi se razlikuje od prvih in od drugih. Subjekt sprejme svet kot neogibno danost;¹⁹ ne more ga spreminjati, se mu upirati ali ga ironično odklanjati.

Pesem Bleščeca tihota visokega dne (1955) upesnjuje eksistencialni položaj subjekta z metaforičnim poimenovanjem: »popotnik, ki skoz samoto gre«. Ta sintagma spominja na ekspresionistično videnje subjekta v svetu: subjekt naj bi bil večni iskalec, popotnik.²⁰ Tudi značaj tega popotnika (*ki skoz samoto gre*) se ne razlikuje bistveno od ekspresionističnega, ki je begal po nenavadnih, duhovnih pokrajinah.²¹ Vendar je subjekt tukaj le drugačen; njegov cilj je točno poznan, spoznan in dokončen:

...
 Že zdavnaj
 ni igre, krog sanj je razbit,
 gluha je ženit
 in kot zver preži;
 dušeči, razbeljeni svinec
 razlit
 je čez brezna teme
 in morja krvi.

Samo, ker mora,
 zdaj, suženj poti,
 oslepljen gre skoz dan,
 obsojen, da da
 srce, ki v njem golo,
 umrjoče drhti
 v spravno daritev
 pošastim iz dna.

¹⁹ M. Vasič, *Eksistencializem in literatura*, 1984 (Literarni leksikon, 24), str. 85.

²⁰ O ekspresionističnem človeku popotniku in iskalcu gl. F. Zadržavec, *Pot skozi noč*, 1966.

²¹ Prav tam.

Besedno ureditev pesmi, glagol, samostalnik in pridevnik, opazujemo s stališča njene ideje, t.j. eksistencialne praznine. Pogosta je glagolska zveza z glagolom *biti*. Dopolnjuje ga: polnopomenskega samostalnik *igra* (zanikano *ni igre*), pomožniškega pa pridevniška povedkova določila (*razbit, gluhi, razlit* – v dveh primerih torej izglagolska pridevnika). Poveden je glagol *morati*, ker priča o temeljnem položaju subjekta, to je, da nima izbirne možnosti.²² Glagol je izraziti še na dveh mestih: zenit okrog subjekta je kot zver, ki »preži«. Skoraj kozmičen prastrah, ki se ob tem poraja, izraža glagol *drhteti* (»srce /.../ drhti«). Obakrat je afektivnost nedvomna. Ogroženost subjekta izražajo tudi samostalniške zveze: *dušeči, razbeljeni svinec; brezna teme; morja krvi; pošasti iz dna*. Prilastka iz prve navedene zveze (*dušeči, razbeljeni*) sta znana iz Voduškovih pesmi prvega obdobja.²³ Ostale samostalniške zveze so večinoma zgrajene iz dveh samostalnikov (*brezna teme, morja krvi; krog sanj, suženj poti, pošasti iz dna*). Oba samostalnika sta vsakokrat konkretna, njuno razmerje pa ustvarja abstraktnost, irealnost. Take samostalniške zveze so rabili že ekspresionisti, tudi Vodušek v tej svoji pesniški fazi. Subjekt v pesmi Bleščeča tihota visokega dne označujeta dva deležnika: *oslepljen, obsojen*. Z dvema pridevniškima besedama je označeno tudi njegovo srce, kar posredno opredeli njega samega: *golo, umrjoče* (»srce; /.../ golo, umrjoče«).

Vse kaže, da se je Vodušek v izteku svoje pesniške poti vračal k jezikovnemu stilu iz prvega obdobja. Samostalniške besedne zveze kažejo visoko stopnjo abstraktnosti. Glagol ni pogost. Tam, kjer je postavljen, pa izraža afektivnost.

Taka je videti raba samostalnika, pridevnika in glagola v Voduškovih pesmih s stališča odnosa subjekt–stvarnost.

V spisih se je Vodušek načeloma zavzemal za samostalniški stil, ki zgodovinsko ustreza razvitejši stopnji jezika. Tak stil mu pomeni objektivnejše izražanje, torej tudi objektivnejši odnos do realnosti. Je tak stil tudi možnost v poeziji?

O glagolskem stilu je Vodušek trdil, da izvira iz čustvenega odnosa do realnosti in da le-tega glagol ne more objektivno poimenovati, ker je pač subjektivno izrazno sredstvo. Raba glagola oz. osebne glagolske oblike v njegovih pesmih potrjuje to postavko. Predvsem gre za ekspresionistično fazo in vse pesmi v opusu, kjer glagol (ali njegov izpust) krepi čustvenost.

Dejstvo pa je, da samostalnik pri Vodušku le redko opravlja stavčno vlogo sam. Samostalniškost se pri njem uresničuje s samostalniškimi zvezami. Jedro, ki je seveda samostalnik, obdajajo določila. Ta so največkrat izglagolske pridevniške besede (deležniki), velikokrat pa tudi polstavčni prilastki (ki jih spet uvaja deležniška oblika glagola). Obe možnosti odvzemata samostalniškemu jedru objektivnost. V vsakem primeru se pomen samostalnika spremeni. Ta sprememba kaže prisotnost subjekta, ki realnost, objektivno poimenovano s samostalnikom, prireja svojemu gledanju nanjo. Samostalniški stil torej ne služi večji objektivnosti, ampak ravno nasprotno – poabstraktnjenju ali bolj čustvenemu izražanju stvarnosti. Pri Božu Vodušku je to res v ekspresionistični fazi (ki zajema prvo in drugo ustvarjalno obdobje), v nekaterih pesmih iz sicer novostvarnostne faze in v večji meri spet v pesmih zadnjega obdobja.

²² Prim. o pesmi Bleščeča tihota visokega dne v: J. Kos, Pregled slovenskega slovstva, str. 344.

²³ Gl. pesem Netopirji.

ZUSAMMENFASSUNG

In den dreißiger Jahren präsentierte Božo Vodušek (1905–1978) den Nominalstil als Mittel zur sachlicheren Darstellung der Realität. In allen Phasen seines dichterischen Schaffens jedoch – der expressionistischen, der Neuen Sachlichkeit und der Phase der Nachkriegszeit – bleiben das Adjektiv und das Verb so bedeutend tragende Elemente, daß sie nicht zur De-Subjektivierung seiner Lyrik führen, sondern eine ausgesprochen subjektive Perzeption der Realität zum Ausdruck bringen.

[Faint, illegible text, likely bleed-through or a second, very light version of the summary.]

[Faint, illegible text, likely bleed-through or a second, very light version of the summary.]

REFLEKSIJE

[Faint, illegible text, likely bleed-through or a second, very light version of the summary.]

[Faint, illegible text, likely bleed-through or a second, very light version of the summary.]

[Faint, illegible text at the bottom of the page.]

ZVEZE DVEH ZAPORNIKOV V SLOVENŠČINI IN ANGLEŠČINI

Na osnovi 444 širokofiltrskih sonogramov 69 slovenskih in 39 angleških besed, oziroma zvez dveh besed, ki jih govorijo 3 slovenski in 3 angleški izgovarjalci, preučujemo zveze dveh zapornikov na začetku, na koncu in sredi besede ter ob stiku dveh besed, in sicer tiste parametre, kjer pričakujemo največje razlike med obema jezika: kaj je relevantna razlika med tako imenovanimi nezvenečimi in zvenečimi zaporniki v slovenščini in v angleščini, kako je z odporo prvega zapornika in z njegovim prilikovanjem po zvenečnosti v zvezi dveh zapornikov v slovenščini.*

On the basis of 69 Slovene and 39 English words and sequences of two words, as spoken by 3 Slovene and 3 English speakers, 444 wideband sonagrams were made to study two-member sequences of plosives in initial, medial and final position and at word junctures. Those parameters were studied where the biggest differences between the two languages were expected, i.e. the relevant differences between the so-called voiceless and voiced plosives in Slovene and English, the release of the first plosive and its expected voice assimilation in Slovene.

SPLOŠNI UVOD

Z angleškimi zaporniki se je eksperimentalnofonetično ukvarjalo veliko raziskovalcev, s slovenskimi Bezljaj, vendar z drugih stališč kot avtorica te razprave (nekaj literature navajam na koncu razprave). Tu bo poudarek predvsem na slovenskih zapornikih in na iz tega izvirajočih razlikah med slovenskimi in angleškimi. Preučevati nameravam predvsem dva parametra zapornikov, kjer se slovenski in angleški močno razlikujejo: odpora prvega v zvezi dveh zapornikov in njuno morebitno prilikovanje po zvenečnosti. Dotikam se tudi drugih vidikov, npr. v zvezi z odporo tudi pridiha, tj. dolžine odpore v obeh jezikih. Zavestno puščam povsem ob strani statistično obdelavo dolžine zapore slovenskih in angleških zapornikov, morebitne soodvisnosti med dolžino in zvenečnostjo, med dolžino in mestom izgovora, med dolžino in lego zapornika v besedi, čeprav sem v vseh primerih merila tudi dolžino zapore. Za primerjave te vrste je moje gradivo manj primerno, ker s tega vidika ni dovolj enorodno. Pri zapori me ne zanima dolžina kot taka, pač pa, ali je zveneča ali nezveneča oz. kolikšen del je zveneč oz. nezveneč.

Do zaporedja dveh zapornikov pride lahko v besedi v istem zlogu, na zlogovni meji, v istem morfemu ali pa na meji dveh morfemov ali dveh besed.

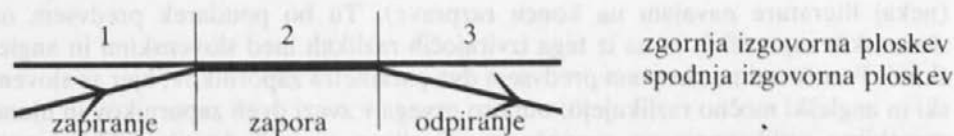
Zvezo dveh zapornikov preučujem v začetnih zaporniških sklopih samo slovenskih, ker v angleščini takih sklopov ni; nadalje v končnih in srednjih sklopih obeh jezikov, kjer pa je angleško gradivo zelo nepopolno, ker so v angleščini te stvari že znane. Zgledi zveze dveh zapornikov ob stiku dveh besed so isti v obeh jezikih (v gradivu so vse možne kombinacije v obeh jezikih).

* Meritve za vse primere vsebuje Delovno poročilo DP-5819 v Institutu Jožef Stefan, Ljubljana, 1990.

Gradivo govorijo trije moški slovenski izgovarjalci, Ju(nkar), Ka(loper) in Pi(kelj), in trije angleški, Ba(II), No(lan) in Ny(e). Vsem je bilo rečeno, naj besede vežejo. Dva slovenska izgovarjalca sta poklicna govorca na radiu in televiziji, tretji pa je absolvent slovenistike na Pedagoški akademiji v Ljubljani; so fonetično izobraženi in govorijo knjižno slovenščino, kot se govori v Ljubljani. Angleški izgovarjalci so rojeni Angleži in govorijo standardno angleščino, kot se govori v Angliji: dva sta bila med snemanjem lektorja angleščine v Celovcu, eden pa profesor fonetike v Cambridgeu. Slovenski del gradiva je bil posnet v studiih RTV Ljubljana, angleški pa v gluhi sobi univerz v Celovcu in Cambridgeu. Od vseh posnetkov sem napravila širokofiltrske sonagrame na Pedagoški akademiji v Ljubljani. Večino gradiva izgovarja vsak izgovarjalec enkrat, navadno v sobesedilu; kjer ga izgovarja dvakrat, drugič po navadi osamljeno, je to razvidno iz gradiva.

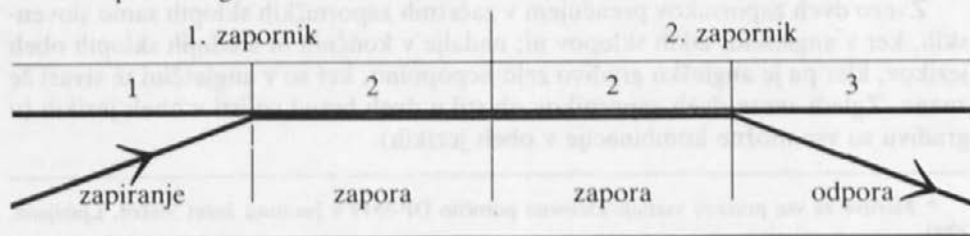
Zaradi svojega načina izgovora so zaporniki soglasniška skupina zase. V izgovoru zapornika ločimo, kot znano, tri faze: 1) ko tvorimo zaporo (aktivni izgovorni organ približamo pasivnemu); 2) ko zaporo držimo; 3) ko zaporo odpravimo (odmaknemo aktivni izgovorni organ od pasivnega). Izraz odpora (eksplozija) mi pomeni čas, ko nastopi odprava zapore + drgnjenje (frikcija) + pridih (aspiracija). Pri angleških nezvnečenih naglašanih zapornikih pridih pričakujemo pred samoglasnikom, pri slovenskih ne. V takih primerih je torej pričakovati daljšo odporo v angleščini kot v slovenščini.

Grafično:

Zapornika imata lahko isto izgovorno mesto (sta istoorganska) ali pa ne. Istoorgansko zaporedje dveh zapornikov v slovenščini in angleščini nastane lahko le na meji dveh morfemov. Pri tem zaporedju lahko nastanejo »nepopolni zaporniki«. Zaradi spoja obeh zapornikov z istim mestom izgovora pri prvem odpade 3. faza in zato pri drugem ni potrebna 1. faza, tako da pride do podaljšane 2. faze prvega zapornika.

Grafični prikaz tega:

Medtem ko je v angleščini povsem običajno, da – ne glede na mesto izgovora – odpora prvega zapornika izostane, v slovenščini lahko pride do izostanka odpore – kot nam bo pokazalo naše gradivo – le pri istoorganskih zvezah dveh zapornikov (gl. tudi Škrabec, 28–29, in Toporišič, 84). Drugi zapornik pred samoglasnikom ali pa na koncu besede ima normalno odporo v obeh jezikih, zato o tem ne bomo razpravljali.

Pravilo, da si lahko sledita le dva zvenečnostno enaka zapornika (to se pravi oba morata biti ali zveneča ali nezveneča), velja samo za slovenščino, ne tudi za angleščino. Tudi ni v angleščini nevtralizacije končnega (zvenečega) zapornika v nezvenečega.

Ta končni zapornik pišemo v slovenščini glede na njegov izvor na dva načina: ali s črko za zveneče ali nezveneče nezvočnike, ker je naš pravopis v tem pogledu morfofonemski, ne fonetični: *hud* zaradi *huda*, in *sit* zaradi *sita*, čeprav naj bi se v končni legi oba enako izgovarjala. Prvi je o tem znanstveno razpravljaval Škrabec in zadnji v najnovejšem času Toporišič (Škrabec 27, Toporišič npr. 81). Zanima nas, ali res pride do nevtralizacije končnega zapornika in kako se pričakovano prilikovanje po zvenečnosti v slovenščini dejansko uresničuje. V gradivu uporabljamo izraz morfofonemski, pisano //p*/, //t*/, //k*/ (Lass, 55–58), kar pomeni tiste zaporniške (morfo)foneme, ki se na koncu besede pred premorem izgovarjajo [p], [t], [k], v pregibnih oblikah pa se premenjujejo z ustreznimi zvenečimi glasovi [b], [d], [g], in se torej ločijo od fonemov /p/, /t/, /k/, ki so nezveneči, in od fonemov /b/, /d/, /g/, ki so zveneči.

SLOVENSKE ZVEZE DVEH ZAPORNIKOV

Zaporniški sklopi v isti besedi

V slovenščini imamo lahko zvezo dveh zapornikov, zvenečih in nezvenečih, tudi na začetku besede (sonagrami 54, 56, 57, 184, 185). V vseh teh besedah gradiva je sklop istomorfemski. Izgovorljiv je, ker ima prvi zapornik vedno odporo, kar ta glas napravi razpoznaven. Tudi prilikovanje po zvenečnosti je izpeljano stoodstotno. V besedi *kdo* je zanimiv 2. izgovor Ju-ja, kjer /g/ nima zveneče zapore, in zato zapora na sonagramu ni vidna, ampak se začne z zvenečo odporo in je slišen kot [g]. V vseh drugih izgovorih imata začetna /b/ in /g/ vseskozi zvenečo zaporo (son. 184, 185).

Sredi besede ima prvi zapornik odporo povsod razen pri Ju-jevem /p/-ju v 55 *baptist*, kjer je očitno zapora za /t/ pred odporo /p/-ja ali istočasno z njo tako da /p/ nima slišne odpore (gl. tudi str. 000). Prilikovanje po zvenečnosti je izpeljano stoodstotno v 72 *bridka*, 91 *nekdo*, 93 *Vintgar* (Pi?), 116 *anekdota* pri vseh treh izgovarjalcih. Nekaj omahovanja je le med [k] in [g] pri 109 *prerokba* (/k/ na meji dveh morfemov; gl. tudi str. 000).

V končnem položaju ima prvi od dveh zapornikov vedno odporo; če končni sklop sestoji iz treh soglasnikov, je končni zapornik včasih že zelo ošibel, tako da je praktično brez odpore (npr. 204 *instinkt*). Zaporniki so vsi izrazito nezveneči (73 *prerokb*, 229 *sodb*).

Zaporniške zveze ob stiku dveh besed

I) Istoorganski zaporniki.

1) /-p/, /-t/, /-k/ + /p-, /t-, /k- = [pp], [tt], [kk]

Pri istoorganskih zapornikih, kjer sta oba stična zapornika enaka po mestu izgovora in sta oba nezveneča, prvi zapornik ima odporo ali pa tudi ne. Če je nima, se soglasnika običajno spojita v en glas.

2) //p*//, //t*//, //k*// + /b-, /d-, /g- = [bb], [dd], [gg]

Kadar je prvi zapornik po svojem položaju na koncu besede sicer nezveneč (toda pisan *b*, *d*, *g*) in se veže z naslednjim zvenečim začetnim zapornikom, je rezultat v naših primerih vseskozi zveneča zveza, ne glede na to, ali se istoorganska zapornika spojita v en glas ali ne. Čeprav v nezvenečem končnem položaju, se morfofonemski zaporniki pred zvenečim istoorganskim zapornikom prilikujejo v zveneče. Edina izjema je 686 Pi, kjer se prvi zapornik sliši kot vmesni glas med [d] in [t].

3) //p*//, //t*//, //k*// + /p-, /t-, /k- = [pp], [tt], [kk]

Ker so morfofonemi (pisani *-b*, *-d*, *-g*) v položaju na koncu besede, kjer je v knjižni slovenščini zveneča izgovorjava nemogoča, in ker jim sledijo nezveneči zaporniki, imamo v tem primeru dve silnici, ki delujeta v smer nezvenečnosti. Samo na izgovarjalca Ka, kot kaže, vpliva pisava *b*, *d*, *g* ali pa gre za vpliv sklanjatve. Ka namreč tri od štirih uresničitev v začetku izgovarja zveneče, a kmalu preide v nezveneči izgovor, tako da so tudi njegovi zaporniki za uho pred nezvenečim zapornikom v bistvu nezveneči. Preostala dva izgovarjalca jih izgovarjata vseskozi nezveneče: pri njiju v tem položaju ni nobene razlike med morfofonemi in fonemi, med točko 1) in točko 3).

4) /-p/, /-t/, /-k/ + /b-, /d-, /g- = [bb], [dd], [gg] ali [pb], [td], [kg]

V tej skupini je zadeva drugačna. Tu imamo opraviti z dvema istoorganskima fonemoma, od katerih je prvi vedno nezveneč in drugi zveneč. Ker je v slovenščini to zaporedje v neprekinjenem govoru nemogoče in ker se prvi zapornik ravna po drugem, pričakujemo zvezo dveh zvenečih zapornikov. Toda drugače kot v skupini 3), kjer sta na nezvenečnost prvega zapornika vplivala dva dejavnika, vpliva v tej skupini na zvenečnost prvega zapornika samo en dejavnik – prilikovanje, zato rezultati niso tako enotni.

Naši zgledi kažejo, da imamo v tem primeru lahko več različnih uresničitev: a) Med zapornikoma ni odpora (6 primerov). Oba sta vseskozi zveneča ali pa nastopi zvenečnost nekje v času dolge zapore. Če zvenečnost nastopi zgodaj, zvenita oba glasova kot zveneča, če pozno, se prvi sliši kot nezveneč in drugi kot zveneč (Ka 301 *tak glas*). Toda čeprav med istoorganskima enako se glasečima zapornikoma ni odpora, ni nujno, da se zlijeta v en podaljšan glas: tako se v Ka 685 *sit ded* kljub prilikovanju slišita dva [d]-ja zaradi razlike v intenziteti obeh glasov. Isto velja za Pi 687 *velik gozd*, kjer sonagram sicer nakazuje izredno rahlo odporo, ki pa ni slišna. – b) Med zapornikoma je odpora, ki je dovolj dolga in šumna, da je slišna. V naših dveh takih zgledih ni prilikovanja (Pi 685, Ju 301). Enako ga tudi ni v primeru, ko imamo za odporo še premor (Pi 685).

II) Neistoorganski zaporniki.

Osnovna lastnost zveze dveh takih zapornikov v slovenščini ne glede na njuno

zvanečnost je, da ima tudi prvi zapornik odpora, da imata torej oba zapornika vse 3 faze zaporniškega izgovora, da sta oba popolna zapornika. Odpora prvega zapornika poslušalcu omogoča, da dobro sliši, kdaj je prvega zapornika konec, in s svojimi za vsak zaporniški par specifičnimi formanti mu hkrati olajša, da točno sliši, za kateri zapornik gre. Oglejmo si jih sedaj po zvanečnosti:

1) $-/p/, -/t/, -/k/ + /p/, /t/, /k/ - = [pt], [pk]; [tp], [tk]; [kp], [kt]$

Pri vseh zvezah v tej skupini sta oba zapornika vseskozi nezveneča.

2) $-/p*/, -/t*/, /k*/ + /b/, /d/, /g/ - = [bd], [bg]; [db], [dg]; [kb], [kd]$ ali [gb], [gd]

Vsi 3 izgovarjalci izgovarjajo nehomorganske zveze $//p*/ + zvaneči zapornik$ in $//t*/ + zvaneči zapornik$ vseskozi zvaneče. Tukaj je prilikovanje po zvanečnosti izpeljano stoodstotno. Zapleta se pa pri $//k*/ + zvaneči zapornik$. Ker imamo iste probleme pri fonemu $/k/ + zvaneči zapornik$, bomo to obravnavali skupno pod t. 4).

3) $-/p*/, -/t*/, -/k*/ + /p/, /t/, /k/ - = [pt], [pk]; [tp], [tk]; [kp], [kt]$

Rezultat je pred nezvenečimi fonemi isti kot pod 1), se pravi ne glede na to, ali je prvi člen morfofonem ali pa nezveneči fonem: zveza je pri vseh 3 izgovarjalcih vseskozi nezveneča.

4) $-/p/, -/t/, -/k/ + /b/, /d/, /g/ - = [bd], [bg]; [db], [dg]$ ali [tb], [tg]; [kb], [kd] ali [gb], [gd] $/p/$ pred zvanečim neistoorganskim zapornikom preide pri vseh treh govorcih v zvaneči [b] in je njegova zapora vseskozi zvaneča. $/t/$ preide v [d] v obeh zgledeh pri Ju-ju; pri Ka-ju v enem zgledu (703 *sit gad*), pri drugem (702 *sit bik*), kjer je med besedama premor, pa ne. Pi-jevi realizaciji pa sta v obeh primerih slišni kot [t], čeprav ni v nobeni premora. Zapori sta vseskozi nezveneči, odpora [t]-ja v 702 je tipično šumna, zato en zvaneči pulz prav na njenem koncu ne more spremeniti slušnega vtisa, [t] v 703 ima prvo polovico odpore šumno v vseh frekvencah, druga polovica odpore, 2 pulza, je sicer zvaneča, a slušni vtis je kljub temu jasen [t]. Če pa primerjamo Pi-jev [t] v *sit gad*, z njegovim [t]-jem v *sit kos*, je prvi »mehkejši«, ima [t] pred zvanečim velarom v svoji odpori manj šuma kot pred nezvenečim, kjer je eksplozija močnejša.

Od 12 zgledeov $//k*/$ oziroma $/k/$ pred $/b/$ in $/d/$ imamo izpeljano prilikovanje po zvanečnosti samo v enem zgledu (707 *Ju tak ded*). Med besedama imamo premor v dveh realizacijah Ka-ja (708, 709, *tog bik, tog ded*), pri ostalih zvezah pa za neprilikovanje prvega zapornika ni vzroka. Ju izgovarja v 706 *tak bob* in 708 *tog bik* prvo polovico zapore zvaneče, a v obeh realizacijah v drugi polovici zapore preide v nezvenečnost in tudi eksploziji sta nezveneči, tako da zvenita glasova kot [k] in le pri posebno pazljivem poslušanju dojamemo začetek zapornikov kot zvaneč [g]. Pri 707 *Ka tak ded* je zapora mehkonebnika sicer nezveneča, a je odpora skoraj vsa zvaneča. Slušni vtis pri pazljivem poslušanju je nejasen glas med [k] in [g].

V ostalih 6 zgledeh slišimo mehkonebnik na koncu prve besede kot [k], čeprav med besedama ni premora. V vseh teh besedah je zapora prvega zapornika vseskozi nezveneča in tudi odpora je v glavnem nezveneča. Pi 706 *tak bob*, 707 *tak ded* in 709 *tog ded* prehaja prav na koncu odpore z dvema pulzoma glasilk v zvanečnost, kar pa je premalo za zvočni učinek [g]. V višjih do najvišjih frekvenčnih območjih pa v vseh teh odporah prevladuje šum in skoraj ni zaslediti zvena. Zanimivo pa je primerjati te [k]-je pred zvanečimi zaporniki s [k]-ji pred nezvenečimi *tak bob, tak ded, tog bik, tog ded* s [k]-ji v *tak pop, tak tat, tog pop, tog*

tat. Razlikujejo se namreč po množini šuma, ki ga izkazujejo sonagrami. Številčni podatki o dolžini odpore niso merodajni, saj govorijo samo o trajanju odpore, ne pa, koliko šuma vsebuje, /k/ ali //k*/ pred /b/ in /d/ se loči od /k/ ali //k*/ pred /p/ in /t/ po tem, da se izgovarja manj napeto, da je bolj »mehak«, ni pa zveneč. Tipični taki zgledi v našem gradivu so: Pi 706 *tak bob* proti *tak pop*, 707 *tak ded* proti *tak tat*, 708 *tog bik* proti *tog pop* in Ka 706 *tak bob* proti *tak pop*.

Izgovarjalec	Ju		Ka		Pi	
	Trajanje odpore v					
Zapornik	mm	msek.	mm	msek.	mm	msek.
/p/-	1,25	9,43	1,67	12,59	1,00	7,54
/t/-	1,85	13,79	1,92	14,47	1,08	8,14
/k/-	4,38	33,02	5,31	40,03	4,31	32,49
/b/-	1,25	9,43	1,17	8,82	0,92	6,93
/d/-	1,92	14,47	1,67	12,59	1,33	10,02
/g/-	2,13	16,06	2,88	21,71	2,88	21,71

Preglednica 1. Povprečno trajanje odpore slovenskih zapornikov v milimetrih in milisekundah v naglašenem položaju pred samoglasnikom.

V preglednici so samo podatki o dolžini odpore pred samoglasniki. Podatki so povprečki 6–8 zgledov in sem jih izmerila pri drugem zaporniku ob stiku dveh besed, to se pravi na začetku besede v naglašenem položaju, v večini primerov v enozložnih besedah. Merjenje povprečkov odpore na koncu prve besede v istih besednih zvezah sem opustila, ker sem ugotovila, da so podatki premalo zanesljivi iz naslednjih razlogov: tako kot dolžina samoglasnikov na koncu besede v izglasju res ni merljiva, tudi dolžina odpore zelo niha in zato ne pove veliko. V naših zgledih je do neke mere odvisna tudi od povezanosti obeh besed, kako hitro je izgovarjalec za prvo besedo izgovoril drugo. V mnogih primerih je krajša, kot bi bila prav na koncu pred premorom.

Številke v preglednici kažejo le splošne težnje trajanja odpore, saj imamo premalo zgledov za statistično povsem zanesljive rezultate. Zanimarili smo tudi morebitne vplive naslednjega samoglasnika na dolžino odpore. Vendar je iz številk jasno razvidno, da imajo nezveneči zaporniki daljšo odporo kot zveneči in da trajanje odpore narašča od ustničnega do mehkonebnega izgovora, vse težnje, ki so znane tudi iz drugih jezikov (glej literaturo na koncu razprave). Dolžinska razlika med ustničniki in zobniki tako pri nezvenečih kot pri zvenečih zapornikih je sorazmerno majhna, med zobniki in mehkonebniki pa velika. To si razlagamo z dejstvom, da imajo pri mehkonebnikih govorila največjo maso in je hkrati zadnji del jezika manj gibčen kot sprednji, zato je potrebno več časa, da postane odprtina spet tako velika, da se lahko nastavi izgovor naslednjega samoglasnika (gl. tudi Neppert in Pétursson, 181). Po dolžini odpore zlasti izstopa nezveneči [k].

ZAKLJUČKI

I. Odpora.

Odpora prvega zapornika lahko izostane le pri zvezi dveh homorganskih zapornikov. Sicer pa ima prvi zapornik v zvezi dveh zapornikov vedno odporo, ne glede na oblikoslovno razmerje med njima, tj. ne glede na to, ali sta del istega morfema ali ne, ali spadata v isti zlog ali ne, ali pa nastopata ob stiku dveh besed.

II. Fonetične značilnosti za slušno dojetanje (ne)zvenečnosti.

Zveneči zaporniki imajo zvenečo zaporo, nezveneči pa nezvenečo. Odpora tudi pri zvenečem zaporniku v veliki večini primerov ni izrazito zveneča, utegne pa vsebovati manj šuma kot pri nezvenečem zaporniku. Zveneči zaporniki imajo sicer krajšo odporo kot nezveneči, a je razlika pri obeh členih ustničnega para in pri obeh členih zobniškega para tako majhna, da je naše uho ne more zaznavati. Pri mehkonebniskem paru je morda zaznavna, vsekakor pa za razlikovanje med [k] in [g] ni merodajna, temveč morda le podpira slušno razlikovanje med njima. Razlikovalna je zvenečnost, oziroma nezvenečnost zapore.

III. Prilikovanje po zvenečnosti.

1) V istem zlogu (morfemu) je prilikovanje po zvenečnosti tako v nezvenečo kot v zvenečo smer izpeljano stoodstotno.

2) Na meji dveh morfemov ali na zlogovni meji v isti besedi prilikovanje prav tako velja v obe smeri z izjemo [k]-ja, kjer je možno, da v manj skrbnem izgovoru ne pride do prilikovanje v zvenečo smer.

3) Na meji dveh besed: a) Prilikovanje v nezvenečo smer velja stoodstotno, ne glede na to, ali je prvi zapornik fonem ali morfofonem, ali je med besedama premor ali pa ga ni. – b) Prilikovanje v zvenečo smer ne velja stoodstotno, ne glede na to, ali je med besedama premor ali ne: za ustničnike fonemskega in morfofonemskega izvora velja vseskozi; za zobnike morfofonemskega izvora velja; za zobnike fonemskega izvora včasih velja, včasih pa ne; za mehkonebnike fonemskega in morfofonemskega izvora pa po navadi ne velja.

Za zanesljive statistične podatke glede prilikovanja po zvenečnosti imamo premalo zgledov. Vsekakor pa so težnje jasne: prilikovanje v nezvenečnost je v slovenščini bolj »naravno« kot v zvenečnost. To ne velja samo za zveze ob stiku besed, kjer, kot smo že omenili, delujeta v smer nezvenečnosti dve silnici, ampak tudi znotraj besed na morfemski ali zlogovni meji. V našem gradivu imamo za to dva izrazita zgleda neprilikovanja v smer zvenečnosti (109 Ju, Ka) in dva manj izrazita (116 Ka).

Iz splošne fonetike vemo, da so nezveneči zaporniki prvotni in zveneči drugotni, da obstajajo jeziki s samo nezvenečimi zaporniki, da pa ni jezikov, ki bi imeli samo zveneče in ne hkrati tudi nezvenečih zapornikov. Že pogled v slovar nam pove, da imajo v slovenščini nezveneči zaporniki večjo obremenitev kot zveneči, pa tudi njihova sklopnost je neprimerno večja (Srebot-Rejec, 315, 317). K temu pripomore tudi dejstvo, da zveneči ne morejo nastopiti v končnem položaju. Od zvenečih so v jezikih sveta ustničniki bolj običajni kot zobniki, in ti bolj kot mehkonebniki: Če torej eden od njih manjka, je to najprej [g], potem [d] in nazadnje [b].

To si razlagamo takole: Da se ohrani zvonečnost vsaj nekaj časa, mora biti nad glasilkama zračni pritisk manjši kot pod glasilkama. Ko se zgornji in spodnji pritisk izenačita, zvonečnost preneha. Ker pa je ustna votlina pri mehkonebnem zaporniku sorazmerno manjša kot npr. pri ustničnem, se zračna pritiska pri isti količini zraka iz pljuč hitreje izenačita pri zvonečem mehkonebnem zaporniku kot npr. pri ustničnem. Tako je [b] na splošno nagnjen k daljši zvonečnosti, lahko bi rekli k močnejši zvonečnosti, kot [g]. Povedano z drugimi besedami: laže je izgovoriti [b] kot [g] (Maddieson, 36). Drugi fonetiki pa pripisujejo hitrejšo izenačitev podglasilčnega in nadglasilčnega pritiska pri mehkonebnikih večjemu razmiku med glasilkama (npr. Pétursson, 184). Vsi pa so si enotni, da je ozvenitev [k]-ja v [g] teže izvedljiva kot pri drugih zapornikih zaradi hitrejše izenačitve obeh pritiskov. Kako bi si sicer na primer lahko razlagali začetno zvonečnost, ki pa kmalu preide v nezvonečnost /k/ in //k*/ v izgovoru Ju 706 *tak bob* in 708 *tog bik*. Ju je nameraval izvesti prilikovanje v zvonečnost, a ga zaradi prehitre izenačitve obeh pritiskov ni izpeljal do konca, se mu ni prav »posrečilo«.

ANGLEŠKE ZVEZE DVEH ZAPORNIKOV

Kot smo v splošnem uvodu že omenili, je angleške zapornike eksperimentalno-fonetično preučevalo že veliko raziskovalcev. Nekaj jih je v navedku na koncu razprave.

V angleščini prilikovanja po zvonečnosti ni. Vsak zapornik se lahko veže s katerim koli drugim zapornikom. To je mogoče, ker tako in tako ni nujno, da je razlika med t. i. nezvonečim in zvonečim zapornikom netresenje oziroma tresenje glasilk. Pri preučevanju angleških zapornikov je bil kar nekaj časa eden izmed osnovnih problemov, v čem je potem razlika med [p], [t], [k] in [b], [d], [g]. V nekoliko poenostavljeni obliki so ugotovljene razlike med nezvonečimi in zvonečimi zaporniki naslednje: dolžina predidčega samoglasnika, stanje glasilk za časa zapore in včasih tudi odpore, dolžina zapore, dolžina odpore in šumnost odpore. Ta dva zadnja izraza sta zajeta v izrazu pridih (aspiracija) oz. nepridih. Na podlagi poskusov s sintetičnim govorom, kjer so vse te parametre sistematično spreminjali in hkrati preučevali njihov vpliv na slušno dojetje (Delattre 1965: 113–118), so ugotovili, da je glavni dejavnik slušne razlike nezvonečnost/zvonečnost dolžina odpore, v kolikem času po sprostitvi zapore se začnejo tresti glasilke za naslednji samoglasnik, in ne tresenje oz. netresenje glasilk med zaporo. V angleški fonetiki sta se za to ustalila latinska izraza *fortis* – *lenis* (slov. napet – nenapet), ki označujeta sklop razlik med [p], [t], [k] in [b], [d], [g]. Izraza *tense* – *lax* pokrivata samoglasnike in soglasnike in ju ne bomo uporabljali. »Fortisi se vedno razlikujejo od lenisov po večjem zračnem pritisku za mestom izgovora in po daljšem trajanju. To razliko lahko spremlja nezvonečnost fortisov in zvonečnost lenisov ali pa teh spremljajočih znakov ni.« (Jakobson in Halle, 60, podčrtala T. S.-R.) Opirajoč se na D. Jonesa (Jones, 53) nato nadaljujeta, da v nekaterih sobesedilih dolžina predhodnega samoglasnika ostane edini kazalec, ali je naslednji zapornik fortis ali lenis. (V našem gradivu sta dva taka zgleda 934 Ba in 939 No.) V gradivu nisem merila dolžine samoglasnika pred zapornikom in zaporniškega vpliva na to dolžino, ker je gradivo za to manj primerno.

Pred lenisnim zapornikom je samoglasnik znatno daljši kot pred fortisnim (npr. Gimson, 154), zapora in odpora fortisa sta daljši kot lenisa, odpora fortisa vsebuje več šuma, zapora in odpora sta pri fortisu nezveneči, pri lenisu pa sta zveneči ali nezveneči. Primarna razlika med fortisnimi – lenisnimi zaporniki ni nezvenečnost/zvenečnost, ampak dolžina in šumnost odpora. Fortisi imajo daljšo (in šumnejšo) odporo.

Komentar h gradivu:

Fortisi se slišijo kot nezveneči in lenisi kot zveneči zaporniki.

Zvenečnost/nezvenečnost. Vsi fortisi imajo nezvenečo zaporo in odporo. Lenise Ba izgovarja v glavnem z zvenečo zaporo. No in Ny izgovarjata te zapornike na koncu besede (= prvi zapornik v zvezi dveh zapornikov) v začetku zapore ali pa tudi vso zaporo zveneče. Prehod iz zveneče zapore v nezvenečo ni odvisen od nezvenečnosti/zvenečnosti naslednjega zapornika. Pri lenisnih zapornikih na začetku besede (= drugi zapornik v zvezi dveh zapornikov) pa je nezveneča zapora bolj običajna kot zveneča. Odpora pri lenisnih zapornikih pri vseh treh izgovarjalcih je lahko zveneča, nezveneča ali pa nedoločljiva glede zvenečnosti, vsekakor pa je kratka.

Izgovarjalec	Ba		No		Ny	
	Trajanje odpora v					
Zapornik	mm	msek.	mm	msek.	mm	msek.
/p/-	5,92	44,64	5,21	39,28	8,83	66,58
/t/-	9,0	67,86	4,88	36,79	9,17	69,14
/k/-	7,83	59,04	6,46	48,71	10,00	75,4
/b/-	1,67	12,59	1,88	14,18	2,17	16,36
/d/-	1,75	13,20	1,46	11,01	2,75	20,74
/g/-	2,25	16,97	3,83	28,88	3,92	29,56

Preglednica 2. Povprečno trajanje odpora angleških zapornikov v milimetrih in milisekundah v naglašnem položaju pred samoglasnikom.

Odpora. – a) Dolžina in aspiracija:

Iz preglednice 2 je razvidna povprečna dolžina odpora v položaju pred naglašnim samoglasnikom. Razlika v dolžini odpora med nezvenečim in ustreznim zvenečim zapornikom je velika, ker je pri nezvenečih zapornikih med sprostitvijo zapore in začetkom samoglasnika velik nezveneč presledek, imenovan pridih. Kot osebno značilnost lahko omenimo relativno veliko dolžino in šumnost odpora pri Ba-jevem [t]-ju. Ker so šumi v njegovi odpori zlasti v visokih frekvencah, imajo njegovi [t]-ji [s]-jevski prizvok (gl. tudi Gimson, 164). Najkrajše odpora pri fortisih ima No, pa tudi v posameznih primerih, ko je njegova odpora sorazmerno dolga, ima neprimerno manj šuma kot oba druga izgovarjalca. Vendar so tudi te odpora

po svoji dolžini nad mejo, ko se začne dojemati pridišnost, to se pravi: so daljše od 3 centisekund (Neppert in Pétursson, 181). Čeprav se na splošno pričakuje, da se odpor od ustničnih do mehkonebnih zapornikov daljša, ni nič neobičajnega, da ta vrstni red pri angleških zapornikih ne drži povsem. Vsekakor pa so mehkonebniki na splošno precej daljši kot ustničniki in zobniki. Kar pri naših izgovorjalcih izstopa, je relativno velika dolžina odpore [t]-ja pri Ba-ju.

b) Odpora med dvema zapornikoma:

Med dvema istoorganskima zapornikoma ni odpore. Pa tudi pri neistoorganskih zvezah dveh zapornikov (72 takih primerov) imamo samo pri 15 % primerov slišno odpora, pri 25 % je sicer na sonagramu nalahno nakazana, a ni slišna (učinkuje tako, da zaznavamo, kdaj se prvi zapornik neha in drugi začne), pri 60 % primerov pa tudi na sonagramu ni sledu o odpori.

KONTRASTIVNA ANALIZA SLOVENSКИH IN ANGLEŠKIH ZAPORNIŠKIH ZVEZ

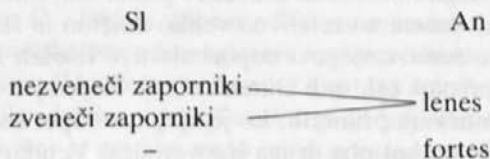
Ker smo v naši raziskavi preučevali le določene parametre zapornikov v zvezi dveh zapornikov, se bo naša kontrastivna analiza omejila le na te. Ne bomo primerjali zapornikov v obeh jezikih v vseh položajih, kot bi bilo za popolno analizo potrebno, ampak samo v zvezi s parametroma zvonečnosti in odpora v zaporedju dveh zapornikov.

1) Fonetične značilnosti za slušno dojetje zvonečnosti oziroma nezvonečnosti:

V slovenščini je za dojetje zvonečnosti potrebna zvoneča zapora; odpora pa je lahko zvoneča, nezvoneča ali pa je glede zvonečnosti nedoločljiva. V angleščini za dojetje zvonečnosti ni potrebna zvoneča zapora, čeprav je zapora lahko zvoneča; odpora je, prav tako kot v slovenščini, lahko zvoneča, nezvoneča ali pa je nedoločljiva glede zvonečnosti; odločilna je dolžina odpore. Pri fortisih je sorazmerno dolga in pri lenisih je sorazmerno kratka. Slovenski nezvoneči zaporniki in angleški fortisni zaporniki so vseskozi nezvoneči. Glavna razlika med njimi je v dolžini odpore. Angleška odpora [p]-ja je po naših podatkih približno petinpolkrat, [t]-ja štiriinpol– do petkrat in [k]-ja enainpol– do dvakrat daljša. Slovenski [k] je torej po dolžini odpore najbližji svojemu angleškemu pridišnemu ustrezniku, čeprav ga ne dosega.

Ker imajo angleški lenisi lahko nezvonečo ali zvonečo zaporo, slovenski izgovor z zvonečo zaporo ne odstopa od angleškega, če je odpora ustrezno kratka. Slovenska [d] in [g] se po naših podatki gibljeta znotraj spodnje meje dolžine angleške odpore, medtem ko je pri [b]-ju nekoliko krajša, kar pa ne moti, samo da ni daljša.

Prikažimo to še grafično:

Čeprav je grafični prikaz na podlagi vsega, kar smo povedali, logičen, pa iz izkušnje vem, da ni realen. Slovenec angleških lenisov ne sliši in ne nadomešča s slovenskimi nezvenečimi zaporniki, razen v končnem položaju, in to iz povsem drugih razlogov. Pa še takrat so to za fonetično naivnega slovenskega govorca psihološko zveneči zaporniki. Verjetno kar drži, da je za Angleža razlika med fortisi in lenisi predvsem v dolžini odpore in za Slovenca nezvenečnost oziroma zvenečnost zapore. V medjezikovnem dojemanju kakega sestava, v sestavu, ki je drugačen od maternega jezika, pa se lahko mešajo vplivi sestavov izvirnega in ciljnega jezika in ad hoc sestavi, ki so zmes obeh ali pa nekaj tretjega. To bi zahtevalo posebno raziskavo. Nam gre tu za to, da bi na podlagi slovenskih in angleških sonagramov ugotovili morebitne fonetične razlike med slovenskimi nepridišnimi [p, t, k] in angleškimi nezvenečimi [b, d, g]. Medtem ko slovenske zaporniške nezveneče/zveneče pare izgovarja isti izgovarjalec in enako angleške fortise/lenise, pa je medjezikovna primerjava zelo otežena, ker angleških in slovenskih besed ne izgovarja isti izgovarjalec. Za razlikovanje med slovenskimi nezvenečimi zaporniki in angleškimi nezvenečimi uresničitvami lenisnih zapornikov je treba pritegniti še en parameter – šumnost odpore, ki je sicer pri razlikovanju zaporniških parov znotraj jezika manj pomemben, pri medjezikovnem dojemanju glasov pa postane pomemben. Šlo mi je torej za primerjavo šumnosti v času odpore pri obeh serijah glasov. Poleg morebitno različno dolge nezveneče zapore je namreč to zanje lahko edini razpoznavni znak. Ker je pri slovenskem [p]-ju odpora izredno kratka in pri angleškem [b]-ju tudi kratka in ju vrh tega izgovarjajo različni govorniki, vsak s svojimi posebnimi fonetičnimi značilnostmi, ne morem reči, v čem tiči specifičnost slovenskega [p]-ja oz. angleškega [b]-ja, kadar imata oba glasova nezvenečo zaporo. Za [t], ki ima nekoliko daljšo odporo, in zlasti še za [k] z najdaljšo odporo, pa že lahko trdimo, da se od angleških nezvenečih [d] in [g] ločita po tem, da je v slovenskih odporah več šuma kot v angleških. Sovpad med slovenskimi [t] in [k] in angleškimi [d] in [g] bi potemtakem prepredila šumnejša odpora slovenskih glasov. Za ustničnike pa bi si upala postaviti podmeno, da med njima obstaja večja možnost slušne zamenjave.

II) Prilikovanje po zvenečnosti:

V slovenščini imamo regresivno prilikovanje po zvenečnosti med nezvočniki, tj. da morata biti v zvezi dveh zapornikov oba nezveneča ali pa oba zveneča, prvi pa se ravna po drugem. Naše gradivo nam je pokazalo, da to prilikovanje poteka v nezvenečo smer stoodstotno, v zvenečo pa ne.

V angleščini ni nobene take omejitve. Vsak zapornik se lahko veže z vsakim drugim zapornikom, prilikovanja po zvenečnosti ni, ker zvenečnost ni bistvena razlika med fortisnimi in lenisnimi zaporniki.

Prilikovanje po zvenečnosti je za angleško govorečega Slovenca manjši problem, kot bi človek sprva mislil. Pojavi se zlasti lahko v sestavljenkah ali besednih zvezah na meji besed; seveda, če govorimo angleščino tako tekoče, da besedi res povežemo. Nevarnost prilikovanja v zvenečo smer pa je itak manjša kot v nezvenečo. Malo verjetno je, da bomo *stop dancing* izgovorili z [b], in še manj *thick book* z [g], medtem ko v ustaljeni zvezi, kakor je *football*, prav lahko pričakujemo [d]. V zvezah *broadcast*, *rob Kate*, *big pear* bo Slovenca zagotovo zaneslo v nezveneč-

nost, kar pa ni narobe, če predhodni samoglasnik podaljšamo in za prvim zapornikom ne napravimo odpore. Paradoks je v tem, da ni narobe, če angleške lenise na koncu besede ali pred nezvenečim zapornikom izgovarjamo povsem nezveneče, ampak, če predhodnega samoglasnika, ki v tem položaju prevzame glavno težo razlikovalnosti med fortisom in lenisom, ne podaljšamo. – Anglež pa se bo v slovenščini držal pravopisa in bo vse zapornike izgovarjal kot so zapisani.

III) Odpora (prvega zapornika):

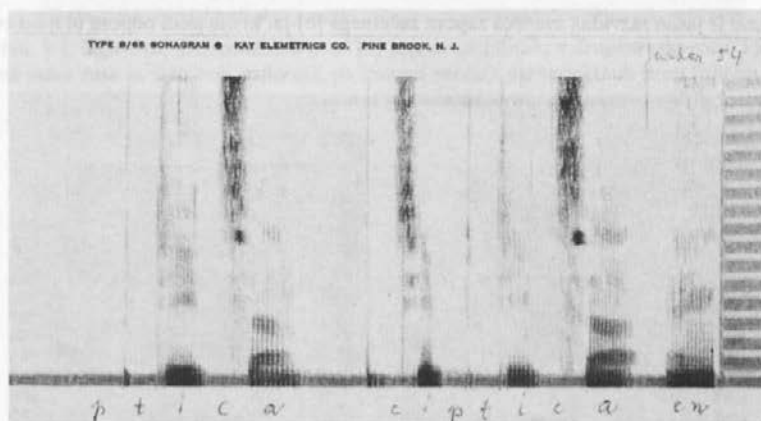
Med slovenskimi in angleškimi zaporniki je sistemska razlika v zaporedju izgovornih gibov med prvim in drugim (neistoorganskim) v zvezi dveh zapornikov, pa najsi je to v istem morfemu, v istem zlogu, na meji dveh zlogov ali pa dveh besed.

V slovenščini imamo naslednje zaporedje: implozija (zapiranje), okluzija (zapora) in eksplozija (odpora) prvega zapornika, ki ji sledi zapiranje, zapora in odpora drugega zapornika. – Za angleščino pa velja naslednje zaporedje: zapiranje, zapora prvega zapornika; zapiranje, zapora drugega in hkrati odpora prvega (kolikor je sploh slišna) in nazadnje odpora drugega. Pri istoorganskih zapornikih zato sploh ni odpore prvega, pa tudi pri neistoorganskih je slišna odpora redka. Preden sprostimo zaporo prvega zapornika, že nastavimo drugega. Zaradi te angleške izgovorne značilnosti niso možni dvodelni zaporniški sklopi na začetku besede (npr. [pt–, tk–, kt–, bd–, gd–], kar je v slovenščini zaradi obvezne odpore prvega zapornika pred zapiranjem in zaporo drugega izgovorljivo in slišno. V izgovoru [p]-ja, [t]-ja in [k]-ja za premorom ne slišimo začetne nezveneče zapore, ampak samo odporo, ki je pri [p]-ju zelo kratka in šibka in zato manj slišna. Od tod tudi izgovor *tica* namesto *ptica* (kar pa pri krajevnem imenu *Ptuj* ni možno). Pri vseh drugih nezvenečih dvodelnih začetnih zvezah dveh zapornikov pa je odpora dovolj močna in slišna in zato ne pride do poenostavitve soglasniškega sklopa. V zvezi s sklopom /pt/ je zanimiv Ju-jev izgovor besede *baptist*, ki je edini primer neistoorganske zveze dveh slovenskih zapornikov brez odpore prvega.

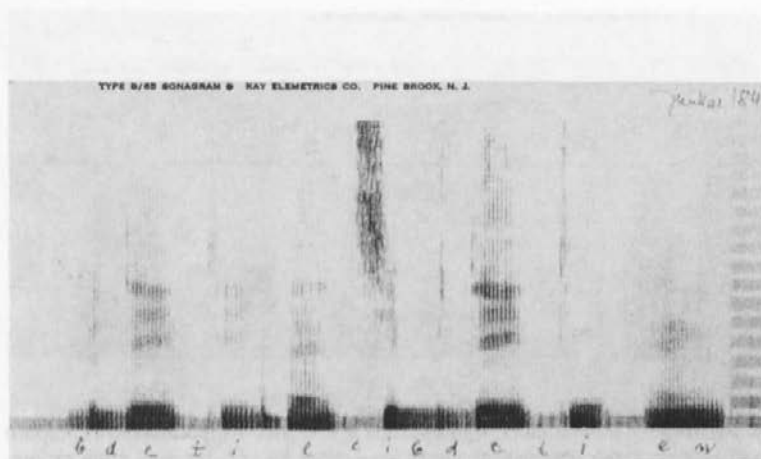
Slovenec bo torej težil za tem, da bodo vsi njegovi zaporniki, ne glede na svoj položaj, popolni zaporniki z vsemi tremi fazami izgovora. Medtem pa Anglež tudi pri neistoorganskih zvezah na splošno izgovarja prvega brez slišne odpore. Pri slovenskem izgovoru angleških nepopolnih zapornikov kot popolni zaporniki sicer ne trpi razumljivost govora, napaka ni fonemskega značaja, ampak izrazito fonetičnega, daje izgovoru sicer nadih neangleškosti, ni pa na škodo razumljivosti, kot se to dogaja pri nepodaljšanju samoglasnika na koncu besede pred lenisom. Povsem drugačna je zadeva pri angleški izgovorjavi slovenskih dvodelnih zaporniških zvez; zaradi nesprostitve zapore na koncu prvega zapornika govor lahko postane nerazumljiv.

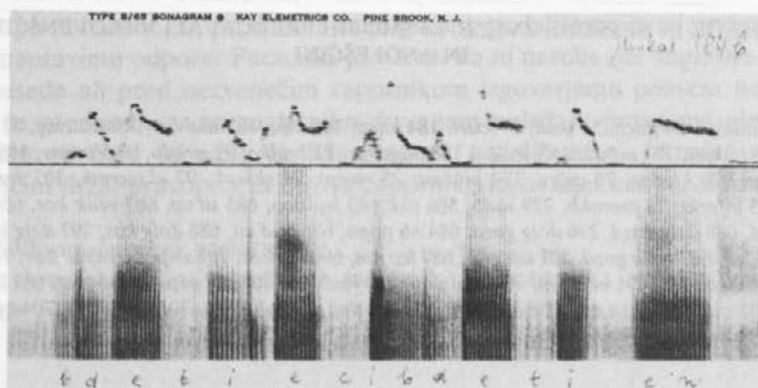
BESEDE IN BESEDNE ZVEZE, KI SMO JIH PREUČEVALI V SLOVENŠČINI
IN ANGLEŠČINI

V slovenščini: **54** ptica, 56 tkati, **57** kteri, **184** bdeci, **185** kdo; 587 aktiven, 588 aktivist, 55 baptist, 71 krepka, 106 recepti, 107 infarkti, 89 sodba, 108 odgovor, 72 bridka, 91 nekdo, 93 Vintgar, **109** prerokba, 116 anekdota, 70 klopca, 76 očev, 174 pikčast; 75 recept, 74 sklopk, 97 ekscerptk, 103 študentk, 104 instinkt, 105 infarkt, 73 prerokb, 229 sob, 586 akt; 683 lep pop, 685 sit tat, 687 velik kos, 684 ob bobu, 686 hud ded, 688 dolg gozd, 296 dolg gozd, 684 ob popu, 686 hud tat, 688 dolg kos, 297 dolg kos, 683 lep bob, 685 sit ded, 687 velik gozd, **301** tak glas, 689 lep ton, 690 lep kos, **702** sit pop, 703 sit kos, **706** tak pop, 707 tak tat, 700 ob teti, 701 ob kosu, 704 hud pop, 705 hud kos, 708 tog pop, 709 tog tat, 689 lep dol, 690 lep gozd, **702** sit bik, 703 sit gad, **706** tak bob, 707 tak ded, 700 ob dedu, 701 ob gozdu, 704 hud bik, 705 hud gad, 708 tog bik, 709 tog ded.

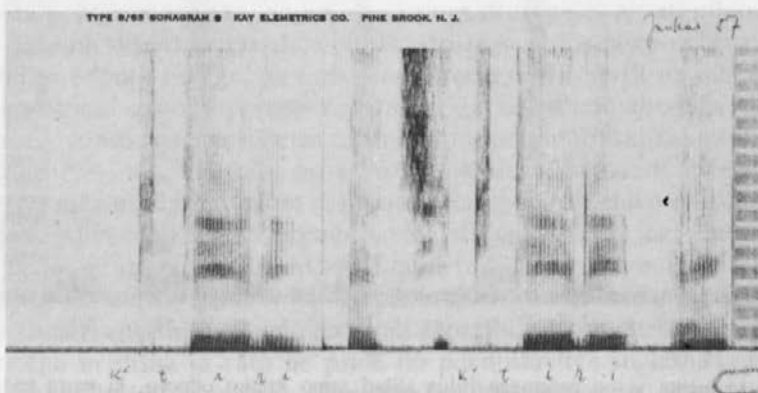

V začetku segmenta je od začetnega [p]-ja slišati samo kratko odporo, ki mora zadostovati za razpoznavanje glasu.

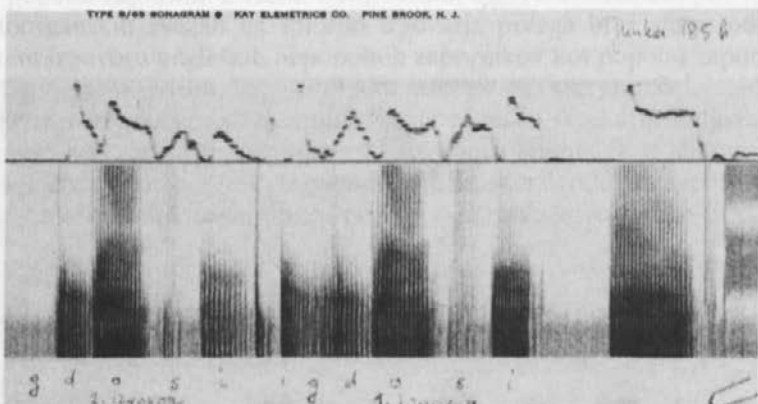

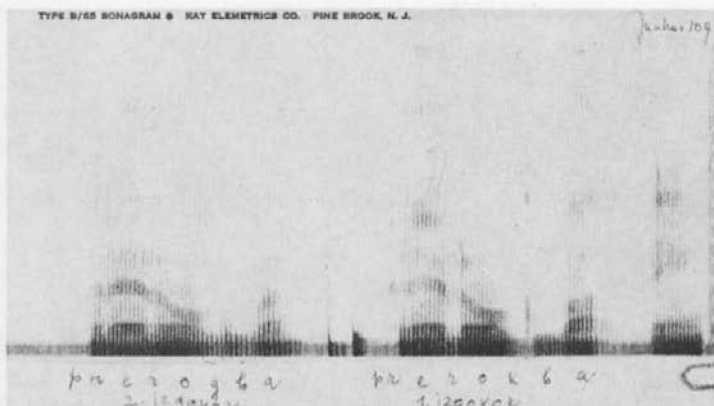
Na sonagramu je jasno razvidna zvoneča zapora začetnega [b]-ja, ki mu sledi odpora in nato zvoneči [d].

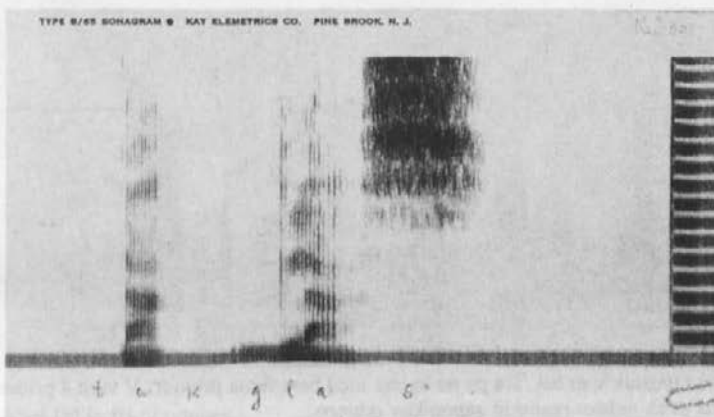
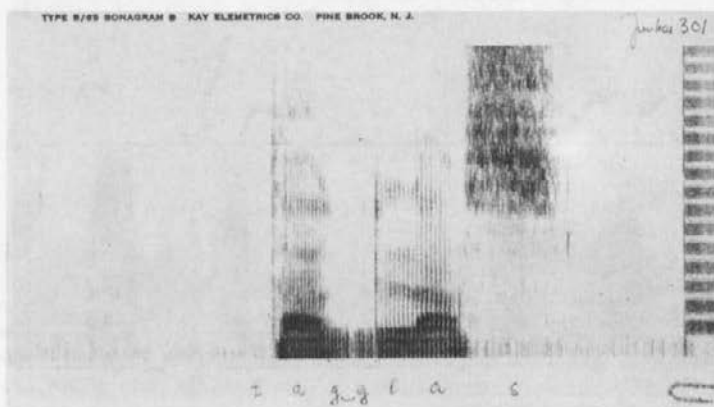
Čeprav tudi pri [k]-ju ni vidna začetna zapora, je njegova dolga odpora dober razpoznavni znak za ta glas.

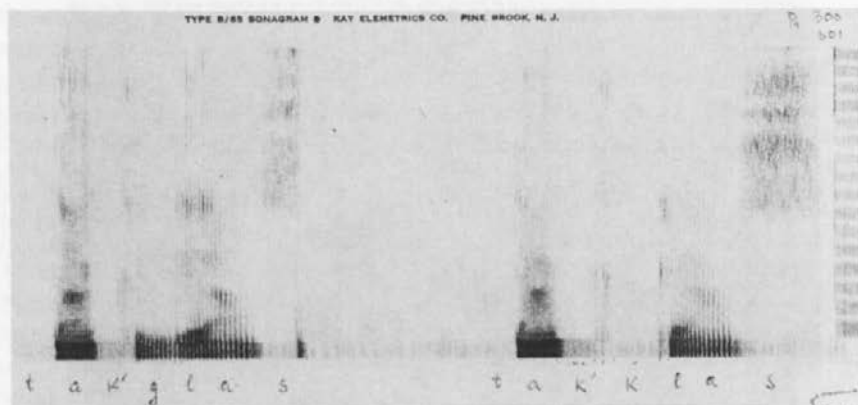

Pri *kdo*, ki je izgovorjen v sobesedilu (1. izgovor), ima prvi zapornik zaporniške zveze zaporo in odpora ter je vseskozi zvoneč; v začetku govorne enote izgovorjeni *kdo* (2. izgovor) nima zapore, a izrazito zvoneča odpora zadostuje za prepoznavanje glasu. Pri vseh 4 začetnih sklopih ima prvi zapornik odpora, kar napravlja sklop izgovorljiv in slišen.

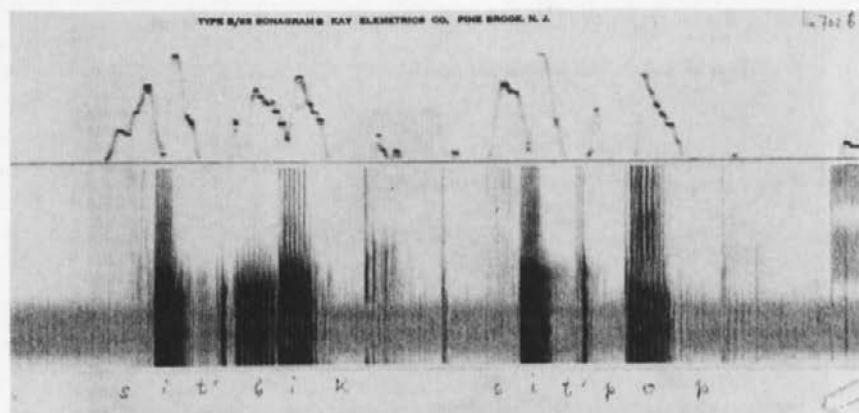
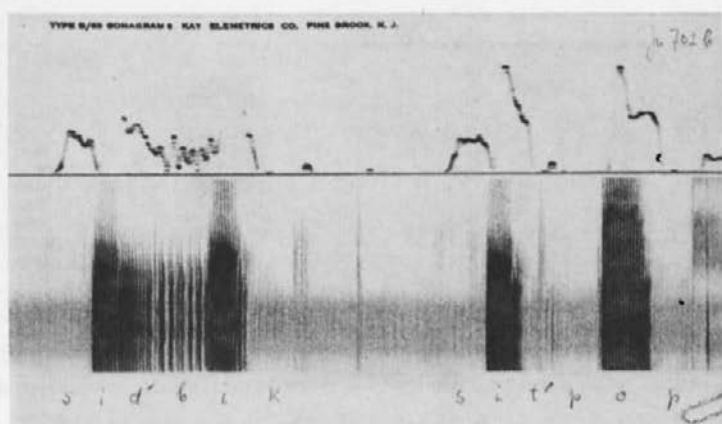

V sobesedilu, v 1. izgovoru, mehkonebnik pred [b]-jem ni asimiliran; v drugem izgovoru, kjer je beseda izgovorjena sama zase in zato bolj razločno, pa imamo zveneči mehkonebnik pred [b]-jem.

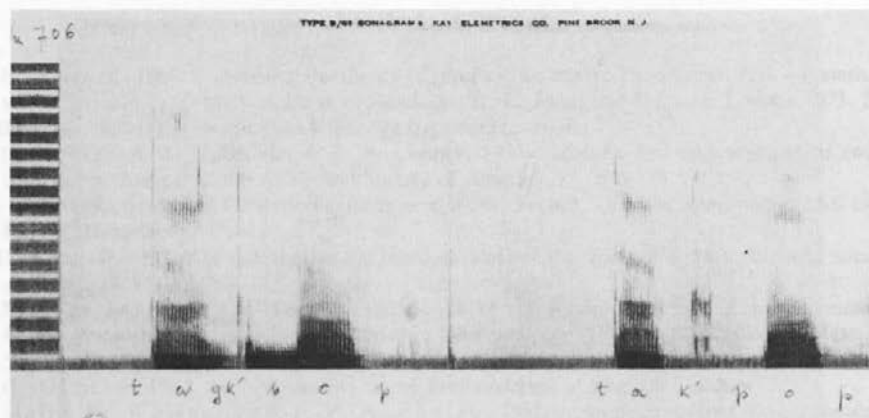

Ju [-gg-], Ka [-kg-], Pi [-k'g-]. Vsak od izgovarjalcev izgovarja zaporniško zvezo po svoje: Ju in Ka brez odpore prvega zapornika, a prvi z asimiliranim prvim zapornikom in drugi z neasimiliranim. Pi pa z odporo prvega in brez asimilacije po zvenečnosti.

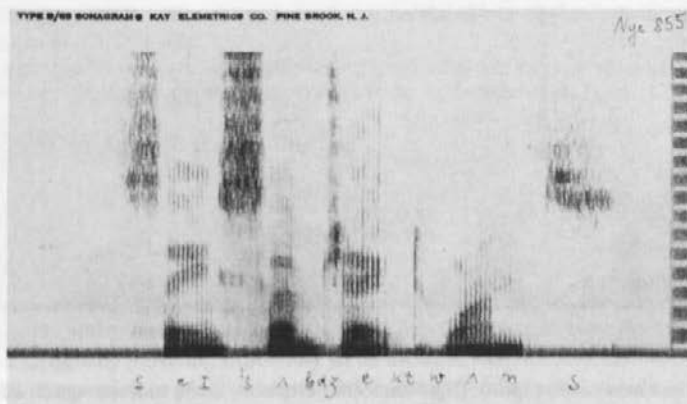

Ju asimilira prvi zapornik v *sit bik*, Ka pa ne in ima med besedama premor. V vseh 4 primerih ima prvi zapornik v zvezi dveh neistoorganskih zaponikov odporo.

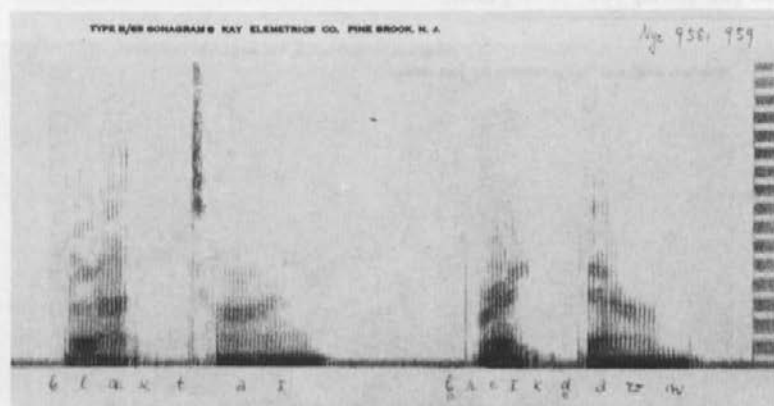
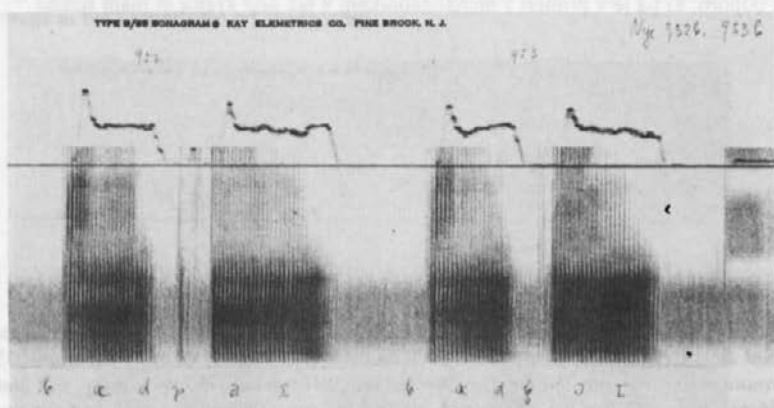
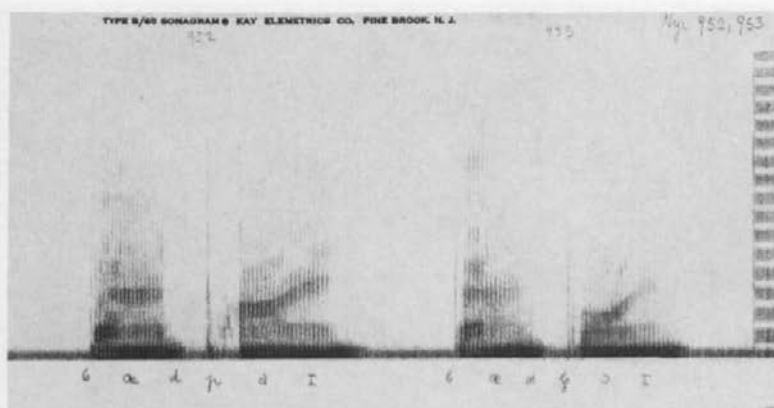

Mehkonebnik v *tak bob* se sicer asimilira v zvenečega, a izgubi v drugi polovici zapore zven in ima nezvenečo odporo, ki pa je v primeri z mehkonebnikom v *tak pop* krajša in manj šumna.

V angleščini: 854 *subje*t, **855** *subje*ct, 834 *act*; 928 *ripe pears*, 932 *that time*, 936 *bookcase*, 930 *rob Bob*, 935 *bad day*, 938 *big girl*, 931 *rob Peter*, 934 *bedtime*, 939 *big car*, 929 *ripe bananas*, 933 *that day*, 937 *background*, 940 *keep time*, 942 *top car*, 948 *hot pie*, 950 *that car*, 956 *thick piece*, **958** *black tie*, 944 *club tie*, 946 *rob Kate*, **952** *bad pie*, 954 *broadcast*, 960 *big pear*, 962 *pig tail*, 941 *stop dancing*, 943 *top girl*, 949 *football*, 951 *that girl*, 957 *thick book*, **959** *breakdown*, 945 *rob David*, 947 *rob Gwen*, **953** *bad boy*, 955 *bad girl*, 961 *big bear*, 963 *big door*.

Med [k] in [t] ni odpora.

Vseh pet [b]jev ima nezvenečo zaporo, [b]ji, označeni s krožcem, imajo tudi nezvenečo odporo. [p] v *pie* in [t] v *tie* se ločita od [b] v *boy* in od [d] v *down* po daljši in šumnejši odpori, po aspiriranosti. V vseh teh zvezah dveh zapornikov prvi zapornik nima odpore.

Navedenke in literatura

- G. F. Arnold, 1966: Concerning the theory of plosives. *Le maître Phonétique*, 125. – Ponatisnjeno v: *Phonetics in Linguistics. A Book of Readings*. W. E. Jones and J. Laver. London 1973. 29–32.
- F. Bezljaj, 1939: Oris slovenskega knjižnega izgovora. Ljubljana.
- P. Delattre, A. M. Liberman & F. S. Cooper, 1955: Acoustic loci and transitional cues for consonants. *Journal of the Acoustical Society of America*, 27, 769–773.
- 1965: Comparing the Phonetic Features of English, French, German and Spanish: An Interim Report. Heidelberg.
- P. Denes, 1955: Effect of duration on the perception of voicing. *Journal of the Acoustical Society of America*, 27, 761–764.
- E. Fischer-Jørgensen, 1954: Acoustic analysis of stop consonants. *Miscellanea Phonetica*, 2, 42–59. Ponatisnjeno v: *Readings in Acoustic Phonetics*. Ur. I. Lehiste. Cambridge, Mass. 1967, 1974. 137–154.
- A. C. Gimson, 1980: *An Introduction to the Pronunciation of English*. London.
- M. Halle, G. W. Hughes & J.-P. A. Radley, 1957: Acoustic properties of stop consonants. *Journal of the Acoustical Society of America*, 29, 107–116. Ponatisnjeno v: *Readings in Acoustic Phonetics*. Ur. I. Lehiste. Cambridge, Mass. 1967, 1974. 170–179.
- R. Jakobson & M. Halle, 1964: Tenseness and Laxness. In Honour of Daniel Jones. Ur. D. Abercrombie, D. F. Fry, P. A. D. MacCarthy, N. C. Scott & J. L. M. Trim. London. 96–101. Ponatisnjeno kot Supplement in Preliminaries to *Speech Analysis. The Distinctive Features and their Correlates*. Cambridge, Mass. 1969. 57–61.
- D. Jones, 1950: *The Phoneme: Its Nature and Use*. Cambridge. 31967.
- R. Lass, 1984: *Phonology. An introduction to basic concepts*. Cambridge.
- I. Lehiste, 1970: *Suprasegmentals*. Cambridge, Mass.
- A. M. Liberman, P. Delattre & F. S. Cooper, 1958: Some cues for the distinction between voiced and voiceless stops in initial position. *Language and Speech*, 1, 153–167.
- L. Lisker & A. S. Abramson, 1964: A cross-language study of voicing in initial stops: acoustical measurements. *Word*, 20, 384–422.
- 1978: Rapid vs. ravid. A catalogue of acoustic features that may cue the distinction. *Haskins Laboratories. Status Report on Speech Research*, 54, 127–132.
- J. Lotz, A. S. Abramson, L. J. Gerstman, F. Ingemann & W. J. Nemser, 1960: The perception of English stops by speakers of English, Spanish, Hungarian and Thai; a tape-cutting experiment. *Language and Speech*, 3, 71–77.
- I. Maddieson, 1986: *Patterns of Sounds*. Cambridge.
- J. Neppert & M. Pétursson, 1986: *Elemente einer akustischen Phonetik*. Hamburg.
- M. Pétursson, 1976: Aspiration et activité glottale. *Examen expérimental à partir de consonnes islandaises*. *Phonetica* 33, 169–198.
- T. Srebot-Rejec, 1975: Začetni in končni soglasniški sklopi v slovenskem knjižnem jeziku. *Slavistična revija*, 23, 289–320.
- P. S. Škrabec, 1870: O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi. Prvič izšlo v novomeškem gimnazijskem izveščju. Ponatisnjeno v: *Jezikoslovni spisi*, I. 1–59. Ljubljana, 1916–1919.
- J. Toporišič, 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor.

SUMMARY

This research is based on a corpus of 69 Slovene and 39 English test items (some pronounced once and some twice by each speaker) selected to investigate the nature of S(lovene) and E(nglish) plosives, especially as to the role that voicedness, voice assimilation and the release stage play in plosive sequences because the biggest differences between the two languages are expected in these areas. 444 wide band sonagrams were made of the text as spoken by three native speakers of Standard Slovene Ju, Ka and Pi, and three native

speakers of Standard English as spoken in Great Britain Ba, No and Ny. Since E plosives have been thoroughly investigated there are fewer E test items than S. Two-member plosive sequences were studied within a word in initial, medial and final position and at word junctures. Although the closure duration has been measured, these figures have not been exploited since the material is not homogenous enough in this respect to show a possible relationship between word position, word stress, place of articulation, quality and duration of the preceding and following vowel on the one hand, and between closure duration on the other. What we were interested in was whether the closure was voiced or voiceless, which part and of what duration the voiced/voiceless part was and how this affected perception. The release was marked as to voicedness only where it was quite clear. The first two columns in the Corpus show perception (' = released, (') = just visible release on the sonagram, but not perceived as release, x/y = not clear whether [x] or [y] was pronounced, xy = first [x] and then [y]), and the other two columns contain the acoustic data ($zap.$ = closure, $odp.$ or e = release, N = voiceless, Z = voiced, PR = pause). We do not have enough data for statistically reliable results, but enough to see the general tendencies clearly.

Our findings: While it is well known that in E the difference between the voiceless (= fortes) and voiced (= lenes) plosives is a complex of features of which voicing is relatively unimportant, the fundamental difference between them in S is a voiceless/voiced closure. The main difference between S voiceless and E fortes plosives is aspiration (= the length of the release). S voiced plosives coincide with E voiced lenes. Since E lenes can be also voiceless, the voiceless version should coincide with the S voiceless (unaspirated) plosives. Experience, however, shows that this theoretical prediction of contrastive phonetics does not hold. A relatively unimportant feature within E seems to be decisive cross-linguistically for the distinction between S voiceless plosives and the E version of a 'voiceless lenis': the amount of noise during the release stage which in our sonagrams is smaller in an E lenis than in a S voiceless plosive. While all E plosives can appear in initial, medial and final position, S voiced plosives are excluded from final position. While in E at word juncture any plosive can combine with any other plosive, in a S sequence of two plosives they are expected to be both either voiceless or both voiced, voice assimilation being regressive. It was found that this holds only within a word. At word junctures the voice assimilation into the voiceless direction holds a hundred percent, there being two forces (word final position of the first plosive; voicelessness of the second plosive) »pushing« it into voicelessness. With the voiced direction, however, only one force is active, i.e. the second voiced plosive trying to make the first plosive voiced. The voiceless into voiced assimilation of the first plosive (= end position in a word) with homorganic plosives holds when it is a morphophoneme (= spelt *b, d, g*); when it is a phoneme (whether unreleased or released) it may be heard as voiced when voicedness sets in early, otherwise not; if there is a break between the two words there is no assimilation to the following voiced consonant in our two examples. – With nonhomorganic sequences in S the first plosive – unlike the situation in E – is always released. The voiceless-into-voiced assimilation (whether of morphophonemic or phonemic origin) always applies to [p]; always to [t] when of morphophonemic origin, and when of phonemic origin it may or may not apply; it applies only rarely to [k] regardless of its origin. Whether there is a break or not between the two words is of no significance. Unassimilated [k] before voiced plosives has less noise in its release than before voiceless plosives. Phoneticians have the following explanation for this phenomenon: to sustain voicing for any length of time the supraglottal air pressure has to be less than the subglottal, once the air pressure equalises, voicing ceases. Since the oral cavity is smaller for a velar plosive than, say, for a labial, the air pressure equalises that much sooner. – E fortes plosives are aspirated and S voiceless plosives are not (tables 1 and 2). The release of [p] is 4 to 5½ times longer in E than in S, of [t] 4½ to 5 times, and of [k] 1½ to 2 times.

NADIŠKO NAREČJE (GLASOVJE IN BESEDJE)
V HUMORISTIČNIH SESTAVKIH DÓMA

0 Nadiško narečje spada med beneškoslovenska in se govori ob Nadiži in njenih pritokih v Italiji. Beneški Slovenci živijo med srednjo Soško dolino in Furlansko nižino, l. 1866 so se po skoraj 60 letih življenja pod Avstrijo s plebiscitom izrekli za Italijo. Od takrat živijo v težkih gospodarskih in kulturnih razmerah in uživajo le minimalne narodnostne pravice. Vendar so ohranili čut in ljubezen do maternega jezika; to zgovorno pričata tudi dva lista, ki izhajata v Beneški Sloveniji, Matajur in Dom.

Z jezikoslovnega stališča je bilo tu opravljenih že več raziskav. Omenim naj le nekatere. 1878 je v Petersburgu izšel sestavek Antona Klodiča¹ o jeziku Beneških Slovencev. Najbolj sistematično je beneškoslovenska narečja obdelal Fran Ramovš,² obravnava pa jih tudi Tine Logar.³ Nekaj zapisov o terskem narečju (sosednje nadiškemu) je prišlo izpod peresa Pavleta Merkuja.⁴ Merku se v glavnem posveča besedju, dodal pa je kratek prikaz glasoslovnih in oblikoslovnih značilnosti. Zbornik Benečanskih kulturnih dnevov 1973/74⁵ prinaša zanimiv prispevek G. B. Pellegrinija o slovensko-romanskih stikih s posebnim ozirom na Furlanijo, Merkujev popis terskega narečja in bolj samo zgodovinski oris B. Pogorelec Slovenski knjižni jezik v Beneški Sloveniji.

1 Namen pričujočega prispevka je predstaviti glasovje in opazno besedje v humorističnih sestavkih lista Dom. Dom je kulturno-verski list, v Čedadu izhaja vsakih »15« dni, že od l. 1966 ga urejajo slovenski duhovniki in laiki iz videmske nadškofije. V listu izhajajo besedila v italijanskem jeziku, knjižni slovensčini in beneškem narečju; na žalost večkrat prevladujejo italijanska. Od 1979 ima rubriko Piha Ponediščak (ponediščak je veter, ki piha od Kobarida proti Čedadu). Gre za humoristične sestavke, ki zajemajo v glavnem dogodke iz domačega življenja, piše pa jih Luciano Chiabudini (Čebudin), doma iz Ščigel v občini Podbonesec. Jezik je tip pisnega jezika, ki ima za govorno podstavo beneškoslovenska narečja, predvsem nadiškega, in kaže le malo vpliva šole ali slovenskega knjižnega jezika.

1.1 Korpus zajema iz 9 številk Doma (od januarja do maja 1989) humoreske z naslovi Emigrant, Janežni kuos, Pòst, Brivci, Ponzio Pilat, Kòš, Radio, Duhounik in Lipa. Celotna raziskava je potekala v primerjavi s slovenskim knjižnim jezikom, kar pomeni, da so izpisane tiste točke, kjer se jezik humoresk razlikuje od slovenskega knjižnega jezika (vse besede so navedene take, kot jih zapisuje pisec – natančen dejanski izgovor ni upoštevan).

2 Glasovje.

2.1 Samoglasniki. – V humoreskah je uporabljen 4-ravninski sistem dolgih naglašanih samoglasnikov: *i, u, ie, uo, e, o, a*. (Polglasnika *ɔ* v sistemu ni, ker ga je povsod

¹ O narečji venecijanskih slovencev, Sočinenija A. Klodiča, 27 str. Nav. po J. Toporišič, Portreti, razgledi, presoje, 1987, str. 230.

² F. Ramovš, Dialekti, Ljubljana, 1935, str. 42–58.

³ T. Logar, Slovenska narečja, Ljubljana, 1975, str. 105–106.

⁴ P. Merku, Pomenoslovni paberki iz zgornje Terske doline, JIS 15 (1969/70), 2–3; Sprehod skozi tersko besedišče, JIS 16 (1970/71), 80, 259; Tersko narečje, Trst, 1972, 11 str.

⁵ Govor, jezik in besedno ustvarjanje v Beneški Sloveniji. I. cikel predavanj na Benečanskih kulturnih dnevih v Škrutovem (Sv. Lenart) leta 1973/74, Špeter Slovenov – Trst, 1978, 118 str.: G. Pellegrini 21–39, P. Merku 41–56, B. Pogorelec 93–118.

nadomestil a.) – Poleg običajnih, vseslovenskih izvorov, so v humoreskah vidni še naslednji izvori samoglasnikov:

Samoglasnik **i** stoji na mestih knjižnega:

e (<ę): *previč* preveč, *vič* več, *vičkrat* večkrat; **e**: *cerimonije* ceremonije, *vičerja* večerja, *zvičer* zvečer; (**ei** <) **ai**: *ki kaj*, (*petan*)*dvist* (petin)dvajset, *zaki zakaj*;⁶ **a**: *Ingleži* Angleži (vpliv it. *inglese*).

Samoglasnik **u**:

o: *Francuzi*, *požegnvanja* požegnovanja, *pulente*, (na) *sredu* (mize), *turbi*, *bilu*, *imenuvat*, *prorokuval* prerokoval(i), *spoštuvati* spoštovali, *pogostu*, *du do*, *ku ko*; **-ov** (tudi **-ev**) pri sam. m. sp. mn. rod.: *avtomobilnu* avtomobilov, *avtomobilištu* avtomobilistov, *buniku* bolnikov, *cveku* cvekov, *duhouniku* duhovnikov, *emigrantu* emigrantov, *eroju* herojev, *ešperimentu* eksperimentov, *izseljencu* izseljencev, *klientu* klientov, *kraju* kraljev, *muojstarju* mojstrov, *motivu* motivov, *organizatorju* organizatorjev, *pisu* psov, *puobu* pobov; **-òv**: sam. m. sp. ed. im.: *pokrù* pokrov; **-ov**: *ščinkuca* ščinkovca < ščinkavca; **ov**: *uce* ovce; **-òv**: sam. ž. sp. imen. 2. ž. skl. *molitu* molitev, *tož*. (*u*) *cierku* (v) cerkev; **òu** < **l**: *puže* polže, *sudad* soldat, *tušč* tolšč(a), *dug* dolg, *nedužno* nedolžno, *puno* polno, *popunama* popolnoma; **ou** < **ol**: *buniku* bolnikov, *popudan* popoldan, *stù* stol, *sude* solde, *utarja* oltarja, *pu* pol; **ou** < **av**: *pru* prav; **e**: *domišljuval* domišljevali, *norčuvanje* norčevanje, *norčuvat* norčevat(i) (e po naliki iz sedanjiške osnove do o). – Del. na -l m. sp.: **-al**: *čaku*, *daržu*, *dokazavu*, *dokazu*, *dopoviedu*, *gledu*, *godernju*, *klicu*, *manku*, *muoru*, *nabasu*, *napisu*, *nucu*, *odgovarju*, *olajšu*, *oponašu*, *ostargu*; < **-il**: *aršieru*, *doluožu*, *godu*, *hodu*, *hranu*, *hvalu*, *luožu*, *nabrusu*, *nastabu*, *navadu*, *nosu*, *odluožu*, *odpustu*, *oglednu*, *okarstu*; < **-ěl**: *vartu*, *vidu*, *viedu*; < **al**: *odtuku*, *padu*, *paršu*, *potuku*, *prenesu*, *previdu*, *strigu*, *šu*, *ulieku*, *vargu*, *venesu*, *zapadu*; **-l**: *odpru*, *umru*, *upru*.

Fonem **v** je zapisan z **u**:

vC za [u]: *autentičnost*, *autobusi*, *avtomobilištu*, *autonomije*, *drieuje*, *duhounik*, *hlieu*, *kauke*, *Puščaunik*, *skriunosti*, *traunikah*, *ulekovanjan*, *uprašanje*, *urane*, *uratih*, *europskega*, *glauni*, *raunejo*; opisni del. *jau*, *dau*; **vV** za [u]: *duor*, *jauarja* < *javorja*, *uduova*, *Uidan*, *uoč* (voč < oč <) oko, *uodi*, *uojsko*, *zuonove*, *kuadraste*, *uarnil*⁷, *uiju*, *uon*; v **u** se spremeni tudi vsak predlog **v**, le v enem primeru je ostal **v**: v *Australiji*.

Dvoglasnik **ie**:

e: *besiede*, *briegu*, *ciest*, *čariešnje* črešnje, *človeika*, *diela*, *drieu* drevo, *hlieu* hlev, *kliet*, *koliene* kolena, *liesko* lesko, *miesta* mesta, *mriežo* mrežo, *orieh*, *piesmi*, *skliedo*, *snieg*, *liep*, *niek* neki, *pieščeno*, *riedko*, *smiešne*, *smielo*, *priet* pred 'prej', *ries*;⁷ *brieme*, *čiešpe* češplje; *zapriega* zaprega, *potiegu* potegnili;⁸ **è**: *vien vèn*;⁹ **i(r)**: *aršieru* razširil, *pastierja* pastirja, *siera* sira, *sierak* sir(e)k, *izbiera* izbira, *kavaliertji* kavalirji, *mier* mir, *razšieru* razširil, *šierjejo* širijo, *zbierral* zbirali.

Dvoglasnik **uo**:

ò: (izjemoma **ò**) *dobruote* dobrote, *gaspuod* gospod, *gnuoj*, *gorkuoto*, *guod*, *izpuoved*, *koluo*, *kuosa* kosa 'ptiča' *mladuosti*, *modruost*, *pokuora*, *prepuovedi*, *puot* pot 'znoj',

⁶ Zaradi velikega števila izpisanih primerov tu niso zmeraj navedeni vsi. Preostali so v moji diplomski nalogi Nadiški knjižni jezik, Ljubljana, 1990.

⁷ Naštete besede so z *è* zapisane že pri Škrabcu, Cvetje z vertov Sv. Frančiška, Gorica, 1891–1892, in pri Pleteršniku, Slovensko-nemški slovar, Ljubljana, 1894.

⁸ Torej tudi iz nosnika.

⁹ Primer je iz Pleteršnika, 1894.

*težkuo, naspruotan nasproten, paršluo prišlo, okuole okoli, smuo samo, takuo, zatuo, tuole;*¹⁰ *narguorših najgorših, muorla mórala; muore more, puojden pojdem, buoge uboge; muojstarju mojstrov, tuoj, muoj, suoj; puolíč polič; peruot perot.* Prim. še čuotast čotast 'šepast'; *guorenje govorenje, guoriu govoril* (verjetno *uo*).

Samoglasnik e:

a: *Nedižo Nadižo, preživljenje preživljanje* (morda gre za besedotvorni pojav), *zejce zajce, krekajo krakajo, dej dalj*; **-a:** *sevide seveda, de da*; **i:** *serk sir(c)k, vesoke visoke, pomerila pomirila, šerila širila, ušerila uširila*; (**ǣ**): *pomislen pomislim, stopenje stopinje, viden vidim*; **-i:** *okuole okoli, skuoze skozi*; **ei:** *potlè potlej*; (**ei** <) **ai:** *renka rajnka, zdole zdolaj, zgore zgoraj* – pri slednjih dveh primerih bi lahko bil tudi *ē*; **o:** *precesiji procesiji, prestora prostora*.

Samoglasnik o:

a: *uon ven*; **u:** *drogač drugače, ton tun(a) 'riba'* (it. *tonno*); **-u:** *blizo blizu*; **-i:** *počasno počasi*.

Samoglasnik a:

ǣ: *boliezan, četartak, gobac, klanac, konac, mačak, maglice, matavilac motovilec, osamnajstletnik, petak, piesak pesek, stablo steblo, stazah stezah, majhan majhen, srečan, sam sem, notar noter, osan osem.* Izjema: *občutek*. Na enem mestu se pojavi »obstojni **ǣ**«: *kamanov 'kamnit'*. **ǣ** + **r:** *čarieva čreva, čarvič črvič, četartak, darve drve, daržavljan, garme, harbatenice hrbtenice, marvico, starmu strmo, tarde, podarli, tarpeu trpel, uarnejo vrnejo, čaries črez. i:* *an in, kronaka kronika* – prim. it. *crònaca*. Glas **a** nastane tudi zaradi posploševanja končnic v oblikoslovju. **o:** *jaar javor, kakošnjakan kokošnjakom, kalourat kolovrat, pasteje postelje, gaspuod gospod, hlaboko globoko, popunama popolnoma, rapotu ropotal, uzdigavu vzdigoval* – pojav imenujemo ojevsko akanje. **e:** *adan, an krat, ankrat, dažel'*.

Moderni samoglasniški upad zadeva *i, e, a, o* in *u*:

i: *glažovno glažovino, kuharce kuharice, kuhnjó kuhinjo, ku otroc ko otroci, majce majice, mat mati, mrience mrenice, palc palic, žvina živina, dugmi dolgimi, svet sveti, tist tisti, bluo bilo, jezle jezile, nastabli nastavili, navadle navadile, potisnli potisnili, pravle pravile, stuorli storili, al ali, morebit morebiti, narrajš najrajši, pruot proti, rajš rajši, tud tudi* (nekajkrat je tudi ohranjen). Nepričakovan *i*-jevski izpad: *koblíce kobilice*. Najbolj zanimiv je izpad *pravce* *pravljice*. **e:** *nardi naredi, viedle vedele, vidli videli, bliž bliže, drogač drugače, slabš slabše, zlo zelo. a:* *glavmi glavami, (z) nogmi (z) nogami, (za) petmi (za) petami, morta morata, posiekli posekali*. Nepričakovan izpad: *žejla žejala. o:* *na mest* namesto. **u:** *tle tule*.

Odpadli končni samoglasniki so v sestavkih označeni z ': *aršieril', basal', bombardal', brał', branil', buleral', čakal', čul', dal', daržal', dielal', dohitiel', dokazal', domišljuval', falil', flafotal', gledal', guoril', hodil', igral', imenuval', integral', jokal', kalunial', kazal', klical', komental', kuazal', letal', letiel', lovil'*. Vse naštete besede so deležniki na *-l* m. sp. v mn. Odpadejo pa lahko tudi samoglasniki pri samostalnikih. V humoreskah je le osem takih primerov: (po) *Čukel'*, (u) *dažel'*, (par) *Id', kolonel', material', miz', (tu) šuol', (u) šuol'*.

Premene glasovnih sklopov: **jē** > **jī** > **i:** *ice jajce, isen jesen, izik jezik, iklene jeklene; ri* > **r** > **ǣr** > **ar:** *parhišju prihišju, parjatelji prijatelji, parklic priklic, parložnost priložnost, partardilo pritrnilo, parblizno približno, pargliho prigliho, parjudno priljudno, parpet pripet, parraščeni priraščeni; re* > **r** > **ǣr** > **ar:** *čariešnje črešnje, parsajene presajene, sparjeta sprejeta, pargrevat pregrevat(i), sparieu* < sprejel; **raz** > **ǣrz** > **arz/ars/ar/as:** *arsklane*

¹⁰ Vse besede te skupine so v Pleteršniku, 1894. Vsi *uo* so iz *ō*.

razklane, arstrešene raztrešene, aršierjen razširjen, aršeril' razširil(i), arzglasit razglasit(i), astajile raztajile 'raztalile'; **r** > **ar** > **ar**: arjuhe rjuhe, armene rumene, poardečeu pordečel.

V besedilih je označenih nekaj naglasov. Iz tega je razvidno končno naglaševanje, npr. *tè, potlè, pokrù, stù*.

Ramovš je o nadiškem narečju podrobneje pisal v Dialektih.¹¹ Večina njegovih ugotovitev drži še danes. Prim. *ie* < *ě*, *uo* < *ô*, *a* < *ъ*. Novosti, ugotovljene s primerjavo pojavov v humoreskah in z Ramovševimi zapisi, so naslednje:

i dobimo iz je *aj, ej*,¹² *poleg tega še iz: e* < *ę*: *previč, vič, vičkrat*; < *e*: *cerimonije, večirja, zvičér*; < *a*: *Ingleži*.

u poleg iz *au, ou, iu, eu, o* še iz *e* (po naliki); < *vC* za [u]: *autentičnost, autobusi*; < *vV*: *duor, jauarja, uduova*.

ie poleg iz *ě* še iz *ę*: *zapriega*; < *è*: *vien*; < *i(r)*: *pastierja, izbiera*.

uo poleg iz *o* še iz *q*: *peruot*; < *ô* (zgodaj podaljšani *ô*): *tuoj, suoj, muoj*.

e poleg < *e* še: < *a*: *Nedižo, zejce, krekajo*; < *i*: *serk, vesoke*; < *ə*: *pomislen, viden, stopenje*; < *ei*: *potlè*; < *eï* < *ai*: *renka, zdole, zgore*; < *o*: *prestora, precesiji*; < *-a*: *seviede, de*; < *-i*: *okuole, skuoze*.

o < *ə*: *uon*; < *u*: *drogač, ton 'riba'*; < *-u*, *blizo, počaso*.

a poleg < *ə* in < *ə+r* še < *i*: *an, kronaka*; < *o*: *jauar, kalourat* (ojevsko akanje); < *e*: *an krat, adan*.

Poleg i, e in *u* po samoglasniškem upadu izpadeta še *o* in *a*: *na mest; glavmi* (verjetno posploševanje končnice *-mi*), *morta*.

Pri Logarju¹³ najdemo izvore in premene, ki jih je zapisal že Ramovš. Logarjeva razlaga je le dopolnilo k narečnim besedilom v knjigi, ob izvorihih ni primerov. Edina premena, ki je Ramovš ni zapisal, je *-o* > *-u*. Pri Logarju manjka premena *r* > *ar*: *rdeč* > *ardeč* > *ardeč*, lepo vidna v enem njegovih besedil (str. 57, besedilo 55).

2.2 Soglasniki

2.2.1 Zvočniki. – V humoreskah so zastopani vsi knjižni zvočniki: *m – n, r – l, v – j*. Vidne so naslednje premene **l** > **j**: *jubezan* ljubezen, *judi* ljudi, *kraju* kraljev, *nedej* nedelj, *pasteje* postelje, *Rimjane* Rimljane, *steja* stelja, *zbuojšanje* zboljšanje, *zemjo* zemljo, *buj* bolj, *dej* dalj, *jubjeno* ljubljeno, *parjudno* priljudno, *bazjajo* bezljajo, *vajala* veljala, *zapeju* zapeljal, *zmišja* zmišlja, *zauojo* zavoljo. Izjeme z **lj**: *botiljonan, daržavljan, ljubitelji, milijoni, nevošljivost, okolja, parjatelje* (dva primera), *pomankljivost* (dva primera), *preživljenje, samohvaljenje, soljo, usmiljenje, življenja* (nekaj primerov), *neusmiljeno, okoljenih obkoljenih, preljubljenega, preseljen, zemljeno, domišljuval*. Med naštetimi besedami je nekaj izrazito knjižnih besed, prim. *daržavljan, ljubitelji, pomankljivost, preživljenje, samohvaljenje, usmiljenje*. Pogosto je **lj** ohranjen tudi zaradi večje obvestilnosti. Poseben primer sta besedi *okolje* < **o+kol+əje* in tip (s) *soljo*. V besedi *nevošljivost* je **lj** verjetno ohranjen zaradi lažje izgovornosti. – **l** > **l**: *sablami, častitlive*. Verjetno je pri obeh primerih vzrok lažja izgovornost.

l > **l**: *Napuljonovi* < *Napoleonovi* (v besedi prvotno ni *l*).

¹¹ F. Ramovš, Dialekti, Ljubljana, 1935, str. 42–58.

¹² Zaradi večje preglednosti sem izpisala predvsem novosti v primerjavi z Ramovšem. Vsakemu samoglasniku sledijo izvori, ki jih je zapisal že Ramovš, nato pa še tiste razlike do knjižnega jezika, ki se pojavijo v humoreskah, Ramovš pa jih ne navaja (znamenje < je deloma razumeti zgolj protislovno, prav tako izraz »iz«).

¹³ T. Logar, Slovenska narečja, Ljubljana, 1975, str. 105–106.

-m > -n: (z) *adnin botiljonan*, (z) *adnin majhanin furgonan*, (s) *bielin fiertugan*, (z) *blagan*, (z) *bratran*, (s) *cajtan*, *deputatan* (daj. mn.), (z) *diveršivan*, (pred) *dnen*, (med) *edukacionan*, (za) *gaspuodan*, (pod) *italijanskin imen*, (z) *izikan*, (s) *koritan*, (s) *košan*, (s) *košičan*, *krajan*, (s) *kuštan*, (z) *ločitvan*, (z) *močnin duhan*, *možen*, (z) *naslovan*, *Niemcan*, *tičan*, *tistin hišan*, (u) *Uidan*, (z) *uozan*, (pred) *žegnan*, *drenovin* (garme), *osan*, *parpetin*, *suojin*, *šarokin*, *bon*, *čen*, *iman*, *ložen*, *muoren*, *pomislen*, *povien*, *poznán*, *san*, *viden*, *vien*, *tan*. Izjeme: *cesarjam* (daj. mn.), *duhounikam* (mn.), (s) *freškimi pijačam*, (po) *imenam*, (tu) *kajšnim filme*, (med) *katerim* (mn.), (med) *dvema koncam*, (s) *košičam*, (med) *nam*, (z) *nam*, (z) *njim*, (za) *njim*, (s) *poslušalkam*, *rokam* (daj.), (med) *nacionalističnim*, *požganem*, *punim*, *rinjanskim*, (na) *morem*, *sam*.

Pojavlja se varianta *nar-* za *naj-*: *narbuj*, *narguorših*, *narmanj*, *narrajš*.

Ostale premene so le posamične: drugotni **n** v *automobilne*, *automobilnan*; *n* se pojavi še v besedi *oglednu* 'ogledal' (nedoločnik *ogledniti* se ravna po slovenskih glagolih **skokniti*, *pokniti*); **ln** > **nn** > **n**: *kelnarco* > *kenarco*; **nj** > **j**: *kamenje* > *kamje* (redko); **nj** > **jn**: *Padovanjski* > *Padovajnski* (pred *-ski*); **v** > **u**: gl. § 2.1, izjema je predlog *v*: v *Australiji* (edini primer); **vr** > **gr**: *vrabca* > *grabca*; **vl** > **l**: *vložen* > *ložen*; **mn** > **n**: *sedemnajst* > *sedanajst*; **r** - **r** > **l** - **r**: *maltra* < *martra*, *slakoper* < *srakoper*; pojavljata se protetična (oporna) **v-** in **j-**: *oko* > *oč* > *voč* > *uoč*, *apno* > *japno*, *ozki* > *vozki* > *uozki*.

Večinoma je vse te premene opazil že Ramovš (prim. *l' > j*, *-m > -n*, *vr > gr*, *vl > l*, *mn > n*, *r - r > l - r*), delno za njim Logar (prim. *l' > j*, *-m > -n*, *w > v*), tu pa je opozorjeno predvsem na precejšnje število izjem (odstopanj), prim. *l'* ne prehaja vedno *v j*, *-m* se včasih ne spremeni v *-n* ipd. Pisec pri zapisu zvočnikov ni natančen.

2.2.2 Nezvočniki. – V humoreskah so uporabljeni vsi slovenski knjižni nezvočniki: *p t s š č f c h b d z ž dž*. Vidne so naslednje premene (znamenji < in > je deloma razumeti zgolj protistavno glede na knjižni jezik): **pt** > **t**: *ptiče* > *tiče*, prim. *setemberja* septembra; **tj** > **j**: *tja* > *ja*; **tj** > **č**: *tja* > *če*, *tretji* > *treči*, *tretja* > *trečja*; **b** > **v**: *slabe* > *slave*, prim. *proval* *probal*; **v** > **b**: *nastavili* > *nastabli*, *ustabjala* < *ustavljala*, *stavil* > *stabu*; **st** > **št**: *strofa* > *štrofa*, *avtomobilistov* > *avtomobilištu*; **tl** > **dl**: *pletle* > *pledle*; (**k** >) **g** > **h**: *tak dan* > *tah dan*, *gozd* > *host*, *globoko* > *hlaboko*, *goščar* > *hoščar*; **kt** > **t**: *praktik* > *pratik* (it. *pratico*), *traktorjem* > *tratorjan*, *elektrostatiki* > *eletrostatiki*; **j** - **j** > **g** - **j**: *jenjalo* > *genjalo*; **šč** > **š**: *nevošljivost*; **bk** > **k**: *obkoljeni* > *okoljeni*; **nj** > **n**: *manjkalo* > *mankalo* (le pri glagolu *manjkati*, prim. it. *mancare*); **dv** > **v**: *predviditi* > *previdati*; **zr** > **zdr**: *zrelih* > *zdrielih*; **šk** > **š**: *puške* > *puše*; **f** > **h**: *luft* > *luht*.

Ohranjena je skupina *čre*, vendar ne dosledno: *črez* > *čaries*, *čariešnje* < *črešnje*. V enem izmed besedil je težko razločljiva metateza (prestava) *glavo* > *galvo* (mogoče tiskovna napaka?). Slovensko nebnjenje: *drugih* > *druzih*, *drugim* > *druzin*, *rankega* > *rencega*. Zamenjava *c* - *č* oz. *z* - *ž*: *veličini* > *velicin*, *dolžini* > *duzin*. Pisava *možki*, *možko* (enkrat pisano *moški*). *Fizik* > *fizič* (morda podomačeno). *Partizanzke* (verjetno napaka). Glas *h* oz. *γ* je morda ponekod že slabo slišen: pri glagolu *pomau* 'pomagal' bi lahko šlo za razvoj *pomagal* → *pomahal* (*pomaɣal*) → *pomaɣu* → *pomau* (prim. pri Trubarju *veršhmaati*).

3. Opazno besedje v istem korpusu se je glede na izvor in pomen večinoma dalo razvozlati s pomočjo italijansko-slovenskega in nemško-sloveškega slovarja¹⁴ in Lazzarinijeva spiska furlanskih besed v furlansko-italijanskem slovarju¹⁵ (ter Slovarja slovenskega knjižnega jezika, Besedišča slovenskega jezika in Pleteršnikovega slovarja). Kljub temu je

¹⁴ D. Debenjak, *Nemško-slovenski in slovensko-nemški slovar*, 1974; A. Grad, *Italijansko-slovenski in slovensko-italijanski moderni slovar*, 1989.

¹⁵ A. Lazzarini, *Vocabolario scolastico friuliano-italiano*, Videm, 1930.

ostalo še precej besed, ki so bile pomensko nejasne. Te so mi pomagali pojasniti v uredništvu Doma, za kar se jim najlepše zahvaljujem. – Vse opazne besede so razvrstljive v štiri skupine: A. prevzete besede 1. iz (ali prek) italijanščine ali furlanščine, 2. iz (ali prek) nemščine, 3. iz (ali prek) angleščine; B. slovenske domače besede. Manjšo skupino tvorijo še tiste besede, katerih izvor je nejasen. Skušala sem ugotoviti, s katerih področij so, in vsaj približno poiskati vzroke za uporabo. Zaradi preglednosti besedje predstavljam po zgoraj navedenih štirih skupinah.

3.1 Besed iz italijanskega jezika ali furlanščine je 229, od tega 180 samostalnikov, 29 pridevnikov, 16 glagolov, 1 predlog in 3 prislovi (v spodnjih seznamih ozvezdčene besede imajo v Lazzarinijevem furlansko-italijanskem slovarju vzporednice, označene kot furlanske):

Samostalniki: *abinament* združenje v dvoje,¹⁶ *albergo* hotel, prenočišče, *alfabet*¹⁷ abeceda, *argoment* sklep, dokaz, *aroganca* predrznost, nadutost, *artigianat* rokodelstvo, obrt, *artikul* (trgovinski) predmet, *ašpiracion* težnja, *atmosfera* ozračje, *atomika* veda o atomih, *autentičnost* pristnost, *autonomija* samouprava, *avokata* odvetništvo, **bagaj* prtljaga, *bakal* polenovka, **bančina* klop, **barba* stric, *barberija* frizerstvo, **barela* nosilnica, **batuda* zbrano, zgoščeno mleko, *benzin* bencin, *bičikleta* kolo, dvocikel, *bobina* tuljava, *zvitik*, *botiljon* steklenica, **braura* pogum, hrabrost, *buokrat* uradnik, *bussola* kompas, *butiga* prodajalna, *bužina* lupina, koža, skorja, *centez* stotak, *civilizacion* civilizacija, *čitadin* meščan, *delužion* razočaranje, *deputat* poslanec, *determinacion* odločitev, določilo, *direccion* beležka z naslovi, *diskužion* razgovor, diskusija, *diškoršo* govor, *ditatura* diktatura, *diveršiv* odvrnitev, odklon, *divertiment* zabava, *dogana* carina, *dotrina* nauk, doktrina, *edicion* izdaja, edicija, *edukacion* vzgoja, *ekuilibrje* ravnotežje, ravnovesje, *emigracion* izseljenstvo, izseljevanje, *emitent* oddajna postaja, *ešperienca* izkušnja, izkušenost, *ešperiment* poskus, *ešpert* ekspert, izvedenec, *fažina* butara (vej), *fiašk* pletenka, **forešt* tujec, **frika* ocvirek, *furgon* prtljažni voz, *gara* tekma, *garancija* garancija, *gaspuodšindik* gospod župan, *generacion* generacija, *giornal* časopis, *giornalina* revija, časopis, *gjava* (opoke) nahajališče laporja, **golarin* kravata, *guča* jopa, *imprešion* vtis, *iniciativa* iniciativa, *inkubo* mōra, *interesz* zanimanje, *invencion* iznajdba, *inventor* iznajditelj, *kafè* kava, *kambra* soba, izba, *kampionat* tekmovanje, prvenstvo, *kamuna* občina, *kandreja* stōlica, *kanton* kot, stran, kanton, *kantorija* skupina pevcev, *karoča* kočija, *kavalier* kavalir, *kavalierat* kavalirstvo, *klient* varovanec, klient, *kolonel* polkovnik, *kolor* barva, *komerčjant* trgovec, *komision* komisija, *komitiva* spremstvo, družba, *kompanija* tovarišija, družčina, *komunikata* poročilo, uradna objava, *kondot* prevoz, *napeljava*, *konfin* meja, mejnik, *konveniencia* primernost, spodobnost, korist, *kordon* vrstica, *koriera* voz, *korišpondenca* dopisovanje, *kronaka* kronika, *kurjožitat* radovednost, *kužin* bratranec, *lač* zanka, past, **lauda* hvala, *letrik* elektrika, *magazen* skladišče, *blagovnica*, *makina* avtomobil, *makineta* aparat, stroj, *maniera* način, navada, vedenje, *manifestacion* prireditve, *marešial* maršal, *maron* kostanj, **maškera* maska, *krinka*, **medežin* zdravilo, zdravstvo, **meštra* učiteljica, *minoranca* manjšina, **mistier* skrivnost, **mištier* opravek, *mužea* muzej, *nazionalist* nacionalist, **nona* babica, stara mama, *nunac* duhovnik, *okažjon* priložnost, povod, *origina* izvor, poreklo, *ortografija* pravopis, **oštarija* gostilna, *pankorija* pekarna, *papagal* papagaj, *partigian* partizan, *pasa-port* potni list, *patric* patricij, *penin* jekleno pero, *permanenca* trajnost, bivanje, **peršona*

¹⁶ Pomeni besed so določeni glede na sobesedilo. Primer: *kurjožitat* v homoreski pomeni 'radovednost', čeprav sicer tudi 'znamenitost, redkost'; *direccion* v humoreski 'beležka z naslovi', sicer predvsem 'vodstvo, smer'.

¹⁷ Nekatere od naštetih besed niso pravi romanizmi, jih pa blizuzvočna italijanska beseda podpira pri obstoju v benečansčini.

oseba, *plebei* plebejec, *poltrona* naslonjač, *preteža* zahteva, *preženca* navzočnost, predstavitelj, *profum* parfum, *provinča* provinca, *publik* občinstvo, **punta* točka, pika, *radiolina* majhen radijski sprejemnik, *regim* vladavina, režim, *regiŕtrator* magnetofon, **rifleŕ* odsev, *riuŕida* uspeh, izid, izhod, *riŕultat* rezultat, *sardelón* sardela (m. sp.), *sigle* kratica, **stagjon* letni čas, sezona, *sudadt* vojak, **ŕimbol* simbol, znak, *ŕimpatija* simpatija, *ŕituacion* položaj, *ŕpaj* vrstica, konopec, *ŕpinjak* sveder, *ŕproporcion* nesorazmerje, *ŕtagjon* letni čas, *ŕtrofa* kitica (pesmi), *ŕtrument* instrument, *targa* tablica, tabla, *taŕkina* ŕep, *teater* gledaliŕe, *tradicion* izročilo, tradicija, **trafik* promet, trgovina, *tramogjo* nahajaliŕe laporja, *tratativa* pogajanje, *tribunal* sodiŕe, *tromba* troblja, trobenta, *turiŕt* turist, *turiŕem* turizem, *turna* turnus, vrsta, red, *uŕiŕial* oficir, *valvola* ventil, zaklopka, **vantaŕ* prednost, korist, dobiček, *vendeta* maŕčevanje, **vilja* predvečer, *virgola* vejica, *vokacion* poklic, *ŕenar* januar, *ŕgomba* lokarda, vrsta ribe, *ŕir* obrat, krog, sprehod, *ŕlika* sani.

Pridevnik: *aŕfaltan* asfaltiran, *blu* moder, *est* vzhoden, *eŕteŕiĉno* (preteŕo) estetsko, *eŕageran* pretiran, *funkcional* funkcionalen, *industrial* industrijski, *important* pomemben, *internacional* mednarodni, *interogatori* vpraŕalen, *komplikan* zapleten, *konĉentran* zgoŕen, koncentriran, *kontingent* sluĉajen, *laŕtikov* elastiĉen, *manuelo* roĉen, *meridionalski* juŕen, *orientan* orientiran, *oveŕt* zahoden, *pacient* potrpeŕljiv, natanĉen, *vztrajan*, *paludov* narejen iz koruzne slame, *pratik* pripraven, praktiĉen, *ramov* bakren, *riŕervan* rezerviran, **sald* trden, cel, *ŕempliĉ* enostaven, *serio* resen, *ŕimpatik* simpatiĉen, *ŕtrumentalizan* avtomatiziran, *volgarno* (besedo) vulgarno, prostaŕko.

Glagoli: *evidenciat* evidentirati, narediti jasno, oĉitno, *fabrikati* izdelovati, *faliti* zgreŕiti, *frigati* drgniti, *funkcionati* opravljati, *integrati* vkljuĉiti, *interesaŕti* zanimati se za, *intonati* intonirati, *kaluniat* obrekovati, *komentati* komentirati, *poŕŕlikniti* zdrŕniti, *provati* poskusiti, *rekuperati* spet pridobiti, *rikamati* veŕti (vezem), *rindati* donaŕati, napraviti, *tolerati* tolerirati.

Drugo: *a v*, *ben* dobro, *difa(ti)* zares, v resnici, *subi(o)* takoj, hitro.

3.1.1 Samostalniki¹⁸ so deljivi v dve skupini, v tvarne in netvarne, pri ĉemer so pod tavnimi zajeti vsi, ki zaznamujejo konkretne osebe, predmete ipd.¹⁹ Pri teh nadalje izstopajo 4 podskupine. Prva zaznamuje osebe glede na poklic, stan oz. funkcijo: *burokrat*, *ĉitadin*, *deputat*, *eŕpert*, *foreŕt*, *gaspudŕindik*, *inventor*, *kavalier*, *klient*, *kolonel*, *komerĉjant*, *kuŕin*, *mareŕial*, *nacionalist*, *partigjan*, *patric*, *perŕona*, *plebei*, *sudadt*, *turiŕt*, *uŕiŕial*. Druga podskupina so poimenovanja ŕivali: *bakal*, *papagal*, *sardelon*, *ŕgomba*. Samostalniki v tretji opredeljujejo prostor: *albergo*, *butiga*, *kambra*, *kanton*, *magazen*, *muŕŕea*, *oŕtarija*, *pankoriya*, *teater*, *tramogjo*. Ĉetrto podskupino sestavljajo poimenovanja (v glavnem) tehniĉnih predmetov, posebej pa ŕe poimenovanja za prevozna sredstva: *benzin*, *bobina*, *bussola*, *emitent*, *kordon*, *makineta*, *radiolina*, *regiŕtrator*, *ŕpinjak*, *ŕtrument*, *valvola*; *barela*, *furgon*, *biĉikletu*, *karoĉa*, *koriera*, *makina*, *ŕlika*. Preostali samostalniki so, kot kaŕejo primeri, besede iz zelo razliĉnih tavnih podroĉij. Mogoĉe bi se dala izloĉiti ŕe skupina besed, ki izvirajo nekako iz »domaĉega«²⁰ ŕivljenja, rabljene praktiĉno vsak dan, pri vsakdanjih opravilih: *banĉina*, *botiljon*, *damigjan*, *faŕina*, *fiaŕk*, *frika*, *guĉa*, *laĉ*, *maron*, *ŕpaj*, *taŕkina*.

Mnogo teŕe je razvrstiti poimenovanja netvarnega. V grobem dobimo 5 podskupin. V prvi so v glavnem glagolniki, ki izraŕajo ĉlovekova nagnjenja, ĉustva, lastnosti ipd.:

¹⁸ Delitev je povzeta po J. Toporiŕiĉ, Besedni germanizmi v Trubarjevem Catechismusu, SR 36 (1988), ŕt. 1., 109–119, le da je delno dopolnjena. – Zaradi velikega ŕtevila besed v skupine niso razvrŕene vse.

¹⁹ P. Merku se je odloĉil za podobno delitev besed, ĉprav v skromnejŕem obsegu. Pri njem imamo naslednje pomenske skupine besed: 1. botaniĉna imena, 2. ŕivalska imena, 3. hiŕa, orodje, vsakdanje ŕivljenje, kmeĉka opravila.

arroganca, ašpiracion, autentičnost, braura, delužion, determinacion, edukacion, iniciativa, intereš, konvencienca, kurjožitat, maniera, permanenca, šimpatija, tratativa, vantaž, vendeta. Drugo podskupino sestavljajo poimenovanja za skupino oz. skupnost ljudi: *abinament, civilizacion, emigracion, generacion, kamuna, kantorija, komision, komitiva, kompanija, minoranca, publik, tribunal.* Tretja podskupina označuje stanja, položaje, dogajanje v zvezi s človekom: *atmosfera, autonomija, ditatura, divertiment, ekulibrie, ešperiment, gara, inkubo, kampionat, manifeštacion, preženca, regim, šituacion, šproporcion.* Sem štejemo še oznake poklica, funkcije, ved: *artigianat, atomika, avokata, barberija, kavalierat, turizem, vokacion.* Četrta podskupina so besede, rabljene v vsakdanjem, morda bolj javnem ali političnem ozračju: *argoment, diškoršo, diskušion, diversiv, dotrina, edicion, ešperienca, garancija, korišpcndenca, okažjon, preteža, riušida, rižultat.* Peta, majhna podskupina so besede iz jezikoslovne in literarne rabe: *alfabet, ortografija, sigle, šimbol, štrofa, turna, virgola.*

Treba je opozoriti, da pisec nikoli ni obiskoval slovenskih šol. To nam lahko najprej pojasni uporabo besed za poimenovanje živali in besed s tehničnega področja. To sta namreč dve področji, s katerima imamo pogosto težave tudi pri izražanju v tujem jeziku. Obstaja tudi možnost, da pisec poleg iz italijanščine prevzetega izraza pozna tudi narečnega, a uporablja prvega zaradi širše razumljivosti. Besede, ki zaznamujejo osebe, in besede, ki so poimenovanja za skupine oz. skupnosti ljudi, so blizu mednarodnim poimenovanjem (prim. *civilizacion, emigracion, klient, nazionalist* itd.) in se piscu očitno zdijo dovolj uporabne (in razumljive) tudi v njegovem pisanju. Še najbolj preseneča dokaj obsežen spisek besed iz »domačega« živiljenja, vključno s tistimi, ki zaznamujejo prostor.

3.1.2 29 pridevnikov tvori 5 podskupin. Prvo sestavljajo trije pridevniki, rabljeni vrstno: *industrial, internacional, interogatori.* V treh, štirih pridevnikih je izražen material, iz katerega je predmet, ki ga določajo, narejen: *ašfaltan, laštikov, paludov, ramov.* Tretja podskupina je sestavljena iz treh pridevnikov, ki določajo stran neba oz. mesto nahajanja: *est, meridionalski, ovest.* Največja je podskupina kakovostnih pridevnikov, ki določajo splošne lastnosti oseb, živali, rastlin, predmetov: *eštetično, ežageran, funkcional, important, komplikan, končentran, kontingent, manauelo, orientan, pacient, pratik, rižervan, sald, serio, šemplič, šimpatik, štrumentalizan, volgarno.* Barvo označuje en sam pridevnik, *blu*, uporabljen zaradi homonimnosti slovenskega *moder* 'pameten'. *Est* in *ovest* sta uporabljena v zvezi z Zahodno in Vzhodno Nemčijo in ju lahko vzamemo kot del citatnega imena. Piscu pa kljub temu manjka nekaj osnovnih slovenskih pridevnikov, tako *ročen* za njegov *manauelo*, *trden* za *sald*, *resen* za *serio* ipd.

3.1.3 Ena izmed možnih delitev pri glagolih je naslednja: V prvo skupino zajamemo glagole *evidenciat, fabrikati, funkcjonati, integrati, interešati, intonati, komentati, tolerati.* Vse našete glagole poznamo v istem pomenu tudi v zbornem jeziku, le z drugim obrazilom. V drugi skupini je ostalih 8 glagolov: *faliiti, frigati, kaluniat, provati, rekuperati, (požlikniti), rikamati, rindati.* Za večino naštetih glagolov ima slovenski jezik poleg prevzetega še domači izraz. Težave so le z glagolom *rekuperati*, kjer v slovenščini dobimo besedno zvezo *spet pridobiti*, in *intonati*, kjer *uglasiti* ne pomeni povsem isto kot *dati začetni glas*. Pri izbiri med slovensko ali prevzeto besedo odloča tudi gospodarnost. Pomensko so našete glagoli s tako različnih področij, da se ne dajo smiselno razvrstiti v skupine.

3.1.4 Ostane še skupina prislovov in predloga. Pravi prislov je *subit(o)* 'takoj, hitro', medtem ko *ben* 'dobro' in *difa(tu)* 'zares, v resnici' nastopata bolj v vlogi člena. Vsi trije so pogosti tudi v primorskem narečnem, pokrajinskem govoru in v jezik humoresk ne prihajajo zato, ker bi bil s tem izražen kak poseben pomen. Predlog *a* 'v' je zapisan le enkrat (v primeru *a Rusiji* 'v Rusiji'), zato mislim, da se je piscu »zapisal«, saj ima sicer v vseh drugih primerih *u* (za *v*).

3.2 Besed iz (ali prek) nemščine je bistveno manj kot iz italijanščine: blizu 30 samostalnikov, 12 glagolov, 1 števniki in 1 veznik, skupaj torej čez 40 besed.

Samostalniki: *andoht* zbranost, pobožnost, *cajt* čas, *cvek* žebelj, *famuštar* duhovnik, župnik, *faruž* župnišče, *fiertug* predpasnik, *frajnost* prostost, svoboda, *fuotar* hrana, krma, *gvant* obleka, *kenarca* natararica, *kietna* veriga, *kušt* spretnost, umetnost, *lon* poklon, darilo, *nuc* korist, prid, dobiček, *pargliha* primera, *ruksak* nahrbtnik, *sudadlt* vojak, *šenk* darilo, *špeh* slanina, *špiegla* ogledalo, *štenga* stopnica, *štrik* debela vrv, *štrena* štrina, *talat* krožnik, *vaht* pazljivost, *viža* način, *žek* nogavica, *žlah* udarec, *žlag* streljaj.

Glagoli: *farbati* barvati, *merkati* paziti, *nucati* potrebovati, rabiti, *ofarbati* obarvati, *omerkati* opaziti, *ratati* uspeti, *tenfati* se pražiti se, *trefiti* zadeti, *ušafati* ustvariti, *ujeti*, *vahtati* paziti, *zglihati* izenačiti, zravnati.

Drugo: (če)lih čeprav, *taužint* tisoč.

3.2.1 Pri besedah, prevzetih iz italijanščine, je bilo samostalnikov za tvarna in netvarna poimenovanja skoraj točno pol na pol, med germanizmi pa prednjačijo tvarni, saj jih je dve tretjini. Če bi jih poskušali razvrstiti v iste skupine kot italijanske, bi med poimenovanja oseb po poklicu, funkciji oz. stanu štela *famuštar* in *kenarca*. Beseda, ki označuje prostor, je ena sama: *faruž* župnišče. Vse ostale besede so za povsem vsakdanje reči: *fiertug* in *žek* za del obleke, *kietna*, *štrik*, *štrena*, *ruksak*, *talat* za pripomočke pri delu oz. opravilih (*talat* je tu del koša), *špiegla* in *štenga* za del »opreme« v hiši, *fuotar* za hrano, krmo, *šenk* in *lon* za darilo. Pri tem je potrebno dodati, da pisec za pojem, izražen z besedo *famuštar*, pozna tudi narečno besedo *nunac* in približno sopomenko *duhounik*, ki pa je rabljena v bolj spoštljivem tonu. Tudi *štrik* (kot je videti iz 3.1) ni edino poimenovanje za vrv, saj sta tu še dve sopomenki (*kordon* in *špaj*) iz italijanščine. – Samostalnikov za netvarna poimenovanja je le 8. Izločiti bi se dalo naslednje: *cajt*, *nuc*, *pargliha*, *viža*, ker nobeden izmed njih ne izraža lastnosti oz. stanja, kar bi lahko rekli za preostale: *andoht*, *frajnost*, *kušt*, *vaht*. Vsi skupaj (ali njih oblikoglasni, oblikoslovni oz. besedotvorni različki, ali vsaj njih podstava) so sestavni del splošno-slovenskega ljudskega (neknjižnega) jezika. Ker so vse humoreske pisane tako, kakor da bi sporočevalec imel naslovnika neposredno pred seboj (mišljen je govor, ne zapis), je povsem razumljivo, da uporablja tudi našete besede.

3.2.2 V humoreskah je ducat glagolov, prevzetih iz nemščine (pri čemer sta dvojici *merkati* – *omerkati* in *farbati* – *ofarbati* šteti za 4 enote). Dva glagola, *nucati* in *vahtati*, sta povezana s samostalnikom *nuc* in *vaht* (omenjenima zgoraj). Preostali glagoli so: *ratati*, *tenfati* (se), *trefiti*, *ušafati*, *zglihati*. Tudi za našete glagole velja, da so del širšeslovenskega neknjižnega besedja. Besedilo delajo nekako bolj domače, pisec se z navidezno neučenostjo še bolj približa preprostemu bralcu.

3.2.3 Števniki so v humoreskah na splošno malo. *Taužint* ima gotovo svoj izvor v nemščini, uporabljen pa je iz istih razlogov, ki so navedeni pri samostalnikih in glagolih. Prav tako veznik *čelih* 'čeprav', tvorjen iz slovenskega *če* in srednjevisokonemškega *g(e)lich*, (nem. gleich) prim. *glih*.

3.2.4 Na navedene besede, prevzete iz nemškega jezika, moramo vseeno gledati nekoliko drugače kot na navedene besede iz italijanščine oz. našega romanskega sosledstva: pozna jih skoraj ves slovenski prostor in ne predstavljajo posebne nevarnosti za slovenske sopomenke v benečanščini. Besede iz italijanščine pa so večidel omejene na skrajni zahodnoslovenski prostor. Iz celotnega njihovega spiska lahko naberemo le malo takih, ki se v primorskih narečjih na naši strani meje uporabljajo redno. Nasprotno – zelo veliko je takih, ki jim naši Primorci niti ne znajo določiti pomena. Zato predstavljajo za beneškoslovenske govore večjo nevarnost, da nekoč povsem izrinejo in nadomestijo slovenske besede.

3.3 Opaznih besed drugačnega izvora tako rekoč ni. Anglizma *western* in *kawboiski* ne presenečata posebej, saj sta »svetovno« uporabljana; *western* bi lahko šteli kar za citatno besedo. *Exištli* (mn.), je samostalnik, ki pomeni 'obstoječe'; njegov nastanek ni povsem jasen. Prim. §. 3.5.

3.4 Domače pokrajinske besede. V tej skupini so tiste besede, ki so sicer slovenske, a omejene v glavnem na zahodnoslovenski prostor. Nekaj jih je tvorjenih drugače kakor v knjižnem jeziku in zato v besedilih izstopajo. Skupno je takih 10 (vse samostalniki): *balabantar* (verjetno tvorjeno po *baraba*) potepuh, malopridnež, *čeča* dekle, *čaruj* (kot slov. *črevelj*) čevelj, *laza* (po glagolu *laziti* 'ovijati se') ovijalka, rastlina, *obiela* zabela (druga predpona), *počivalo* počivališče (druga pripona), *pop* popek (brez pripone), *sladčina* sladkarija (druga pripona), *slavič* slavec (druga pripona), *sajin* svinjska mast (salo > *saljin > sajin).

3.5 Besede z nejasnim izvorom. – V besedilih je še nekaj besed, katerim lahko izvor predvidevamo, ne moremo pa ga zanesljivo določiti: Vsaj 11 besed ima verjetno izvor v romanskih jezikih, in sicer 9 samostalnikov in 2 glagola: *arnjada* vrsta trte *buleranje* balinanje (it. *gioccare a boccce*), *čjandier* posoda za vodo, *gajofa* žep, *mušela* čebela, *lotrina* verouk (po *doktrina*), *pecenin* mezinec, *pikapier* 'kopač', *vintula* krušna skrinja; *bulerati* balinati, *vepikati* 'odkopati s krampom' (prim. *vy- in notranjsko *pikon* 'kramp' < it. *piccone* 'kramp'). Iz nemščine oz. z nemško prvino je verjetno beseda *špodielati* 'zasramovati, privoščiti si koga'. Ob *rempin* 'kljukica pri pasu' je mogoče pomisliti na *karabin* 'sponka, ki jo uporabljajo alpinisti'.

Pri treh besedah bi lahko šlo za onomatopejski izvor: *ščapeti* imeti *grenak* okus, *ščapoč* grenek, *šujati* božati. Nepojasnjen ostane izvor naslednjih besed: *mejava* žerjavica, *ožejd* kis, *slanamurja* zelo slana jed (morda iz *salamurja*), *sope* vrsta peciva, *žgvojba* mizarsko dleto.

3.6 Sklep. – Področij, kjer se pisec odloči za prevzeto besedo, je zelo veliko; pravzaprav bi težko našli nezasedeno področje. Pogostost pojavljanja besed je različna. Poimenovanja oseb, živali, rastlin, bližnjih, vsakdanjih stvari izbira pisec iz italijanščine in nemščine. Seveda se ob tem postavlja vprašanje, kakšni so vzroki oz. nagibi za to. Tu sežemo na področje družbenostnega jezikoslovja. Zanimivo bi bilo narediti raziskavo »meril«, po katerih se pisec odloča za italijansko, nemško oz. slovensko besedo, če predpostavljamo, da vse tri enako dobro pozna. Delne poskuse utemeljevanja bi se ob podrobnejši raziskavi (morda celo ob pomoči pisca besedil) splačalo dopolniti.

Mateja Hočevar

Filozofska fakulteta, Ljubljana

OB IZIDU KNJIGE ILIJE M. PETROVIĆA O BYRONU PRI JUGOSLOVANIH¹

Prvi zvezek pričujoče monografije o byronizmu na jugoslovanskih tleh je Ilija M. Petrović objavil že leta 1931 v Beogradu, drugi del študije pa je po njegovi prerani smrti izgubil, a je bil pred kratkim po srečnem naključju najden. Inštitut za književnost in umetnost v Beogradu je ponatis te obsežne raziskave, vključno z drugim, doslej še ne objavljenim

¹ Ilija M. Petrović, *Bajron kod Jugoslovena* (ur. Nikša Stipčević), Beograd: Institut za književnost i umetnost, 1989, 256 strani.

delom, izdal v počastitev dvestoletnice Byronovega rojstva (leta 1988), pa tudi zato, da priključuje iz pozabe »pozabljenega književnika in kritika« Ilijo M. Petrovića. Kritika se je že ob prvem izidu knjige ugodno odzvala, ni pa se, po trditvi Simhe Kabiljo-Šutić, avtorice dodatnega poglavja »Književno in znanstveno delo Ilije M. Petrovića«, zadosti ukvarjala z obsežnim ter raznovrstnim delom tega srbskega pesnika, pripovednika, dramskega pisca, kritika, publicista, leksikografa in pisca številnih člankov, študij in monografij s področja angloameriške oziroma primerjalne književnosti, ki zato nima ustreznega mesta v literarni zgodovini. Petrović je bil rojen leta 1885 in je pričel z objavami po končani prvi svetovni vojni, življenje pa mu je nasilno prekinila vihra druge vojne, ko je bil kot komunist in partizanski bорец ustreljen leta 1942.

Delo Lord Byron pri Jugoslovanih je z uvodno besedo pospremil dr. Ivo Vidan ter zapisal: »Delo, ki je pred nami, je gotovo eden od najbolj celovitih primerjalnih podvigov pri nas: raziskovanje usode enega od velikih svetovnih piscev – najmočnejših kulturnih simbolov v 19. stoletju – na celotnem področju Jugoslavije. Toda usoda same študije je neobičajna in, do sedaj, žalostna. Prvi del je bil objavljen kot posebna knjiga pred skoraj šestdesetimi leti, medtem ko je ostanek tega obširnega in dokumentiranega dela popolnoma izginil, dokler ga nismo s pomočjo zavestnega iskanja, pomoči avtorjeve družine ter srečnega naključja našli« (prev. I. M.). V zvezi z naslovom knjige Vidan pomenljivo dodaja, da se avtor ni ločil od tedaj vladajoče uradne koncepcije o »Jugoslovanih« kot o enem, troplemenskem rodu, spričo česar tudi ne opredeljuje posebej vsake od nacionalnih književnosti s svojimi dejanskimi, različnimi identitetami. Dejstvo je, da se avtorjeve posplošitve in distinkcije nanašajo na posamezne nacionalne pisce, saj je pohvalno, da Petrović v praksi nikjer ne vsiljuje kakšnega prisilnega poenotenja oziroma »spajanja« narodov/književnosti na jugoslovanskih tleh. V vsakem od obravnavanih krajših časovnih obdobjev vzpostavlja kontinuiteto s pisci iste nacionalne književnosti (srbske, slovenske, hrvaške), medtem ko so ostali avtorji obravnavani le kot posamezniki.

Posebej presenečajo nekatere trditve in posplošitve v povzetku knjige v angleščini, na primer to, da je bilo do leta 1824, ko je preminul Byron, objavljenih ne več kot nekaj desetih knjig, predvsem »religioznega« ter »izobraževalnega« značaja, od katerih naj bi bile le dve ali tri, ki bi jih lahko šteli za pravo literaturo, v različnih jugoslovanskih »dialektih«(?). Prav takó ni mogoče sprejeti pisanja o kulturnem razvoju t.i. jugoslovanskih »skupin«(?), kot tudi na primer citata: »Rojstvo in triumf nacionalistične ideje na začetku 19. stoletja je imel močan vpliv na jugoslovanski narod« (podčrtal I. M.).

Knjiga Lord Byron pri Jugoslovanih najprej prinaša poglavje o prvih stikih jugoslovanskih narodov z Byronom na književnem področju. Pri tem Ilija M. Petrović od Slovencev ne pozabi omeniti zanimanja Andreja Smoleta za Byronovo poezijo, Čopovo knjižnico in njegov byronizem, zgodnje objave v Carniolii (v nemščini) in Ljubljanskem zvonu, dotika se prvih omenb Byronovega imena, legend o njem in prvih prevodov njegove poezije na jugoslovanskih tleh. Drugi razdelek opisuje odnos med lordom Byronom in jugoslovanskimi romantiki nasploh. Avtor najprej opredeli dispozicije jugoslovanskih romantičnih gibanj za byronizem, zatem pa se natančno loti byronizma Branka Radičevića, opisuje pesnikov vpliv na Prešerna in Vraza ter končno spregovori o pesniških prevodih drugih sodobnikov: D. Demetra, I. Kukuljevića-Sakcinskega, A. Kazalija, M. Bana, B. Atanaskovića in M. Stojadinovića.

V tretjem in četrtem delu knjige poskuša definirati byronizem šestdesetih in sedemdesetih let (Aca Popović-Zub, Djura Jakšić), nato osemdesetih in devetdesetih let prejšnjega stoletja ter nazadnje še na začetku dvajsetega stoletja (Okica Gluščević, Svetozar Miletić, A. G. Matoš, Vojislav Ilić). Sledi raziskava odnosa jugoslovanske kritike do Byronovega dela, ki se je razumljivo precej spreminjal glede na posamezna obdobja in trenutno kulturnopolitično dogajanje. Na koncu knjige Lord Byron pri Jugoslovanih najdemo koristen seznam

jugoslovanskih prevodov iz Byronove poezije, ki je sestavljen po kronološkem načelu, najprej glede na leto objavljanja in nato še po naslovih prevedenih pesmi.

Bralec izve, da so se prvi prevodi Byronovih pesmi v kakega od jezikov jugoslovanskih narodov pojavili šele leta 1831, torej sedem let po pesnikovi smrti, čeprav je iz ohranjene korespondence razvidno, da so prav nekateri slovenski izobraženci že mnogo prej brali njegove pesmi v izvorniku. Nepričakovana Byronova smrt na jugu grškega polotoka Peloponeza, kjer je zbolel za malarijo med svojim bojem proti Turkom za grško samostojnost, ga je povzdignila v simbol upora malih in zatiranih narodov, zato tudi ni čudno, da je postal priljubljen med jugoslovanskimi narodi. Byronova poezija je že sama po sebi imela dovolj razlogov za širšo popularnost spričo eksotične vzhodnjaške tematike ter družbe. Pesnikovi politični in družbeni pogledi so bili po drugi strani bolj vplivni v deželah vzhodne in južne Evrope, medtem ko je bilo na Francoskem in Nemškem (da Anglije niti ne omenjamo) njegovo delo zaradi moralnih, religioznih in političnih principov pod nenehnimi kritičnimi obtožbami. Če zelo posplošimo izsledke pričujoče knjige Ilije M. Petrovića, lahko rečemo, da je za romantike jugoslovanskih narodov prejšnjega stoletja lord Byron pravcati »revolucionarni mučenik« in bi bil vsakršen napad nanj zato podoben bogokletstvu.

Kako visoko je bil Byron cenjen na jugoslovanskih tleh, potrjuje na primer dejstvo, da celó začetniki realizma v sedemdesetih letih, ki so sicer izrazito kritično nastopili proti romantični književni šoli (Svetozar Marković, Ljuben Karavelov), v svoje obsodbe niso vključevali Byronove poezije, marveč so ga celó priporočali kot pesniški zgled. Če je byronizem, ki je obvladoval evropsko književnost v letih od 1820 do 1840, v večini evropskih književnosti naenkrat izginil zavoljo pretiranega smešenja in včasih tudi neobjektivne kritike, pa se je na jugoslovanskih tleh le počasi in neopazno izčrpal, skorajda brez neposredne besede protesta literarnih kritikov, in njegov vpliv se je nadaljeval tja v dvajseto stoletje.

Avtor opredeljuje tri obdobja jugoslovanskega byronizma devetnajstega stoletja. Prvo po njegovem sega od leta 1840 do 1855 ter zajema skupino, ki vključuje Branka Radičevića, Stanka Vraza in Franceta Prešerna. Vraz se je poskušal v prevodih nekaterih Byronovih pesmi (Chillonski jetnik, Parizina), Prešeren pa je prevedel del Parizine. Zdi se, da je bil od omenjene trojice Branko Radičević vseeno še najbolj prežet z byronskim duhom, čeprav njegove poezije ni prevajal. Vpliv Byronove pesnitve Don Juan in Abydosova nevesta (The Bride of Abydos) na nekatere od njegovih pesmi je močno zaznaven, medtem ko je epska pesnitev Stojan pravzaprav priredba Byronove Lare, pri kateri so spremenjena imena in nekateri manj pomembni dogodki, toda glavne Byronove značilnosti oseb in zgodbe v epu so identične z Radičevićevimi. Petrović omenja tudi druge jugoslovanske romantike, ki bi jih lahko označili za Byronove »učence«. Ivan Kukuljević-Sakcinskij je denimo opravil prevod Byronove verzne pripovedi Gusar (The Corsair) leta 1844, Fran Jeriša-Detomil je preliel v slovenščino Hebrejske melodije (Hebrew Melodies) in jih objavil v Novicah leta 1852 v številnih nadaljevanjih, k prevodom v jezike jugoslovanskih narodov pa so v tem prvem obdobju byronizma na jugoslovanskih tleh pesniške prevode prispevali še Ivan Trnski, Antun P. Casali (Kazali) in Petar Preradović.

V okviru drugega obdobja (1855–1880) avtor knjige posveča najprej pozornost liriku Djuri Jakšiću, katerega umetniški temperament je bil kot nalašč primeren za vpliv Byronovega uporniškega duha. Po drugi strani lahko ugotovimo, da je delo znanih avtorjev kot so Djura Jakšić, Jovan Jovanović-Zmaj, Laza Kostić in August Šenoa le v nezatni meri sledilo byronizmu. V tem obdobju so se v jugoslovanskih književnostih pojavili prvi realisti, ki so bili občudovalci ter posnemovalci ruskih realistov. Le-ti so bili v Rusiji tedaj povezani z radikalnimi in revolucionarnimi skupinami, prav zato pa so bili precej naklonjeni Byronovemu kritičnemu odnosu do britanske aristokracije in monarhistične ureditve in njegovih del niso kritizirali, marveč so jih včasih celó dajali za zgled.

Ilija M. Petrović govori o zadnji, tretji generaciji jugoslovanskih romantikov kot o generaciji »briljantnih« ustvarjalcev, ki so primerljivi s tistimi iz prejšnjih dveh obdobjih byronizma na jugoslovanskih tleh. Stjepan Miletić je prevedel Byronovo dramo *Manfred* in je leta 1896 kot direktor Narodnega gledališča v Zagrebu poskrbel tudi za gledališko uprizoritev te težko uprizorljive in po mnenju nekaterih kritikov »neprevedljive« poetične drame. Poleg njega avtor omenja književna dela Antuna Gustava-Matoša z začetka dvajsetega stoletja, ki je bil kozmopolitskega duhá in velik zagovornik Byronovega kulta. V svojih delih sicer lorda Byrona ni nikoli posnemal, a je izražal veliko mero občudovanja za njegovo poezijo ter osebnost.

Za Slovence je gotovo najzanimivejše poglavje knjige *Lord Byron pri Jugoslovanih* tisto, ki obravnava Byronov vpliv na prevodno dejavnost Franceta Prešerna in Stanka Vraza (*Byron pri Prešernu in Vrazu*, str. 54) in ki ga zato velja podrobneje razčleniti.² Petrović meni, da Prešeren s svojim temperamentom v primerjavi z Vrazom in Brankom ni bil najbolj primeren za predstavnika byronistične šole. Dejstvo je, da je ustvaril le malo del, v katera bi prenesel vplive Byronove lirike, saj se je njegovo zanimanje zanj pokazalo le v enem samem delnem prevodu Parizine.

Po drugi strani naj bi po Petrovićevem mnenju temperament, literarni okus in ideologija Stanka Vraza mnogo bolj odgovarjali »moški, odločni in strastni Byronovi pozi«. Vraz je Byronove pesmi prevajal s pomočjo verzni oblik iz ljudskih pesmi, tematsko pa jih lahko primerjamo z njegovimi lastnimi ljubezenskimi pesmimi iz *Djulabij*. Byronov vpliv je zaznaven zlasti v njegovem satiričnem delu in ne toliko v romantični ljubezenski poeziji. Avtor opisuje Vrazovo mladostno delovanje v okviru »graškega kroga« (1830–1838), ko je skupaj s Franom Miklošičem in Davorinom Trstenjakom prevajal Byronovo liriko. Od tega je žal le malo ohranjenega, saj je ostalo v glavnem v nekaj rokopisih, le leta 1836 so bila večkrat omenjena nekatera poglavja za pripravo knjige *Byronovih prevodov* (Vraz in Miklošič), objavljeni pa so bili tudi prevodi treh lirskih pesmi v letih 1831 in 1832. Za literarnega zgodovinarja je zanimiva omemba referenčne študije G. B. Dukata o Stanku Vrazu kot pesniškem prevajalcu iz angleščine, ki bi zaslužila nadaljnjo obravnavo, ter članek iz mariborske *Zore* (1876), ki prinaša pohvalno oceno Vrazovih prevodov Byronovih pesmi. Avtor sklene svoj razdelek o Vrazu z oceno, da je pri njem vseeno prisotno precej manj »elementarnega erotizma«, ki je značilen za Byrona, in da je bil edini predstavnik svoje generacije, ki bi lahko postal pravi byronist, toda po njegovem mnenju je bil povsem drugega kova, namreč »mehka in gnetljiva slovanska duša«.

Pred oceno Petrovićeve predstavitve Prešernovega delnega prevoda Parizine omenimo še to, da je v poglavju o poznih romantikih na jugoslovanskih tleh obširno in povsem ustrezno predstavljen tudi prevod Jovana Vesela Koseskega *Mazepa*,³ v katerem Ilija Petrović ne pozabi omeniti znanih Stritarjevih kritičnih pripomb o tem pesniškem prevodu, s čimer je pravzaprav osmešil Koseskega kot prevajalca in pesnika v tedanji slovenski kulturni srenji. Avtor prične poglavje o Byronovi povezavi s Francetom Prešernom⁴ s primerjavo njunih načinov življenja. Pri tem citira Josipa Stritarja (»Preširnovo življenje, kar se ga je pokazalo svetu, tiho je, mirno, vsakdanje, vse njegovo bitje je bilo preprosto, navadno, domače...«) in trdi, da je bila za Prešerna značilna »globoka melanholija«, *Weltschmerz*, a kljub temu tudi močna volja in vera v bodočnost. Označi ga za »libertina« oziroma »freigesta«. V nadaljevanju avtor knjige analizira Prešernove pesmi *Nezakonska mati*,

² Prim. Igor Maver, *From Albion's Shore: Lord Byron's Poetry in Slovene Translations Until 1945* (Z obal Albiona: Poezija lorda Byrona v slovenskih prevodih do leta 1945), Acta Neophilologica XXII/1989, 51–59.

³ Lord Byron, *Mazepa Jovan* (prevedel Jovan Vesel Koseski), Ljubljana: Josef Blaznik, 1868.

⁴ Prim. Janko Kos, *Prešeren in evropska romantika*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970.

Strunam. V spomin Andreja Smoleta in Pevcu ter ugotavlja, da v njih ni značilnih byronovskih elementov, poze ali manir, vendarle pa imata oba pesnika navado uporabljati nekatere skupne motive, ki so sicer tudi splošnoromantični (n. pr. Krst pri Savici). Zanimiva je trditev, da sta imela Byron in Prešeren nekatere skupne osebne značilnosti: avtor Prešernovo »brezobzirnost do sveta« in do filistrstva primerja z Byronovo neortodokšno naravo, razliko pa najde v dejstvu, da Prešeren ni imel smisla za sardonski smeh in satanizem.

Znano je, da uradni popis Prešernove zasebne knjižnice, ki obsega sto sedem del v sto petintridesetih zvezkih, zajema od angleških avtorjev Popa, Paina, Thomasa Moorea, Carstairsa, Johna Moora, Defoa, Hilla in seveda Byrona (med drugim tudi Byronov ep Don Juan v izvirniku, ki mu ga je morda prinesel Andrej Smole z Angleškega, kot mnoge druge knjige). V tej knjižni zupščini je zelo malo del evropske predromantike in romantike, saj mednje lahko štejemo prav T. Moora, Byrona in Francoza Hugoja, kar opredeljuje Prešernovo literarno obzorje, ki ga je vselej potrebno obravnavati skupaj s Čopovim literarno-umetniškim posredništvom.

Potrebno je opozoriti na napako, verjetno zgolj tiskovno, ki se je žal v pričujočem delu Lord Byron pri Jugoslovanih večkrat ponovila, namreč na podatek, da se je Prešeren lotil prevajanja Parizine leta 1883, čeprav gre v resnici za leto 1833, po povratku z Dunaja, kjer je študiral v letih od 1821 do 1828 in kjer so mladi avstrijski romantiki v tem času razvili pravi Byronov kult. Po povratku v Ljubljano se je zblizal z Matijem Čopom,⁵ ki je Byrona dobro poznal v originalu, ter prišel v stik z avstrijskim pesnikom in prevajalcem Josefom Hilscherjem (1806–1837), ki je živel v Ljubljani. Prešernovo prijateljstvo s Čopom in Hilscherjem, ki je bilo odločilno za njegov »byronizem« in nastanek delnega prevoda drame v verzih Parizina, je v knjigi deloma pomanjkljivo opisano.

Hilscher, Avstrijec, rojen na Češkem, je leta 1823 postal učitelj na vojaški šoli v Ljubljani. Njegovim prvim liričnim poskusom so pod Shakespearjevim vplivom sledile izvirne drame v nemščini, ki so jih z velikim uspehom igrali tudi v ljubljanskem stanovskem gledališču. Nato ga je povsem prevzel Byron, čigar dela je začel prevajati v nemščino. Pesniške prevode je objavljaval večinoma v časopisu *Illyrisches Blatt* v Ljubljani v letih od 1829 do 1832, leta 1835 pa je tudi v Ljubljani objavil svoj prevod Byronovih hebrejskih melodij (Byrons hebräische Gesänge) skupaj z izvirnikom, za katere lahko upravičeno trdimo, da so neposredno vplivale na prevod Frana Jeriša v slovenščino. Po mnenju številnih nemških prevajalcev so Hilscherjevi prevodi Byronovih del v nemščino še danes umetniško nedoseženi. Njegov obsežen prevajalski opus ter zaznaven vpliv na tedanje slovenske pesnike (Prešeren, Jeriša) še ni dovolj raziskan, spričo česar bi ga veljalo ovrednotiti z zgodovinskoterarnega stališča v okviru samostojne študije, kar pa je tudi Petrovič prezrl. Kar zadeva odnos med Hilscherjem in Prešernom, je Janko Kos zapisal, da ga je Prešeren gotovo tudi osebno poznal, česar pri Prešernovem odnosu do Byronove lirike ne gre podcenjevati. Povsem se je mogoče strinjati s Kosom, ki trdi, da je razlago za Prešernovo delno prestavitev Parizine v slovenščino treba iskati v Hilscherjevi predhodni objavi te »povesti v verzih« (tudi ta pesniška oblika je pustila vidne sledove v Prešernovem ustvarjanju) in njegovi prevajalski vnemi nasploh ter le delno v Čopovem nasvetu.

Pogled Matije Čopa na evropsko romantiko je izčrpno opisal Ivan Prijatelj v Duševnih profilih slovenskih preporoditeljev, kjer je ugotovil, da je Čop najbolj cenil Goetheja, Mickiewicza, Manzoniya, Byrona ter Scotta. Po mnenju Janka Kosa se je takó Čop ogreval predvsem za tisti tok romantike, ki se mu je zdel v svojih težnjah skladno najbolj uravnovešen in da je kazal odpor do preveč radikalnih ali čustveno prenapetih umetniških naziranj. To je vidno ob Byronu, ki ga je Čop močno cenil, vendar v njem nikakor ni maral videti

⁵ Prim. Václav Burian, Matija Čop kot Byronist, Slovenski jezik 1940, 108.

skrajnega individualista ali celo satanista.⁶ Zanimivo pa je, da je Čop kljub svojim manj radikalnim, previdnejšim socialnim in političnim pogledom simpatiziral z italijanskim, poljskim in grškim gibanjem za narodno samostojnost (vzporednice s Slovenci so očitne), kar ga je seveda zopet približalo Byronu in njegovi dejavni vlogi v grški narodni prebui.

Petrovič v svoji knjigi nadalje citira članek Matije Murka Misli k Prešernovemu življenjepisu (1901), ki po njegovem najbolje opredeljuje Prešernov stik z Byronovo poezijo. Murko v njem opozarja, da je Prešeren za prevod izbral Parizino, ki je še najmanj značilna za tega »preponosnega in obupanega angleškega svetovalca in njegov satanski smeh«, saj naj bi bilo njegovo delo bližje nemškimi romantikom. Petrovič ni pozabil omeniti obiska znanega češkega byronista K. H. Mache na Slovenskem leta 1836, ko se je v Ljubljani srečal s Prešernom. Njegova analiza prevoda Parizine je dovolj precizna, vključno z navedenimi najzgodnejšimi objavami (n. pr. v Pravem Slovincu, Zlatih klasikah, Slovanu, itd.).⁷ Splošna avtorjeva ocena je, da Prešernov byronizem ni posebno močan in da je znatno šibkejši kot pri Vrazu. Petrovič sicer navaja obsežni pesniški prevod Byronovih Hebrejskih melodij (Hebrew Melodies), ki ga je kvalitetno opravil Fran Jeriša,⁸ vendar mu ne posveča dovolj analitične pozornosti, ki bi si jo prevod nedvomno zaslužil, saj poleg Prešernovega prevoda Parizine in Mazepe (Koseski) predstavlja tretji najpomembnejši prevodni projekt Byronove poezije v slovenščino v devetnajstem stoletju.

Petrovič je prezrl zaznavni Byronov vpliv na zgodnjo romantično epiko Simona Jenka, ki jo je razvil na podlagi ljudskih in romantičnih motivov svoje poezije in proze, čeprav ga ni prevajal, na primer v pesmih, objavljenih v dijaškem listu Vaje leta 1855, v odlomku iz »romantičnega epa« Ognjeplamtič in v neobjavljenem epu o Vinosrebiču. Vplive in stilnotematske vzporednice je raziskal Boris Paternu,⁹ ki ugotavlja, da je bila osnovna literarna pobuda za nastanek omenjenih epov prav Byronov ep Don Juan, na kar je sicer opozoril tudi Anton Slodnjak (Pregled slovenskega slovstva, 1934), ki Ognjeplamtiča uvršča med »romantično byronovsko epiko«. Po Paternujevem mnenju tudi uporaba besed, kot so denimo »misforčen« (angl. »misfortune«) očitno opozarja na Jenkov byronizem, vključno s tematsko naravnostjo epa: »Byronova literarna parodija zoper klasični ep je bila še posebej privlačna zato, ker jo je angleški pesnik utemeljil in učinkovito povezal z radikalnim uporom zoper sleherni tiranijo nad človekom, narodom in človeštvom.«¹⁰

Razumljivo je, da se knjiga Ilije M. Petroviča lord Byron pri Jugoslovanih konča z obravnavo prevodov in književnih vplivov konec dvajsetih let tega stoletja, ker jo je avtor prvokrat objavil leta 1931, zato tudi ni mogel zajeti kvalitetnih pesniških prevodov Griše Koritnika, ki so bili objavljeni prav v tistem času. Knjiga zadovoljivo obravnava slovenski prispevek k byronizmu na jugoslovanskih tleh in poslej je pri vseh nadaljnjih študijah Byronovih vplivov na Slovenskem ne bo več mogoče prezreti, zlasti zato ker navaja nekatere nove reference, ki bi jih veljalo natančneje raziskati. Poglavje o zgodnjih prevodih Stanka Vraza ter Frana Miklošiča je še posebej zanimivo, medtem ko je vpliv prevajalca v nemščino Josefa Hilscherja, ki je oblikoval Prešernovo zanimanje za Byronovo poezijo, avtor v glavnem prezrl, premalo pa se je posvetil tudi Jeriševemu prevodu Hebrejskih melodij. Obenem se zdi nekoliko vprašljiva strukturna zasnova knjige, ki skuša obravnavati byronizem kot enoten književni pojav na jugoslovanskem ozemlju, kjer so prisotni različni jeziki in književnosti, vendar bi to lahko storili le izrazito pogojno. Navedena je vrsta koristnih in

⁶ Prav tam, 124.

⁷ Lord Byron, Parizina (prev. France Prešeren), Pravi Slovenec 1849, št. 38, 217.

⁸ Lord Byron, Hebrejske melodije (prev. Fran Jeriša), Novice 1852, št. 10–99.

⁹ Boris Paternu, Struktura in funkcija Jenkove parodije v razkroju slovenske romantične epike, Slavistična revija 1968, 7–64.

¹⁰ Prav tam, 63.

često novih podatkov o byronizmu med jugoslovanskimi narodi, ki glede na jezikovno pripadnost vendarle kažejo specifične razlike.

Študija Ilije M. Petrovića Lord Byron pri Jugoslovanih takó na svoj način zapolnjuje vrzel pri raziskavah byronizma na jugoslovanskih tleh do konca dvajsetih let dvajsetega stoletja. Marsikateri podatek iz knjige bo verjetno vzbudil nova literarnokritična vrednotenja lorda Byrona in neposrednih oziroma posrednih književnih vplivov njegovih del na slovenske in jugoslovanske literarne ustvarjalce druge polovice prejšnjega in prvih desetletij tega stoletja.

Igor Maver

Filozofska fakulteta, Ljubljana

BIBLIOGRAFIJA JEZIKOSLOVNIH ČLANKOV V BLEIWEISOVIH NOVICAH*

- a–: Pisava priimkov. – 1863, 321–322, 337–338.
 A. Ž.: O slovenskem slovarju. – 1868, 321–322.
 ---: Slovenstvo na Goriškem. – 1860, 259–260, 276.
 Abecedar: Ozir na dozdanje slovenske alfabete – do vzete in ponujane. – 1860, 415–417.
 Ali »Novomesto« ali »Neustadtel«? – 1863, 255–256.
 Ali se resno trudimo slovenskemu jeziku povsod veljavo pridobiti? – 1883, 140.
 Ambrož, Mihael: Slovenski jezik ni otrok. – 1848, 18, 74.
 ---: Beseda o različni pisavi slovenski. – 1875, 249, 258.
 Bevk, Jožef: Kako bi se prav po slovensko reklo: »Der Wein böckert«? – 1856, 158.
 Bilc, Janez: Kako naj Slovenci nemški »sehr« predstavljajo? – 1857, 27.
 ---: Od kod beseda »uzem«. – 1857, 295.
 ---: O nekaterih imenih Notranjcev in Istrijanov. – 1866, 182.
 ---: O notranjskih opetovanih glagolih. – 1860, 360.
 Bleiweis, Janez: Besedica o slovniški sodniji. – 1855, 166–167.
 ---: Besedi »epidemie« in »kuga« pred jezikoslovno sodnijo. – 1856, 86–87, 91–92.
 ---: Jezikoslovni razlog. – 1844, 17, 67–68.
 ---: Kaj pomeni »polutek«. – 1856, 103.
 ---: Loblana ali Ljubljana? – 1843, 9, 36.
 ---: Ne Kozaki, ampak Kosaki – ne landsturm, ampak črna vojska. – 1855, 19, 76.
 ---: O slovensko-nemškem delu Wolfovega slovnika. – 1874, 222.
 ---: O zadevah Wolfovega slovarja. – 1876, 22–25.
 ---: Odperto pisemce gosp. profesorju R. v Ljubljani. – 1849, 107–108. [O izrazu kranjski in slovenski jezik.]
 ---: Oglas. – 1846, 8. [O novem pravopisu.]
 ---: Opazka jezikoslovna. – 1852, 40. [O slovenskem pravopisu.]
 ---: Persiljeno razjasnjenje – 1846, 52.
 ---: Predgovorček zastran Novičniga pravopisa. – 1847, 1.
 ---: Prošnja. – 1844, 88. [Nabiranje slovenskih imen zelišč.]
 ---: Prošnja zastran slovenskega besednjaka. – 1854, 52. [Prošnja za slovarsko gradivo.]
 ---: »S zmerjanjem«. – 1855, 412. [O besedi »Spitzname«.]

* Bibliografija je bila pred leti sestavljena na pobudo profesorice dr. M. Orožen za potrebe katedre za zgodovinsko slovnico in dialektologijo slovenskega jezika, in sicer po kartoteki jezikoslovnih člankov v bibliografskem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

- : V rečeh slovenskega pravopisa. – 1848, 133, 136–137.
- : Vojska – vojska je. – 1844, 4. [Spor zaradi pisave Gratz ali Grätz.]
- : Za učene Slovence kaj. – 1847, 40.
- : Zahvala in prošnja. – 1845, 17, 68. [Slovenska imena zelišč, rokodelskega in kmetijskega orodja in njih nabiralec Jernej Medved.]
- Bole, M. S.: Jezikoslovne opazke. Iz Rusije maja meseca. – 1879, 30–36, 39.
- : Jezikoslovne opazke. – 1879, 11–12, 21–22.
- : Opomba k »jezikovnim opazkam«. – 1879, 311.
- Caf, Oroslav: Oznanilo novih, za vse slovenske domorodce imenitnih bukev. – 1845, št. 17–18.
- : Proglas zastran noviga slovenskiga slovnika in slovnice. – 1846, št. 8–11.
- : Staroslovenski in vseslovanski književni jezik. – 1851, 208, 212–213.
- : Zastran gosp. Cafoviga slovenskiga slovnika. – 1848, 62–63.
- Cegnar, Franc: Prašanje. – 1862, 140. [Prošnja za razjasnitev besed: *proti, na, zoper, preko, preki.*]
- Cigale, Matej: Dalje o veznikih ni pa niti. – 1864: str. 59, 66.
- : Dostavek zastran doveršivnih in nedoveršivnih glagolov. – 1854, 306.
- : Drobtina iz slovenske slovnice. – 1853, 327.
- : Drobtinica iz slovenske skladnje. – 1864: str. 316.
- : Drobtinice iz slovenske slovnice. – 1855, 263.
- : Iz slovenskega pravopisa nekaj. – 1865, 365.
- : K jezikoslovni pravdi zastran »epidemie« in »kuge«. – 1856, 99.
- : Nekoliko besed o potni torbi gosp. prof. Erjavca v letopisih »slov. Matice«. – 1881, št. 49–51.
- : Nekoliko blagovoljnih besed o tem in onem. – 1882, 412–414.
- : Nekoliko blagovoljnih besed o tem in onem. – 1883, 3–4.
- : Odgovor. – 1857, 78. [Pomanjševalnice v staroslovensčini.]
- : Odloček iz slovenske sintakse. – 1859, 59–60, 66–67.
- : Pisatelji slovenski, na pilo nikdar ne pozabite. – 1881, 75, 85–86.
- : Pojasnilo o neki točki moje terminologije. – 1881, 101–102.
- : Recimo katero. – 1867, 52–53.
- : Slovniške drobtine. – 1868, 3–4, 11–12.
- : Slovniške mrve. – 1882, 166–167, 172–173.
- : Slovniške mrve. – 1884, 60–61, 68–69.
- : Še eno o besedicah an, anti, ni niti. – 1863, 417.
- : Še nekaj za naš slovník. – 1856, 94.
- : Še nekoliko besed o gosp. Levstikovem »nauku slovenskim županom«. – 1880, 78–79, 86–87. [O Levstikovem prevodu.]
- : Tudi nekaj zastran doveršivnih glagolov. – 1854, 282, 286.
- : Tudi nekaj zastran novih dnarjev. – 1858, 163.
- : Zastran »r-a«. – 1865, 190–191.
- Cigaletov nemško-slovenski slovar. – 1854, 244, 248.
- Cimperman, Josip: Uvodno predavanje što ga je imao na hrvatskom sveučilištu Franje Josipa I. dne 25. listopada god. 1878 učitelj slavensk. jezika dr. F. J. Celestin. – 1879, 53–54.
- Čapovan, Čepovan, tudi Čepoven, Čepovn (v spisih Chiapovano, Chiapovana), od kod izvira ime tega kraja. – 1864: str. 58–59, 66, 75.
- Dosluzen šolnik: Nov klic o imenopisji. – 1864: str. 224–225.
- Geršak, Ivan: Parlamentarni jezik – slovenski naglas. – 1861, 370–371, 376.
- Glunec, M., in Matija Majar: Imena novih denarjev. – 1858, 202–204.

- Godina, Josip: Še nekaj o besedi »Laibach«. Za prevdarek našim jezikoslovcem. – 1863, 338.
- Gojzdnarska in jezikoslovna drobtinica. – 1855, 285–286.
- Graberski: »Srenja« ali »županija«. – 1850, 131.
- Graberski: Pomenki v besedah »župan – županija – nadžupan – nadžupanija«. – 1850, št. 37–39.
- Grabrijan, Jurij: Še nekaj od »skutnika«. – 1853, 289–290.
- Grahek, Jožef: Beseda »koj«. – 1845, 131–132.
- Hicinger, Peter: Besedica o kovanji besed. – 1852, 354.
- : Besedi »jezar« in »tisuč« in še druge števila. – 1855, 318, 322–323.
- : Jezikoslovne in zgodovinske drobtinice. – 1857, 298, 303, 306, 311–312, 318–319, 322–323.
- : Kako se bo novi denar imenoval po slovensko? – 1858, 146–147.
- : K sestavku v 90. listu. – 1853, 374–375.
- : Kmetijske, jezikoslovne in druge reči. – 1861, 11–12.
- : Mala slovenska stran s zlo razločnim jezikom. – 1849, 219.
- : Napisi s starih istrijskih kamnov. – 1856, 10.
- : Narodski in jezični otoki med Slovenci. – 1856, 341, 344–345.
- : Nekaj o sestavljenih lastnih imenih. – 1855, 375.
- : Nekaj več od vlaškega jezika v Istri. – 1856, 405.
- : Nekatera ljudska imena na Notranjskem in Primorskem. – 1866, 160.
- : Nemci so začeli spoznavati Slovence. – 1855, št. 75–77.
- : O besedi »kuga«. – 1856, 130–131.
- : O nekaterih notranjskih ljudskih imenih. – 1866, 191.
- : Pišimo, kakor smo pisali. – 1849, 82–83. [Odgovor na članek: Kako dolgo še ne bomo lažnosti svojiga pravopisa slovo dali?]
- : Posebna slovenska imena za večje okraje po zgledu srbske Posavine. – 1859, 11–12.
- : Pristavek k spisu »Slovenščina v starem času«. – 1855, 122, 126.
- : Slovenski jezik v starih časih. – 1848, 123.
- : Staroslovenski spominki. – 1848, 184–185.
- : Še nekaj od Vipave in starih rimskih zidov. – 1855, 38.
- : Še nekoliko o vprašanju v 8. listu: ali labodska, lavantska ali lavantinska. – 1858, 118–119.
- Hrovat, Ladislav: Trebuša, Tuhinj, Wildon. – 1864, 19–20.
- : v? – l? – 1868, 66–67.
- Hrvatska slovnica za Slovence. Spisal Franjo Marn, – 1879, 75. [Naslov članka: Slovansko slovnstvo.]
- Hudovernik, Aleksander: Slovenski jezik po c. kr. uradih. – 1881, 215.
- J. G.: Parlamentarni slovenski jezik. – 1861, 216.
- J. K.: Najnovejša slovenščina. – 1873, 313–314, 330, 336–337, 352–353.
- : Zastran slovenskih besed iz Istrije poslanih. – 1851, 34.
- J. N.: Zastran nemških imena »Spitzname«. – 1856, 15.
- Janežič, Anton: Prošnja do slovenskih jezikoslovcem. – 1861, 361.
- Jeran, Luka: O zadevah slovenskega besednjaka. – 1854, 31.
- : Slavjan, Slovan, Slaven, Slavin itd. ali Sloven? – 1848, 146.
- : Svoboda ali sloboda. – 1848, 197.
- Jezikoslovna drobtinica. – 1875, 361.
- Jezikoslovna zabavnica. – 1881, 360–361.
- Jezikoslovna zastavica. – 1855, 295.
- Jezikoslovne drobtinice. – 1857, št. 66–67.

- K stari zgodovini slovenskiga jezika. – 1851, 104.
- Ka ali da, pa še kaj družega. – 1871, 290.
- Kaj smo in česa hočemo? – 1879, št. 6–9. [O pisavi *u* in *v* ter o razvoju slovenskega pravopisa.]
- Ka-kavcem. Za poduk in kratek čas. – 1873, 173–174.
- Kako bi se mi Slovenci v književnim jeziku zjedini? – 1851, št. 14–17.
- Kako naj se pišejo slovenske lastne imena? – 1856, 388–389.
- Kako pisati besede po izvoru latinske. – 1874, 100–101.
- Kappelle, J.: Odgovor zastran besede »skutnik«. – 1853, 256.
- Klun (Vinko Fereri): Prošnja do naših učenih rodoljubov. – 1858, 414.
- Književni jezik nemški – in pa književni jezik slovenski. – 1851, 228.
- Kobe, Jurij: Badnjak. – 1857, 19–20.
- : Čakavci po Vuku z ozirom na Kekavce, li izgovarjajo *l* na koncu besed. – 1857, 370–371, 374–375, 379.
- : Jezikoslovna drobtinica. – 1858, 150. [O glagolu *ponikniti*.]
- : K sestavku v 90. listu. – 1853, 378. [O rabi predl. *u*, *v* in o črki *l*.]
- : Pohlevno vprašanje. – 1844, 166–168.
- : »Skutnik« ni to, kar je »skutnik«. – 1853, 302–303.
- : »Skutnik« ni zmišljena beseda. – 1853, 270–271.
- : Vljudna prošnja za Novice. – 1864: str. 11–12. [Prošnja za kotichek v *Novicah*, kjer bi se objavljale lepe, a malo znane slovenske besede.]
- : Zastran skutnika. – 1853, 191.
- Kratka slovenska slovnica za pervence. Na svitlo dal dr. Jožef Muršec. – 1848, št. 29–52. [V presledkih.]
- Krek, Gregor: Besedoslovje, kako se je začelo in kak napredek je do sedaj stvorilo. Spisal Janez Solar. V progr. lj. gimnazije za leto 1868. – 1868, 358–359.
- : Sovra, Sora. – 1863, 411.
- Krek, Janez Evangelist: Govor gospoda prof. dr. Kreka pri Miklošičevi slavnosti. – 1883, 304–305.
- Lesar, Anton: Slovenščini v bran zoper njegove protivnike. – 1861, 284–285, 292, 301–302, 312.
- Levstik, Fran: Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen. Von Dr. Franz Ritter von Miklosich. – 1868, št. 11–18.
- : Jezikoslovno zrnje. – 1866, 394–395, 405–406.
- : Kdaj začne izhajati slov.-nem. slovar? – 1866, 370–371, 379–380, 386–387.
- : Lexicon paleo-graeco-latinum, emendatum auctum edidit Fr. Miklosich Vindobonal. – 1862, 399–400.
- : Miklošičev staroslovenski slovar dodelan. – 1865, 128–129.
- : Pogan (der Heide). – 1867, 169–170, 176–177.
- : Še nekaj o imenih slovenskih krajev. – 1862, 256–257, 266–267, 283–284.
- : Imena slovenskih krajev. – 1862, 221, 233.
- Likar, Andrej: Prošnja slovenskim in novičnim pisavcem. – 1848, 79–80. [Prošnja, naj uporabljajo slovenske besede.]
- : »Samotarec«. – 1856, 24.
- : Slovenske besede (Nabral po Kranjskem.) – 1852, 244, 248.
- : V porazumejenje in pa prošnja. – 1856, 15. [Prošnja za nabiranje malo znanih slovenskih besed.]
- : Zastran besedi »Epidemie« in pa »lih a sodu«. – 1856, 127.
- Linhartovo mnenje o izvoru besede Laibach. – 1854, 67.
- Lužnik, V.: Slovnške kraje in imenopisne drobtinčice. – 1866, 238–239, 247.

- Lužnik, Val: Kako bi se vsi Slovani najlaže naučili vseh slovanskih jezikov. – 1864, str. 375.
- M.: Ali u ali v. – 1878, 248–249.
- : Jezikovna drobtinica. U ali v. – 1878, 384–385.
- : Mrvica iz slovenskega besedoslovja. – 1864, str. 351.
- : Še nekaj o doveršivnih glagolih. – 1854, 402–403.
- : Važen sklep goriškega deželnega odbora glede na slovenski jezik. – 1861, 250–251, 258–259.
- M. P.: Oglas o slovenskem parlamentarnem jeziku. Od spodnjega Koroškega. – 1861, 251–252.
- Majar, Matija: Cirilica. – 1857, 270–271.
- : O besedi rod, a, o. – 1857, 216.
- : Odgovori na vprašanje v 8. listu: ali labodska, lavantska, lavantinska? – 1858, 85–86.
- Majer, Matija (Ziljski): Našim prijatlam! – 1844, 11–12.
- Majer, Matija: Novicam k novimu letu iz Celovca! – 1845, 2.
- Marešič, Jožef: Prava resnica. – 1863, 270–271. [O pisavi slovenskih priimkov.]
- Marušič, Andrej: Nasvet višje slovnične sodnije. – 1855, 62. [O potrebi občeveljavne slovnice.]
- : Korun je živa slovenska beseda. – 1846, 51.
- Medved, Jernej: Odgovor na vprašanje: ali je beseda Korun prava slovenska beseda? – 1845, št. 48–49.
- Medved, Jernej: O kugi, epidemii, skernini. – 1856, 119, 122–123.
- Metelko, Fran: K sostavku v 90. listu. – 1853, 366. (O lj, nj; v, u.)
- : Odgovor. – 1848, 119–120, 124. [O svojem pravopisu.]
- : Opomba k sestavku »staroslovenski spominki«. – 1848, 188–189.
- : Sloven ali Slovan, pa ne Slavjan ali Slavijan. – 1849, 13.
- : Opomba o doveršivnih glagolih. – 1854, 270, 274.
- Mrvce slovniške in slovarske. – 1875, št. 8–13.
- Mrvce slovniške in slovarske. – 1876, 104–105.
- Muršec, Jožef: Na božji van. – 1859, 108.
- : Neposredno speljevalo iz glagolov. – 1856, št. 18 (posebna priloga).
- Naglič, Belobrk: Kranjske klobase pa A. Nageljnovo motovilo. – 1884., 167–168, 175–176, 190–191, 206–207.
- Napake slovenskega jezika. – 1856, 297–298.
- Navratil, Ivan: Besedica o »Novem mestu«. – 1866, 44–45.
- : Dostavek k spisom od glagolov doveršivnih. – 1854, 406.
- : Druga beseda o novi izdaji Milošičevega »Berila za osmi gimnazijalni razred«. – 1881, 368–369, 375–376.
- : Drugi pomenek zastran »Kolpe« in »Kupe«. – 1853, 323.
- : Iz Dunaja 9. svečana. – 1861, 63. (O F. Mikliču, dvornem svetniku za nauk, in o njegovem stališču do rabe domačega jezika.)
- Navratil, Fran: Kako treba poslovenjati »ohne dass«, »ohne zu«? – 1855, 411–412.
- : Konec skutniko-skupniške vojske. – 1853, 322.
- : »Kupa« ali »Kolpa«. – 1853, 290.
- : Na odgovor gosp. Terstenjaku v 84. in 85. listu. – 1853, 370–371.
- : O slovensko-nemškem slovarju. – 1874, št. 34–37.
- : Od glagolov doveršivnih. – 1854, št. 88–99.
- : »Skupnik« in »skutnik«, oboje med Slovenci. – 1853, 286.
- : »Skupnik« – »skutnik«. – 1875, št. 14–19 in 21, str. 117, 123–124, 134–135, 142, 150–151, 157, 173–174.
- : Vsakemu svoje! – 1881, 401–402.

- : Zastran glagolov. – 1855, 6.
- : Zastran samoglasnika r. – 1865, 52–53.
- Ne mešajmo narečij! – 1878, 59–60.
- Nekoliko vrstic o slovenskem besednem redu. Ponovljen, živo potreben opominj nekaterim pisateljem. . . – 1875, 40–41, 47.
- Nova nabera laških, nemških in slovenskih pogovorov. Na svitlo dal Jožef Premru. V Gorici 1850. – 1850, 95. [Naslov članka: Nova knjiga.]
- Novi »Rječnik hrvatski ili srpski« in okrožnica biskupa J. dr. Strossmajerja duhovščini hrvatski. – 1880, 330.
- O panonskem jeziku. – 1858, 331.
- O praktični slovensko-nemški gramatiki (od ljubljanskih virov). – 1866, 121–122.
- O slovenskem glagolu. – 1855, 14.
- O slovenskem govornem (parlamentarnem) jeziku. – 1861, 198–199.
- O slovenskem jeziku – 1852, 346. [O Miklošičevem delu »Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen«.]
- O slovensko-nemškem delu Wolfovega slovarja. – 1874, 229.
- O zadevi slovenskega pravopisa tujih besed. – 1851, 139, 144.
- O ženskem dualu pri glagolih. – 1876, 150–151.
- Odgovori na vprašanje besed »Sloven«, »župan«, »župnik«. – 1851, 67–68.
- Odprito pismo gosp. Antonu grofu Auerspergu na govor njegov 28. januarja. – 1863, 59.
- Oliban, Anton: Slovniški pomenki. – 1853, 358–359.
- »Ozir«, »oziroma« ni predlog. – 1874, 140.
- P. B.: O zadevah eniga samiga slovenskiga jezika. – 1851, št. 33–36.
- P. M.: »Liha sodu«. – 1856, 111.
- : Pomislite, za Boga, na edinost, ki nam je toliko potrebna! – 1866, 174–175. [O slovenskem pravopisu.]
- Pajk, Janko: Jezikoslovne drobtine. – 1865, 198–199, 224, 324.
- : Nekateri fonetični zakoni našega jezika. – 1862, 326–327, 383–384.
- : V Kranji 10. avgusta 1866. – 1866, 272–273, [Zagovor nekaterih znanstvenih izrazov v Pajkovem članku »Nekoliko nasvetov, kako se je treba učiti«.]
- Pavlovec, Jurij: Jezikoslovna drobtinčica. Iz Gradca. . . – 1855, 55.
- Pavl: Odgovor na vprašanje »Novic« od 9. dec. 1863, št. 49, na 394. strani. – 1863, 418. [Razlaga besed *Ročinj*, *Sovodnje*, *Čapovan*, *Solkan*, *Grgar* . . .]
- Petdesetletnica našega književnega preporoda. – 1893, 231.
- Peternel, Mihael: Ktere imena mescov so prave? – 1849, št. 1–3.
- P.o: O slovenskem dvobroju (dual). – 1879, 123.
- Podobnik: Dostavek k slovenskim besedam v listu 61, 62. – 1852, 284.
- Podrebniki, Jurij: Ne korun, ampak krompir. – 1845, 206.
- Pohorski, Fr.: Nekoliko redkih besed iz Pohorja na Štajerskem. – 1859, 108.
- : Še enkrat o denaru Adnamat. – 1859, 240–241.
- Pojdi rakom žvižgat »kozopersk«. – 1854, 218.
- Poklukar, Jožef: Annunciatio alphabeti slavici communis, nec non generalis europaei atque universalis. – 1848, št. 52, dokladni list XXVIII. [2 neošt. str.]
- : Kako dolgo še ne bomo lažnosti svojiga pravopisa slovo dali. – 1849, št. 2–18.
- : Naznanilo prihodnje izdaje noviga občnoslovanskiga, zraven tudi nemškiga, francoškiga in laškiga in pod dopustljivosti okoljšin tudi vesoljniga ali celosvetniga alfabeta s priloženo kratko predlago samiga slovenskiga v poskušnjo. – 1851, 132–133.
- : Od omike slovenskiga jezika. – 1850, št. 24–26.
- : Slovenski pravopis. – 1849, 93.
- : Še eno oglasilo zastran besede »župan« in »nadžupan«. – 1850, št. 41–43.

Pomenki zastran vprašanja v besednih rečeh

Slovenije. – 1848, 132-133, 137-138.

Poskušnja novih domestivnih čerk za slovenski alfabet. Druzega mnogo spremenjenega natisa. – 1860, 383-384, 391-392.

Poslavljenje. – 1843, 44.

Poslavljenje. – 1844, 166.

Potočnik, Blaž: Novooblikarski vihar. – 1850, 15-16.

---: Slovenska imena mescov. – 1848, 158. (Potočnikovi predlogi za imena mesecev.)

Potovanje okolo sveta v 80. dneh. Francoski spisal Jules Verne, prevel Davorin Hostnik . . . – 1879, 139-140. [Ocena prevoda, predvsem po jezikovni plati.]

Povše, Fran, Anton Gregorčič in Franc Robič: Pisava slovenskih imen. – 1896, 152-153.

P-r: Na kraju Jadrskiga morja nabrane besede. – 1851, 180, 188, 220.

Predlog o razlaganju krajevnih imen. – 1896, 337-338.

Prednost kranjskiga jezika. – 1847, 167-168.

Prifarski: K pomenkam zastran besede »županija«. Iz Idrije . . . – 1850, 173.

-r-: Jezikoslovne drobtnice. – 1849, 87-88.

Radics, Peter: O jezikovnih zadevah v 17. stoletju. – 1880, 267-268.

Radislav: Slovenščina na Koroškim. – 1847, 91-92.

Raič, Božidar: Jezikoslovne drobtnice. – 1857, 70-71.

---: Jezikoslovni pomenki . . . – 1857, 99.

---: Labodska – ne lavantinska. Iz Haloz. – 1867, 253-254.

---: Na slavo vezniku ka. – 1869, 20.

---: O slovenskem slovniškem imenstvu. – 1868, 174.

---: Pretres slovenskih beril za 3., 4., 5. in 6. gimnazijalni razred, vredjenih po dr. Bleiweisu in dr. Miklošiču. – 1856, 102, 106, 110-111, 115, 119, 127, 130, 135.

---: Slovenščina in srednje učilišče v Mariboru. . . – 1860, 219-220, 227-229.

Ravinski: Še nekaj zastran imena »Slovan« ali »Slavjan«. . . – 1849, 197.

Ravnikar, Matevž: Kaj nas oziroma na povestnico uči dolensko in kaj gorenško podnarečje krajske slovenščine? – 1858, 226-227.

---: »Krajna«, »Krajnsko«, »Krajnjsko«, nikdar pa ne »Kransko« ali pa celo »Kranja«. – 1857, 313-314.

---: Nekatere opombe. – 1863, 392-393.

---: O slovniškej sodnii. – 1855, št. 34-36.

---: Od slovenskih napisov na pismih. – 1849, 153.

---: Poženčan prečastitemu gosp. Zalokarju: Ali naj bo abecedna ali družinstvena osnova v našem slovarju? – 1859, 320.

---: Prosenc – ne prosinc. – 1849, 54.

---: Skythce, Skutje, Skutje ali Skutniki in Skythia, Skutje, Skutija, Skutsko ali Skutno. – 1850, št. 5-9.

---: Še enkrat o Emoni. – 1859, 75.

---: Zgodovinske pisma. – 1854, št. 35-38.

Ravnikar, Matevž in Luka Jeran: Misli zastran imen mescov. . . – 1848, 213-214.

Recenzija »Latinske slovnice«. – 1876, št. 6-13.

Rešek, Henrik: Nekaj o besedi kontusz. – 1857, 250.

---: Nekaj o besedi »Paukon, Paukonje«. – 1860, 27.

Sajovec, Jakob: Drobtinice iz Jakob Sajovecovega rokopisa istriško-vlaškega slovnika. – 1857, 115, 119, 127, 131, 140, 254.

---: Očenaš. Češena si Marija. Vera. Sedem zakramentov. Sedem naglavnih grehov po vlaškem jeziku. . . – 1856, 348.

- Sevčan, L.: Nekoliko slovenskih besed, ki se bolj poredko slišijo po Kranjskim. – 1846, 163–164, 167–168.
- Slomšek, Anton Martin: Dolžnost svoj jezik spoštovati. . – 1849, št. 29–35.
- Slovar slovenskih besed. – 1854, 44.
- Slovar slovenskih besed po Vodnikovem rokopisu. . – 1854, 27–28.
- Slovarska mrvica. – 1878, 35.
- Slovenci, besednjak stariga slovenskiga jezika nam je oznanjen. – 1849, 205–206.
- Slovenčič: Jezikoslovne stvarice. – 1852, 46, 182.
- Slovenski jezik pri sodnijah zopet iz groba vstal. . – 1881, 346.
- Slovenski jezik v duhovnih uradnijah na slov. Štajarji. – 1880, 361–362.
- Slovensko berilo za V. gimnazialni razred. – 1853, 338, 346–347.
- Slovensko-nemški slovar in gosp. Levstik. – 1874, 299–300.
- Slovenščina na Slovenskem. – 1859, 393, 401–403.
- Slovnške drobtinice. – 1874, 307. [O rabi dovršnih in nedovršnih glagolov ter končnice – *i* v dajalniku.]
- Slovnška mrvica. – 1877, 115–116.
- Starine slovenske pisave. – 1870, 46–47.
- Sterbenc, Jurij: Jezikoslovne drobtinice. – 1857, 39.
- Sušnik, Blaž: Še enkrat »Vulgarnamen« in »Spottnamen«. . – 1859, 35.
- Sveteč, Luka: Nadalje o besedica^h anti, an, ni, niti. – 1864: str. 27–28, 35–36.
- : O členkih. – 1852, 407–408, 415–416, 427–428, 434–435.
- : O slovenskem naglasku ali akcentu. – 1853, št. 7–16.
- : Slovnški pomenki. – 1862, 74–75, 83–84, 91–92. [O nenaglašanih besedah.]
- : Še nekaj o besedica^h an in ni. – 1863, 401–402.
- : Še nekaj o fonetičnih zakonih našega jezika. . – 1862, 392–393.
- : Še nekaj o parlamentarnam jeziku in nekoliko medu pa tudi pelina za naše domače ljudi gosposkega in kmetiškega stanu. – 1852, 131–132.
- Š.: Drobtinice o ptujih besedah. – 1861, 360–351.
- : O besedi »skuta« in »skutiti«. – 1853, 271.
- : O pisavi prilogov s pripono sk. – 1865, 174–175.
- Še enkrat l in v v besedah, izvirajočih od glagola. – 1875, 377–378.
- Še nekaj na korist naši mili slovenščini. – 1874, 364–365, 371–372.
- Šolar, Janez: Nekaj od naših sostavnih (sintaktičnih) zadev v prevdarek. 1856, 312–313.
- : Od doveršivnih glagolov. – 1855, št. 13.
- : Še nekaj od doveršivnih glagolov. – 1854, str. 298–99, 302–303.
- Šubic, Jožef: Nekaj za čiščenje slovenskega jezika. – 1857, 219.
- Trstenjak, Davorin: Aravisa, Zgod. črtica. – 1868, 75.
- : Batja. Jezikoslovna in pravnostarinska črtica. – 1869, 116–117.
- : Častje indiškega boga Skanda na rim.-slov. spomenicah. – 1853, 342, 346.
- : Dostavek k razlagi imena »Belestis«. . – 1864, 134.
- : Dunder in drongar. – 1871, 283, 290.
- : Etimologične drobtinice. – 1857, 107–108, 110, 122–123, 126.
- : Gavez. – 1871, 264.
- : Hemona, Emona, Amina, Kamana = Ljubljana. – 1857, 22, 26–27, 30.
- : Hrvoje – Hrvat. – 1862, 418.
- : O besedah »kuga«, »Diža« in »sud« in še nekaterih drugih. – 1856, 106.
- : Jarenina in Trebelna. – 1862, 443.
- : Jedna želja v zadevi našega slovnika. – 1857, 86. [Prošnja za nabiranje slovenskih imen gora, rek, oseb, krajev.]
- : Je li »čitavnica« slovenska beseda? – 1852, 351–352.

- : Jeli ima slovenski jezik soglasnik f? – 1868, 76–78.
- : Jezikoslovne črtice. – 1856, 188.
- : Jezikoslovne drobtinice. – 1857, 242.
- : Kaj je pravo pisanje: Svetovid ali Svetovit? – 1858, 282.
- : Kaj pomeni ime Panonia? – 1853, 36–38.
- : Kaj pomeni slovensko ime Samo? . – 1856, 332.
- : Kaj »Windischer« in kaj »Sloven«? . – 1867, 20–21.
- : Kako dolgo so že Slovenci na Pohorju? . – 1859, 169–170.
- : Korant – kurent. – 1855, št. 3–9.
- : Koroškoslovenski vojvoda Valkun. – 1881, 4, 12.
- : Krak. – 1869, 321.
- : Krakov in Šiška. – 1855, 402, 406–407.
- : Nekaj o osebnih imenih korotanskih Slovenov. – 1881, 142, 159–160, 167–168, 177–178.
- : Nekaj o raznih poznamenovanih rastlin in njih lastnostih po veri našega ljudstva. – 1869, 354–355, 365–366.
- : Nov dokaz, da so starodavni Panoni bili Slovani. – 1867, 387–388, 394–395, 411, 418–419.
- : O besedi Beč. – 1854, 411.
- : O imenih rek Save, Sore, Drave, Mure, Anasa. – 1854, št. 92–100.
- : O imenu Styria, Štirsko, Štajersko, Steiermark. – 1855, št. 87–91.
- : O nekaterih staroslovenskih imenih iz l. 864. 1863, 210–213.
- : O pomenu besed ves, vicus, viče, vičar, waszpät, gospod, hospes. – 1864, 153.
- : O pomenu imena mesta Petovion – Ptuj – Petau. – 1856, 192, 196.
- : Od kod ime babje leto? . – 1871, 380.
- : Postojna. – 1867, 228.
- : Prešeren. Etimologična preskava. – 1881, 304–305.
- : Pretres dela Navratilovega o glagolih. . – 1856, 400–401, 404–405.
- : Suhor. – 1871, 240–241.
- : Vind, Vlah, Nemeč, Sloven. – 1858, 298–299.
- : Voša (Beseda za Wolfov slov.-nem. slovník, katerega Slovenci že tako željno pričakujemo.). – 1868, 134.
- : Zakaj pišemo Štirsko namesto Štajersko? . – 1858, 218–219.
- : Zgodovinsko-jezikoslovna črtica. O prvotnem pomenu besede »župan«. – 1864, 234, 242.
- Tušek, Ivan: Matematična terminologija. – 1871, 381–382, 388–389, 395, 404–405.
- V jezikoslovnih zadevah. – 1851, 121. [Kako bi se slovanski jeziki približali eden drugemu.]
- V.: Grad, gradjanski, a, o, grajski, a, o. – 1853, 191.
- Valjavec, Matija: Še nekaj o vzroku. – 1857, 142.
- Vijanski, Janko: Etimologične drobtinice. – 1857, 130.
- Vodnik, Valentin: Povedanje od slovenskega jezika. – 1848, št. 42–50.
- : Povedanje od slovenskega jezika. – 1849, št. 20–47 (neredno).
- Vodnikov slovar. – 1854, št. 1.
- Volčič, Jakob: Beseda »kušniti« je slovenska. – 1853, 143.
- : Istra ali Istrija. – 1857, 416.
- : Jezikoslovne drobtinice. – 1856, 75–76.
- : Jezikoslovne drobtinice. – 1856, 220.
- : »Jung gewohnt alt gethan« -lih-, morija, kuga, mor, pomor. – 1856, 111.
- : Neke posebnosti v istrski čakavščini. – 1859, 393–394.
- : Neke posebnosti v istrski čakavščini. – 1860, 35.

- : Nekatere liburniške besede. – 1852, 404.
 ---: Razne imena Istranov. – 1857, 35.
 ---: Slovenske besede v Liburniji. – 1851, št. 5–31.
 Volčič, Jakob in Franc Cegnar: Lih a sodu. – 1856, 123.
 Vprašanje zastran slovenščine in odgovor na to vprašanje v kranjskem deželnem zboru. – 1863, 123–124.
 Vrtovec, Matija: Poskušnja stare slovenščine po Ipavskim in Primorskim. – 1852, 203.
 Zakaj »Novice« izpuščajo tihi e in pišejo črko r kot samoglasnik? – 1852, 34.
 Zalokar, Janez: Za pokušnjo eno besedico iz mojega slov.-nem. slovnika. – 1856, 324, 328–329.
 Završ, Janez: Jezikoslovne posebnosti. – 1860, 109.
 »Zvon« o novotarijah naše slovenščine. – 1879, 171–172.
 -ž-: Ena pisava za vse jezike. – 1859, 362–363.
 Žnidaršič, And.: Moje misli o »nervu« in »živcu«. – 1866, 286–287.

Marta Pirnat-Greenberg
 Lawrence, Kansas

PRIPOMBE K MADŽARSKI SLOVENISTIKI

- V Marjance Mihelič koristnem članku K madžarski slovenistiki (SR 38, 1990, 69–76) je nekaj napak, ki jih je treba popraviti:
- Str. 69: Ni jasno, na koga od dveh imenovanih se nanaša »Njegovo poznavanje...« – formalno pač na zadnje ime, kar najbrž ni mišljeno.
 - Str. 70: »Staro madžarsko ime za ozemlje ... Tótföld, Tótság« ni bilo le »za ozemlje ... kjer žive porabski Slovenci«, marveč za celo Prekmurje, predvsem pa za soboško dekanijo, o čemer je največ pisal Ivan Zelko v raznih spisih, na zadnje v knjigi Prekmurje do leta 1500 (SAZU 1982, 88–89). – V e n d v i d é k ne moremo sloveniti 'njih pokrajina', ker to ničesar ne pove. – Pišemo zdaj Agustič, čeprav so ga kdaj pisali tudi Augustich, nikakor pa ne Avgustič. – József Csaba ni zbiral gradiva »pred Pavlom«; v Prekmurje je prišel šele med okupacijo.
 - Če je Pavlov nastop v madžarski slovenistiki razumljen kot časovna meja, bi morali obravnavati vse delo od tod dalje, predvsem tudi Melichovo; omeniti bi kazalo njegovo prekmursko bibliografijo (prvi del 1902, druga pa 1908, torej že v letu Pavlovega nastopa) in sevé le v op. 8 navedeno delo iz 1925.
 - Str. 71: Pavel se ni »posvetil delu na narodnostnem ... področju«, ampak na »narodopisnem«. Ob njegovi reviji Vasi Szemle naj bi bilo omenjeno tudi njeno nadaljevanje kot Dunántúli Szemle (od 1940).
 - Ne moremo in ne smemo prevajati madž. v e n d z v e n d s k i, kakor ne pišemo magyar in ne deutsch itn. Tako prekmurščina kot slovenski knjižni jezik ne poznata besede v e n d s k i, Vend – razen v slabih prevodih zadnjih let, ko se nekateri ne zavedajo, kaj zagrešijo s tem. Edino ustrežno za madž. vend je prekmurski, samostalno: do 1919 ogrski Slovenec in potem prekmurski Slovenec. Zato je nesprijemljivo, da M. M. v naslovih Pavlovih spisov prevaja (op. 7) vendske književnosti, vendskih besedil, venska književnost, v venskem jeziku. (S tem kakor da pristajamo na nam sovražno madžarsko politično stališče iz bojev za osvoboditev Prekmurja 1918–1919 in med okupacijo 1941–1945, ko so z vend označevali domnevno ločenost prekmurskih Slovencev od ostalih tako v jeziku kot kulturi.) V članku o A. Pavlu v SBL sem pred skoraj šestdesetimi leti vse naslove Pavlovih spisov pravilno prevedel, kar je on sam odobril, toda prav tega temeljnega spisa ne poznajo tudi drugi, ki pišejo o njem (enako tudi v svoji monografiji o Pavlu).

- Zakaj avtorica ne obravnava še drugih Pavlovih spisov v glavnem besedilu vsaj na kratko (če je že pol strani pisala o enem samem pojavu v njegovem Glasoslovju)? K seznamu (nepopolnemu, saj ne omenja dveh spisov o ljudski kulturi v Porabju z bogatim narečnim besedjem!) je sevé treba pripomniti, da domnevnega, od madžarskih slabih bibliografij navajanega spisa »Primerjalno glasoslovje...« itn. – ni, marveč je tako Pavel navajal svoje gradivo za obravnavo poglavij iz prekmurske slovnice in je sedaj obdelano v njegovem madžarskem rokopisu.
- Tu je treba omeniti tudi različne in napačne prevode besede h a z a i: pri tem gradivu beremo »domovinske slovenščine« (71), na sledeči strani v naslovu Asbóthove razprave pa »tukajšnjih Slovencev«. Čeprav h a z a pomeni domovina, prevod *domovinski* tujuj ničesar ne pove o pripadnosti *ogrskih* ali *prekmurskih* Slovencev, kar je smiselno edino ustrezno, zlasti če upoštevamo tako označevanje v madžarski slavistiki pred 1919 v nasprotju z *osztrák szlovén* – avstrijskoslovenski za vso ostalo slovenščino zunaj Prekmurja ali dotedanje Ogrske. Tako poimenovanje je uporabljal tedaj tudi A. Pavel v svojih spisih.
- Str. 73: Naslova navedene Kniezseve razprave ne moremo prevesti kot »Slovanski jezik v Prekdonavju...«, saj se glasi tudi naslov nemške različice Kniezseve razprave: Die Sprache der alten Slawen in Transdanubien – torej: Jezik Slovanov ... Kniezsevo véliko delo o slovanskih izposojenkah v madžarščini bi zaslužilo vsaj kratko omembo. Napisal pa je K. še marsikaj, kar se nas tiče. Enako tudi L. Hadrovics: ta je že 1939 objavil razpravo o Slovencih (Magyar Szemle), pozneje pisal o Martjanski pesmarici I in še kaj o prekmurskih Slovencih. (V op. 14 ne moremo navajati dokumentacije v obliki: »Akademija« (katera?), nato pa v oklepaju le »Közlemények« brez oznake razreda in številke.)
- V besedi »szótára« je zadnja črka odveč.
- V op. 17. naslov razprave ne more biti »Jezik prve prekmurske književnosti«, marveč *knjige*.
- V op. 20 je treba tudi v madžarščini Orpheus pisati z véliko; nápačno je zapisana beseda *széphistória* in njen prevod ne sme biti v množini, marveč v ednini.
- »Bugarin« na sledeči strani se piše z véliko. Na isti 75. strani omenjena »pesmarica ljudskih pesmi iz Porabja« bi zaslužila kot skrajno nekritična izdaja to oznako.
- Na str. 76 večkrat navedena madžarska založba *Európa* se piše tako in ne *Evropa*.

Te dobrohotne pripombe naj avtorica sprejme kot opomin pri nelahkem ukvarjanju z madžarščino, pri čemer ji želim mnogo uspeha kot nadaljevalki našega dela.

Vilko Novak
Ljubljana

NAVODILA AVTORJEM

1. Piši na močnejše in neprozorne liste papirja (ne na mehke in/ali prozorne).
2. Vsak list naj ima na levi vsaj 3 cm praznega roba, na desni pa naj ne bo izpisan do roba.
3. Vrstice piši z dvojnimi razmikom.
4. Na listu naj bo po trideset vrstic.
5. Sprememba vrste pisave se zaznamuje s podčrtavanjem (ali barvanjem) ustreznega mesta v tipkopisu.
6. Pri prečkovanju tujih pisav upoštevaj prečrkovalna pravila Slovenskega pravopisa 1990.
7. Za podčrtne opombe piši izpostavna znamenja (številke, zvezdice ipd.) privzdignjeno stično na koncu ustrezne enote (npr. *in sicer*³; *odšel »domov.«*³; *odšel »domov«*³; *odšel »domov«*³; glede na različne vrednosti).
8. Besedilo (podčrtanih) opomb mora biti tipkano prav tako kot glavno besedilo, najbolje na koncu glavnega besedila (ne na vsaki strani posebej). Opomba se začneja z izpostavnim znamenjem levo zgoraj čisto na začetku vsake opombe (npr. ³A. Breznik /.../).
9. Fotografije, skice ipd. za preslikanje (tj. vse, kar ni namenjeno stavljenju) morajo biti priložene na posebnih listih, vsaka s svojo številko, v tipkopisu pa mora biti zaznamovano, kam naj kaj pride.
10. Podnapisi k fotografijam, skicam ipd. naj bodo že v tipkopisu glavnega besedila.
11. Literaturo lahko navajamo v tekočem razpravnem besedilu (tj. nad črto), pod črto na isti strani ali v seznamih literature.

Kadar imamo na koncu posebej izpisano literaturo, v tekočem razpravnem besedilu navedemo v okroglem oklepaju najprej avtorjev priimek in letnico izida ustreznega dela, za dvopičjem pa stran, na katero se podatek nanaša, npr. (Breznik 1934: 213). Pri večkratnem zapovrstnem navajanju iz enega samega dela zadošča navedba strani, npr. (213). Kadar na koncu razpravnega besedila nimamo seznama literature, vse potrebne bibliografske podatke v oklepaju izpišemo kar v tekočem besedilu, npr. A. Breznik, Slovenska slovnica, Ljubljana 1934, str. 213. (Tudi: Ljubljana, 1934.)

Pod črto takoj za izpostavno številko (ali drugim znamenjem) navedemo avtorja, in sicer ime (lahko tudi okrajšano) navadno, priimek lahko tudi razprto, potem pa sledijo z vejico ločene enote naslova (lahko tudi ležeče ali okrajšano) ter zadevna stran, npr. ³A. Breznik, Slovenska slovnica, Ljubljana 1934, 16–18. Če navajamo vse podatke po naslovni strani, za posameznimi povedmi naslova stavimo pike, za avtorjevim imenom pa dvopičje, npr. A. Breznik: Slovenska slovnica za srednje šole. Spisal dr. Anton Breznik. Četrta, pomnožena izdaja. Odobrena z odlokom ministrstva prosvete S. n. br. 17.857 z dne 10. avgusta 1932. 1934. Založila Družba sv. Mohorja v Celju. 261 + (5) str. (Če v isti opombi navajamo več takih bibliografskih enot, pišemo med njimi pomišljaj.)

V seznamu literature na koncu sestavka navajamo npr. tako: Breznik, A. 1934: Slovenska slovnica (in naprej kakor v opombah pod črto).

Kadar navajamo več del istega avtorja, pri vseh neprvih delih namesto priimka in imena postavimo dva krajša pomišljaja, nato pa letnico naslednjega dela in naprej tako kakor pri prvi enoti; kadar na isto leto istega avtorja pride več del, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede (a b c č d...), npr.:

Breznik, A. 1934: Slovenska slovnica (...)

-- 1935: Slovenski pravopis. Priredila A. Breznik in F. Ramovš. Ljubljana XXIV + 300 str.

-- 1944a: Jezik naših časnikarjev in pripovednikov /.../

-- 1944b: Zloženko v slovenščini. RAZU Filozofsko-filološko-historičnega razreda. II. Ljubljana, (str.) 53–76. (Tudi posebni odtis. 24 str.)

V OCENO SMO PREJELI

Rocznik Slawistyczny XLV/2. Wrocław/Varšava/Krakov/Gdańsk/Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1990. Str. 153–524 + neuv. kazalo celega XLV. letnika ((V) + [III] str.).

Rocznik Slawistyczny XLVI/1. Wrocław/Varšava/Krakov/Gdańsk/Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1989. 125 + (I) + [II] str.

Wacław Fedorowicz, *Bibliografia historii i bibliografii slawistyki jezykoznawczej 1976–1980.* Wrocław/Varšava/Krakov/Gdańsk/Łódź: izd. Polska Akademia Nauk, Komitet Słowianoznawstwa, zał. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989. 330 + (I) + [I] str.

Čakavska rič XVII/2. Split: Književni krug, 1989. 128 str.

Glavna financerja Republiški komite za raziskovalno dejavnost in tehnologijo
in Republiški komite za kulturo

Glavna sofinancerja Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani in
Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
v Ljubljani.